

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

HƏCƏR ADİL QIZI QASIMOVA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ ƏLAQƏ ORQANLARININ
TƏŞKİLİ VƏ FƏALİYYƏTİNİN MİLLİ
VƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQİ ƏSASLARI

İxtisas: 12.00.10 – Beynəlxalq hüquq

Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər:

h.e.n. R.F.MƏMMƏDOV

BAKİ – 2005

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. Dövlətlərin xarici əlaqələrinin tənzimlənməsində beynəlxalq hüququn və milli qanunvericiliyin qarşılıqlı təsiri.....	13
1.1. Dövlətlərin xarici əlaqə orqanlarının yaradılmasını və fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüquq norma və prinsipləri.....	13
1.2. Azərbaycan Respublikasında xarici siyasət fəaliyyətinin və diplomatik xidmətin hüquqi əsasları	52
II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili xarici əlaqə orqanlarının təbiəti, funksiyaları və fəaliyyət istiqamətləri	69
2.1. Konstitusion orqanlar	69
2.1.1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti	69
2.1.2. Nazirlər Kabineti	77
2.1.3. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi	83
2.2. Xüsusi orqanlar.....	91
2.2.1. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi.....	91
2.2.2. Xüsusi sahələrdə xarici əlaqələri həyata keçirən digər dövlətdaxili qurumlar.....	98
III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqələrini həyata keçirən xarici orqanların hüquqi vəziyyəti və səlahiyyətləri.....	104
3.1. Diplomatik nümayəndəliklər.....	104
3.2. Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarda daimi nümayəndəlikləri və digər diplomatik missiyaların hüquqi statusu.....	132
3.2.1. Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlar yanında nümayəndələri	132
3.2.2. Xüsusi missiyalar.....	147
3.3. Konsulluqlar	150
NƏTİCƏ.....	171
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	183

GİRİŞ

Tədqiqat işinin aktuallığı. Dövlətlərin beynəlxalq sistemdəki yeri və mövqeyi müəyyən mənada onların tarixi taleləri, öz xarici əlaqələrini hansı formada həyata keçirmələrindən, diplomatik məharətlərindən və diplomatik xidmətlərinin təşkili və fəaliyyəti səviyyəsindən asılıdır [121, s.106].

18 oktyabr 1991-ci il Konstitusiyaya Aktının qəbul edilməsi ilə öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının qarşısında müstəqil xarici siyasət yeritmək, beynəlxalq birliyə daxil olmanın öz yollarını işləyib hazırlamaq, dövlətlərarası münasibətlərin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək kimi geniş imkanlar açılmışdı. Müstəqillik və suverenlik Azərbaycan Respublikasına dünya birliyinə inteqrasiya olmaq, bütün dövlətlərlə bərabər əsaslarla qarşılıqlı münasib əlaqələr yaratmaq imkanı bəxş etdi.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev 1993-cü il oktyabr ayının 10-da prezident seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi andiçmə mərasimindəki çıxışında qeyd etmişdir ki, "respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. Qarşıda böyük vəzifələr durur. Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir. Vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqələrini möhkəmləndirmək, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir [20, I kitab, s.205]". Müstəqil Azərbaycanın yeni rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən sülhsevər xarici siyasət kursu beynəlxalq aləmdə geniş qəbul edilmişdir [122, s.11].

Totalitar sistem şəraitində beynəlxalq arenaya birbaşa çıxış imkanlarından illərlə məhrum olmuş respublikamız üçün, təbii ki, bu, tamamilə yeni fəaliyyət sferası idi. Uzun illərdən bəri asılılıq şəraitində yaşayıb yenidən müstəqillik əldə etmiş bir xalq, bir respublika üçün indiki qarışıq dünyada düzgün xarici siyasət xətti müəyyən etmək və uğurla həyata keçirmək son dərəcə çətin bir iş idi [32, s.54]. Azərbaycan

nəinki heç bir dövlətdə və beynəlxalq təşkilatda müstəqil dövlət kimi təmsil olunmur, hətta xarici siyasət sahəsində mütəxəssis kadrlar hazırlayacaq heç bir instituta belə malik deyildi.

Bu gün Azərbaycan diplomatiyasının səsi dünyanın bütün qitələrindən, planetimizin onlarla ölkəsindən gəlir [1, s.4].

Azərbaycan hazırda 156 ölkə ilə diplomatik əlaqələr qurmuşdur. Ölkəmizdə 60-dan çox xarici nümayəndəlik akkreditə olunmuşdur. Azərbaycanın xarici ölkələrdəki səfirliyi, daimi nümayəndəliyi və baş konsulluqlarının sayı artıq 30-u keçmişdir [33, s.5].

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin, onun diplomatik fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin mühüm hüquqi və təşkilati əsasları dövlət müstəqilliyimizin, demək olar ki, ilk günlərindən yaradılmışdır.

Respublikamız beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildikdən sonra yaranan ən zəruri məsələlərdən biri onu xarici əlaqələrdə təmsil edəcək xüsusi orqanlar sisteminin yaradılması idi. Bu məqsədlə ölkə daxilində xarici əlaqələrin dövlətdaxili orqanları sistemini yaratmaqla yanaşı, xarici əlaqələrin xarici orqanları – Azərbaycan Respublikasının səfirlikləri, missiyaları, beynəlxalq təşkilatlardakı nümayəndələri, konsulluqları də təsis olunmağa başlanmışdır.

Bu proseslərə paralel olaraq Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətini, diplomatik xidmət orqanlarının təşkili və fəaliyyətini tənzimləyən qanunların, normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi prosesi də gedirdi.

Həmin sahədə Azərbaycan Respublikasının əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri də onun xarici əlaqə orqanlarının yaradılması və fəaliyyətini tənzimləyən mühüm beynəlxalq konvensiyalara, sənədlərə qoşulması idi. Və nəhayət, beynəlxalq aləmdə milli maraqları qorumağı bacara bilən peşəkar diplomat kadrların hazırlanması üçün ali tədris müəssisələrinin yaradılması da bu mürəkkəb prosesin tərkib hissəsidir.

Təbii ki, bu proseslər hazırda da davam etməkdədir. Qeyd olunan məsələlərlə əlaqədar görülməli olan hələ bir çox işlər qabaqdadır. Diplomatiya hüququnun norma və institutlarının Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin həyata

keçirilməsindəki rolunun artırılması üçün onların daha da təkmilləşdirilməsi zərurəti mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasında diplomatiya hüququnun nəzəri və praktiki problemlərinin öyrənilməsi, xarici əlaqə orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin milli və beynəlxalq hüquqi əsaslarının araşdırılması ölkəmiz öz müstəqilliyinin ikinci onilliyinə inamla qədəm qoyduğu bu günümüzdə xüsusilə vacibdir. Azərbaycanın xarici siyasətinin uğurları bu məsələnin həllindən birbaşa asılıdır.

Qısa müddət ərzində həll edilməsi vacib olan bu kimi problemlərin mövcud olması seçilmiş mövzunun aktuallığını bir daha təsdiq edir.

Tədqiqat mövzusunun məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat mövzusunun məqsədi Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyəti, xüsusilə də diplomatik fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının öyrənilməsi, diplomatik xidmət orqanlarının təşkili və fəaliyyətini tənzimləyən normaların təkmilləşdirilməsi imkanlarının araşdırılmasıdır.

Müəyyən olunmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

– son dövrlərə qədər tamamilə məcəllələşdirilmiş hesab olunan xarici əlaqələr hüququ sahəsində mövcud universal konvensiyalarla əhatə olunmayan və tənzimlənməyən bir sıra problemlərin ortaya çıxarılması və bu sahənin gələcək məcəllələşdirilməsi zərurətinin öyrənilməsi;

– beynəlxalq sənədlərdə iştirakından yaranan bir sıra məqamların Azərbaycan Respublikasının daxili qanunvericiliyində təsbit olunması problemlərinin araşdırılması;

– Azərbaycan Respublikasının diplomatik fəaliyyətini tənzimləyən dövlətdaxili qanunvericiliyin təhlili və onun inkişaf dinamikasının öyrənilməsi;

– Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin funksiyalarının, vəzifələrinin və strukturunun araşdırılması;

– Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının dövlət başçısının, ali qanunverici orqanının və hökumətinin iştirak formalarının öyrənilməsi;

– Azərbaycan Respublikasının xaricdəki xarici əlaqə orqanlarının – səfirliklərinin, konsulluqlarının, beynəlxalq təşkilatlardakı nümayəndələrinin və xüsusi missiyalarının səlahiyyətləri və hüquqi vəziyyətinin araşdırılması;

– Azərbaycan Respublikasının diplomatik xidmət orqanlarının fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin daha da təkmilləşdirmə imkanlarının araşdırılması.

Dissertasiya araşdırılmasının obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqə orqanları, predmeti isə bu orqanların yaradılması və fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını təşkil edən beynəlxalq hüququn prinsip və normaları, həmçinin Azərbaycan Respublikasının bu sahədə dövlətdaxili qanunvericiliyidir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya tədqiqatının metodoloji əsasını dialektik, məntiqi, müqayisəli - hüquqi, tarixi və sistemli analiz metodları təşkil edir.

Tədqiqat mövzusunun işlənmə dərəcəsi. Xarici əlaqələr hüququ beynəlxalq ümumi hüququn tərkib hissəsi kimi bir çox xarici beynəlxalq hüquq alimlərinin tədqiqat predmetini təşkil etmişdir. Azərbaycan Respublikasında isə istər xarici əlaqələr hüquqi normalarının tətbiqi problemləri, istərsə də konkret xarici əlaqə orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin hüquqi əsasları problemi indiyə qədər öyrənilməmişdir.

Diplomatiya hüququnun ayrı-ayrı aspektlərini araşdıran xarici müəlliflərdən İ.P.Blişenko, Q.V.Bobilev, A.Borunkov, V.V.Qanyuşkin, Y.Q.Demin, V.N.Durdenovski, N.Q.Zubkov, V.A.Zorin, İ.İ.Yeliseyev, Y.F.Jarov, Y.D.İlyin, Y.M.Kolosov, N.B.Krılov, S.A.Kuznetsov, Q.E.Lapin, D.B.Levin, İ.İ.Lukaşuk, V.N.Matveyev, A.A.Kovalyov, T.N.Neşatayeva, K.K.Sandrovski, O.P.Selyanninov, O.V.Plotnikova, Q.İ.Tunkin, S.V.Çerniçenko və başqalarını xüsusi vurğulamaq vacibdir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət və diplomatik fəaliyyəti, onun beynəlxalq hüquq subyektliliyi, diplomatik protokol problemləri və s. bu kimi məsələlər M.N.Ələsgərov, Z.Ə.Əsgərov, A.N.Abbasbəyli, V.B.Cəfərov, M.Qasımov, Ə.M.Həsənov, Y.Mahmudov, F.Sadıxov və başqa Azərbaycan müəllifləri tərəfindən də araşdırılmışdır.

Bununla yanaşı sırf beynəlxalq hüquq nöqtəyi - nəzərindən, xüsusilə xarici əlaqələr hüququ baxımından mövzu kifayət qədər dərin araşdırılmamışdır. Respublikanın bu yeni fəaliyyət sferasının hüquqi əsasları, diplomatiya hüququnun Azərbaycanda tətbiqi xüsusiyyətləri, diplomatiya hüququ sahəsində milli qanunvericilik, bu qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi perspektivləri və s. bu kimi

problemlər Azərbaycanın beynəlxalq hüquqşünasları tərəfindən hələ tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir.

Tədqiqatın empirik əsasını xarici əlaqələr sahəsində çoxtərəfli və ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr, xarici, siyasət fəaliyyəti ilə əlaqəli Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili qanunvericiliyi və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası təşkil edir.

Elmi yenilik. Müəllif ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqə orqanlarının təşkilinin və onların fəaliyyətinin milli-hüquqi əsaslarını və bu sahədə mövcud hüquqi boşluqları kompleks şəkildə öyrənmişdir. Tədqiq olunan mövzunun elmi yeniliyi özünü həmçinin onda əks etdirir ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüququn subyektini kimi diplomatiya hüququnun realizəsi problemləri hərtərəfli şəkildə burada əks olunmuşdur.

İşdə Azərbaycan Respublikasının diplomatik fəaliyyətini tənzimləyən dövlətdaxili qanunvericiliyin ətraflı təhlili verilmiş və onun gələcək təkmilləşdirilməsi ilə əlaqəli real təkliflər irəli sürülmüşdür. Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili xarici əlaqə orqanlarının əsas fəaliyyət istiqamətlərinin və xarici əlaqələr sahəsində konkret səlahiyyətlərinin araşdırılması da elmi yenilik baxımından xüsusi maraq kəsb edir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının xaricdəki xarici əlaqə orqanlarının hüquqi statusu, strukturu, onların əsas fəaliyyət istiqamətləri ilə birbaşa əlaqəli olan bir sıra nəzəri və praktiki problemlər də dissertasiya işində öz əksini tapmışdır. Xarici əlaqə orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normaları da geniş şərh edilmiş və onların labüd gələcək məcəllələşdirilməsində nəzərə alınması vacib olan bir sıra problemlər diqqətə çatdırılmışdır. Bu konvensiyaların göstərişlərindən irəli gələrək Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin bir sıra sahələrində bəzi dəyişikliklər edilməsi zərurəti qeyd olunmuşdur.

Mövzunun tədqiqi nəticəsində müdafiəyə aşağıdakı elmi müddəalar çıxarılmışdır:

1) Dövlətin xarici əlaqə orqanlarının yaradılması və fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüquq normalarının məcmusu heç də diplomatik praktikanın tələblərinə tamamilə cavab verən normalar sistemi təəssüratı yaratmır. İlk öncə onu qeyd edək

ki, müasir dövrdə dövlətlərin qarşılıqlı asılılığının artması, onlar arasında əlaqələrin hərtərəfli və geniş şəkil alması dövlətin təmsilçiliyi institutunun təkmilləşdirilməsi ehtiyacını yaradır. Belə ki, diplomatik nümayəndəlik və onun personalının statusuna aid bir sıra məsələlər var ki, onlar 1961-ci il Konvensiyasında ya qismən həll olunmuş (məsələn, diplomatik kuryerlərin statusu), ya da ümumiyyətlə öz əksini tapmamışdır (diplomatın müvəqqəti iqamətgahının immuniteti, diplomatik sığınacaq problemləri). Hüquqi tənzimləmədə belə boşluqlar dövlətlər arasında münaqişə situasiyalarının potensial mənbələridir.

2) Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ünsiyyətdə iştirak edən xarici əlaqə orqanlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayan aşağıdakı beynəlxalq sənədlərə qoşulmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır:

– 1961-ci il aprelin 18-də qəbul olunmuş diplomatik nümayəndəliyin əməkdaşları və onlarla bir yerdə yaşayan ailə üzvləri tərəfindən vətəndaşlıq əldə etmək məsələlərinə dair Fakultativ Protokola;

– 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Konvensiyanın tətbiqi və şərhilə əlaqədar yaranan mübahisələrin BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsində baxılmasını nəzərdə tutan 1961-ci il 18 aprel Fakultativ Protokoluna;

– "ad hoc" diplomatik missiyaların hüquqi vəziyyətini müəyyən edən xüsusi missiyalar haqqında 1969-cu il Konvensiyasına;

– dövlətin beynəlxalq təşkilatlardakı təmsilçiliyini həyata keçirən müxtəlif kateqoriyalı nümayəndələrinin hüquqi statusu məsələlərini tənzimləyən Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyasına;

– Konsul müəssisələrinin işçiləri və onlarla bir yerdə yaşayan ailə üzvlərinin vətəndaşlıq əldə etməsi ilə əlaqədar qaydaları nəzərdə tutan 1963-cü il 24 aprel tarixli Fakultativ Protokola;

– Konsul əlaqələri haqqında 1963-cü il Konvensiyanın tətbiqi və şərhilə əlaqədar yarana bilən mübahisələrin həllini tənzimləyən, 1963-cü il 24 aprel tarixli mübahisələrin məcburi həlli haqqında Fakultativ Protokola.

3) Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqələr hüququ sahəsindəki

beynəlxalq konvensiyalarda iştirakından irəli gələrək onun uyğun məsələlərdə daxili qanunvericiliyinə müəyyən dəyişikliklər və düzəlişlər etmək ehtiyacı yaranmışdır. Məsələn, konkret olaraq Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq müdafiədən iştirak edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyasına qoşulması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin uyğun maddələrində dəyişikliklər və əlavələr etmək təklif olunmuşdur.

4) Azərbaycan Respublikasının diplomatik fəaliyyəti ilə bağlı dövlətdaxili qanunvericiliyin bir sıra müddəalarını dəqiqləşdirmək və buradakı bəzi boşluqları tamamlamaq zərurəti mövcuddur (Məsələn, Diplomatik xidmət haqqında Qanunda rotasiya prinsipi, Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsində konsulun təyin olunması, konsul rütbələri məsələləri və s.). Digər tərəfdən, respublikanın geniş mənada diplomatik fəaliyyətini tənzimləyən bir sıra dövlətdaxili aktların, xüsusilə Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici dövlətlərin diplomatik və konsul nümayəndəlikləri haqqında, Azərbaycan Respublikasının səfirlikləri haqqında, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarda nümayəndəlikləri haqqında və s. əsasnamələrin işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

5) Azərbaycan Respublikasını dövlətdaxili konstitusion xarici əlaqə orqanlarının səlahiyyətlərinin və əsas fəaliyyət istiqamətlərinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktları əsasında öyrənilməsi nəticəsində müəllif aşağıdakı təklifləri irəli sürmüşdür:

– Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini müəyyən edən Konstitusiyanın 109-cu maddəsinin 15-ci bəndinin dəqiqləşdirilməsi və tamamlanması ehtiyacı vardır;

– Nazirlər Kabinetinin xarici əlaqələr sahəsində geniş və hərtərəfli fəaliyyətini həyata keçirən Xarici iqtisadi əlaqələr şöbəsinin funksiyalarının təkcə iqtisadi sfera ilə məhdudlaşmayıb siyasi münasibətləri də əhatə etdiyini nəzərə alaraq, bu şöbənin Xarici əlaqələr şöbəsi adlandırılması və qəbul edilməsi labüd olan Nazirlər Kabinetinin yeni əsasnaməsində onun funksiyalarının daha ətraflı təsbit edilməsi məqsədmüvafiqdir.

– xarici əlaqələrlə bağlı Milli Məclisin əsas fəaliyyəti təhlil olunmuş və Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin mühüm istiqamətləri ilə şərtlənmiş Milli Məclisin bu sahədəki əsas beş fəaliyyət istiqaməti müəyyən olunmuşdur.

6) Diplomatiya hüququnun mürəkkəb nəzəri problemlərindən olan diplomatik müdafiə probleminin tezliklə məcəllələşdirilməsi zərurəti mövcuddur. Beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarlarında və doktrinalarda diplomatik müdafiə hüququnun dövlətin diskresion hüququ kimi müəyyən olunması, fikrimizcə, insan hüquqlarının aparıcı yer tutduğu müasir beynəlxalq hüquqa ziddir. Bir sıra dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vətəndaşların diplomatik müdafiə hüququnun təsbit edilməsi (maddə 53) bu vəziyyətin dəyişdirilməsində vacib addımdır.

7) Diplomatiya hüququnda diplomatik nümayəndəliyin, onun müxtəlif kateqoriyalı personalının və hətta onların ailə üzvlərinin bütün növ immunitet və imtiyazlarını əsaslandırma biləcək bir nəzəriyyəyə ehtiyacı vardır. Mövcud nəzəriyyələr həm ayrı-ayrılıqda, həm də birgə tətbiq olunmaqla heç də bütün immunitet və imtiyazları izah edə bilmir.

Digər tərəfdən, onların birgə tətbiq olunmasının özü praktikada bir çox problemlərin meydana çıxmasına səbəb olur. Zənnimizcə, immunitet və imtiyazların verilməsini akkreditiv dövlətin immuniteti ilə izah etmək ən universal çıxış yoludur.

8) Müəllif müəyyən edir ki, istənilən dövlətin və təyinatından asılı olmayaraq istənilən binanın terror aktlarından sığorta olunmadığı bugünümüzdə 1963-cü il Konvensiyasının konsulluğun xidməti binasının toxunulmazlığını müəyyən edən maddəsinə “yanğın qeyd-şərti”nin daxil edilməsi bu toxunulmazlıq prinsipinin səmərəliliyini nəzərəcarpacaq dərəcədə azaltdığına görə bu qeyd-şərtin götürülməsinə nail olmaq vacibdir. Həmçinin 1963-cü il Konvensiyası və həmçinin Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyalarına konsul vəzifəli şəxslərinin şəxsi iqamətgahlarının hüquqi rejimi barədə maddələrin daxil edilməsi zərurəti vardır. Konsul vəzifəli şəxslərinin xidməti immunitetinin diplomatik immunitetlə əvəz olunması xidməti immunitet problemini aradan qaldırardı.

9) Xarici əlaqələrimizin həyata keçirilməsində çoxtərəfli diplomatiya əhəmiyyətli yer tutur. Dünya inteqrasiya proseslərində yaxından iştirak, Azərbaycan həqiqətini beynəlxalq aləmə çatdırmaq kimi vəzifələrin həyata keçirilməsində beynəlxalq təşkilatların rolu əvəzsizdir. Respublikamız beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə çoxsaylı akkreditə üsulundan istifadə edir. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının geniş maraqlar dairəsinə malik olduğu və çoxsahəli əməkdaşlıq tələb olunan təşkilatlardan ayrıca daimi nümayəndəliklərinin təsis edilməsi vacibdir.

Dissertasiya işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin müddəaları Azərbaycan Respublikası xarici əlaqələrini, onun diplomatik fəaliyyətini tənzimləyən daxili qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsində və inkişaf etdirilməsində istifadə oluna bilər.

Beynəlxalq hüquq və xarici əlaqələr hüququ fənlərinin tədrisində, diplomatiya hüququna dair xüsusi kursların hazırlanmasında müddəalardan geniş istifadə oluna bilər. Həmçinin xarici əlaqələr hüququnun gələcək məcəllələşdirilməsində hüquqi tənzimləmədəki boşluqların nəzərə çatdırılması baxımından da dissertasiya işi nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat nəticələrinin aprobeasiyası. Dissertasiya işinin əsas nəzəri müddəaları və praktiki təklifləri elmi mətbuatda və elmi-praktiki konfransların tezislərində öz əksini tapmışdır. Aşağıdakı elmi məqalələr nəşr olunmuşdur:

1) "Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətinin və diplomatik xidmətin hüquqi əsasları". Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Siyasi-Hüquq Tədqiqatları İnstitutunun Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri elmi məqalələr məcmuəsi. 9-cu buraxılış. Bakı 2004.

2) "Diplomatik sığınacaq institutu". Yenə orada, 10-cu buraxılış. Bakı 2004

3) "Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericilik orqanının xarici əlaqələrdə iştirak formaları". Bakı Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. №4, 2004.

4) "Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması". Azərbaycan - Avropa əlaqələri; Mövcud problemlər və əməkdaşlığın əsas istiqamətləri. BDU-nun 85 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı 2005.

5) "Diplomatik immunitet və diplomatik imtiyaz: onların nəzəri əsaslandırılması problemi". Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri elmi-analitik və praktiki jurnal. №2 (02) 2005.

6) "Beynəlxalq hüquqda diplomatik müdafiənin nəzəri məsələləri". Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri elmi-analitik və praktiki jurnal. №1 2006.

Dissertasiya işinin bir sıra müddəaları həmçinin Avropa Şurasının 50 illiyi ilə əlaqədar elmi-praktiki konfransda, BDU-nun 80 illiyi ilə bağlı elmi-praktiki konfransda aspirantların və Gənc Tədqiqatçıların IX Respublika elmi konfransı və digər konfransların tezislərində əks olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işinin strukturu tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə müvafiq olaraq müəyyən edilmişdir. Dissertasiya giriş hissədən, 7 paragrafdan ibarət üç fəsildən, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

DÖVLƏTLƏRİN XARİCİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQUN VƏ MİLLİ QANUNVERİCİLİYİN QARŞILIQLI TƏSİRİ

1.1. Dövlətlərin xarici əlaqə orqanlarının yaradılmasını və fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüquq norma və prinsipləri

Xarici əlaqələr sahəsində dövlətin fəaliyyəti – onun beynəlxalq aləmdə bütün rəsmi əlaqə və münasibətlərini əhatə edən, sözün geniş mənasında, diplomatik fəaliyyətidir. Bu fəaliyyəti dövlətlər arasında razılaşmalara əsasən tənzimləyən hüquqi ədəbiyyatlarda adətən ümumi beynəlxalq hüququn sahəsi kimi diplomatiya və konsulluq hüququ adlandırırlar.

İlk öncə bir məqamı aydınlaşdırmaq lazımdır. Diplomatiya hüququnu iki cür başa düşmək olar. Diplomatiya hüququ dedikdə, həm təkcə dövlətin diplomatik (bəzən konsulluq da) fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq – hüquqi normaların məcmusu, həm də dövlətin təkcə diplomatik və konsulluq nümayəndəliklərinin deyil, bütün xarici əlaqə orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüququn hissəsi başa düşülür. Başqa sözlə desək, “diplomatiya hüququ” terminini geniş və dar mənada işlətmək olar. Bu termin geniş mənada istifadə edilməsi beynəlxalq hüququn subyektlərinin bütün rəsmi fəaliyyətinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Buna görə də bu sahəyə aid olan bütün beynəlxalq hüquq normalarını bəzi müəlliflər “diplomatiya hüququ” deyil, “xarici əlaqələr hüququ” adlandırırlar [106, s.27; 57, s.7; 40, s.172] və biz də bu məsələdə onların fikri ilə tamamilə şərikik. Keçmiş sovet beynəlxalq hüquq elmində xarici əlaqələr hüququ konsepsiyasının K.K.Sandrovski tərəfindən irəli sürülməsi qəbul edilir [108, s.78].

Xarici əlaqələr hüququ siyasi, iqtisadi və s. kimi müxtəlif beynəlxalq hüquqi münasibətlər sahəsində fəaliyyət göstərən müasir diplomatiyanın hüquqi vəziyyətini tənzim edir, dövlətlərin rəsmi diplomatik, xarici ticarət və konsulluq orqanlarının heyətinə daxil olan vəzifəli şəxslərin, BMT və digər beynəlxalq təşkilatlardakı daimi nümayəndəliklərin, orqan və konfranslardakı nümayəndə heyətlərinin, habelə xüsusi

missiyaların, onların üzvlərinin hüquq və vəzifələrini, onların fəaliyyət prinsiplərini nizama salır.

Dövlətlərin bütün bu xarici əlaqə orqanlarının yaradılmasını və fəaliyyətini tənzimləyən norma və prinsiplərin məcmusu xarici əlaqələr hüququnun mənbələrini təşkil edir. Beynəlxalq hüququn istənilən sahəsi kimi xarici əlaqələr hüququnun əsas mənbələri beynəlxalq müqavilələr (ikitərəfli və çoxtərəfli) və beynəlxalq hüququn adət normalarıdır. Bununla yanaşı, beynəlxalq hüququn subyektlərinin xarici əlaqələr sahəsində fəaliyyətinin tənzimlənməsində beynəlxalq təşkilat və konfransların qətnamələri, dövlətdaxili aktlar, ayrı-ayrı məhkəmə qərarları və doktrinalar da mühüm rol oynayır.

Xarici əlaqələr orqanlarının təşkili və fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüquq prinsip və normalarının araşdırılmasında diplomatik nümayəndəliklərin statusunu tənzimləyən prinsip və normalardan başlayaq. Diplomatiya hüququ uzun müddət adət normalarına əsaslanmışdır [77, s.5].

Hal-hazırda isə dövlətlər arasında, onlarla beynəlxalq təşkilatlar arasında və beynəlxalq təşkilatların öz aralarında çoxsaylı ikitərəfli müqavilələr diplomatiya hüququnun mühüm mənbələrindəndir. Lakin çoxtərəfli müqavilələrə münasibətdə ikitərəfli müqavilələr çoxluq təşkil etsə də, onlar diplomatiya hüququnun mənbələri kimi müəyyənedici rol oynayırlar. Belə ki, dövlətin xaricdəki nümayəndəlikləri və onun personalının hüquqi statusu, immunitet və üstünlük məsələləri ümumtanınmış beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən olunur.

Bu baxımdan diplomatiya hüququnun mənbələrində çoxtərəfli müqavilələr xüsusi yer tutur. 1815-ci il 19 mart tarixli Vyana Reqlamenti bu sahədə ilk çoxtərəfli müqavilədir. 1815-ci il Vyana konqresində Yekun aktına əlavə kimi “Diplomatik agentlərə aid Əsasnamə” qəbul edilmişdir ki, bu da praktikaya daha çox “Vyana Reqlamenti” adı altında daxil olmuşdur. “Baxmayaraq ki, bu sənəd yalnız 8 Avropa dövləti – Avstriya, İngiltərə, İspaniya, Portuqaliya, Prussiya, Rusiya, Fransa və İsveçrə tərəfindən imzalanmışdır, onun müddəalarına dünyanın bütün aparıcı dövlətləri tərəfindən bir əsr yarım əməl olunmuş və onlar bu minvalla beynəlxalq diplomatiya hüququnun ümumtanınmış normasına çevrilmişdir [110, s.101]”.

Vyana Reqlamentinə əsasən beynəlxalq hüquq və dövlətlərin diplomatiya praktikasında ilk dəfə olaraq diplomatik rütbə və dərəcələr ümumiləşdirilmişdir. Səfir, elçi və işlər müvəkkilləri kimi diplomatik dərəcələr müəyyən olunmuşdur. Vyana Reqlamentinin ikinci maddəsinə əsasən ancaq səfillər, elçilər və onlarla bərabər dərəcəli nümayəndələr dövlət başçısının nümayəndələri sayıla bilər [101, s.258]. Onlar dövlət başçısının adından olduğu ölkənin dövlət başçısının nəzdinə təyin edilirlər. İşlər müvəkkilləri isə xarici işlər nazirləri nəzdinə göndərilirlər [24, s.300]. Reqlamentlə həmçinin hər bir dərəcəyə aid olan diplomatik agentlərin bütün dövlətlər üçün vahid olan akkreditə olunma prosedurları müəyyən edilmişdir. Vyana Reqlamenti müqavilə sənədlərinin imzalanması qaydasını da müəyyən etmişdir.

Üç ildən sonra 21 noyabr 1818-ci il tarixli Aahen protokolu müşavir-nazir dərəcəsinə əlavə olaraq qəbul etmiş, lakin bu dərəcə dövlətlərin praktikasında özünü doğrultmamışdır [37, s.158].

1815-ci il Vyana və 1818-ci il Aahen konqresinin nəticələrini diplomatiya hüququnun məəllələşdirilməsinə ilk rəsmi cəhd kimi qiymətləndirmək olar. Belə ki, son yüz il ərzində dövlətlər, ayrı-ayrı şəxslər, ictimai və elmi təşkilatlar diplomatiya hüququnun normalarını məəllələşdirmək sahəsində çoxsaylı cəhdlər etmişdilər. Qeyd edək ki, bu cəhdlər əsasən diplomatik immunitet və imtiyazların məəllələşdirilməsi istiqamətində aparılırdı. Məsələn, 1868-ci ildə İsveçrəli İ.K.Blyunçli tərəfindən tərtib olunmuş beynəlxalq hüququn ümumi məəlləsində səfirlik hüququ və diplomatik imtiyazlar bölməsi mövcud idi. 1890-cı ildə İtaliyalı P.Fiore tərəfindən də eyni cəhd edilmişdir.

Beynəlxalq hüquq institutu diplomatik immunitet haqqında məsələni Hamburq (1889), Cenevrə (1892) və Kembriç (1895) sessiyalarında müzakirə etmişdir. Sonuncu sessiyada Kembriç reqlamenti adı altında tanınan qətnamə qəbul edilmişdir. 1929-cu ildə həmin institut diplomatik immunitetlər haqqında qətnamə, 1950-ci ildə isə diplomatik sığınacaq haqqında qətnamə qəbul etmişdir.

Diplomatiya hüququnun məəllələşdirilməsi cəhdləri 1925-1927-ci illərdə Millətlər Cəmiyyəti çərçivəsində məəllələşdirmə komissiyası tərəfindən davam etdirilmiş, lakin müəyyən nəticə əldə olunmamışdır.

Diplomatik nümayəndəliklərin və onların personalının hüquqi statusunu tənzimləyən ilk çoxtərəfli razılaşmalardan biri 1928-ci il fevralın 20-də Havanada Panamerikan ölkələrinin VI konfransında 20 Latın Amerikasına ölkəsi və ABŞ tərəfindən qəbul edilmiş diplomatik məmurlar haqqında Havana Konvensiyasıdır. Konvensiya daimi diplomatik nümayəndəliyə və “ad hoc” diplomatik missiyalara aid olan məsələləri tənzimləyir. Müasir dövrdə bu konvensiyanın fəaliyyət xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun iştirakçısı olan Latın Amerikasına dövlətləri eyni zamanda 1961-ci il Vyana Konvensiyasının da iştirakçısıdır.

Havana Konvensiyasının preambulasında diplomatik məmurların hüquqlarının əsaslandırılmasına funksional baxımdan yanaşma yer almışdır [4, s.21].

Konvensiyanın birinci maddəsində hər bir dövlətin digər dövlətdə diplomatik məmurlar vasitəsilə təmsil olunmaq hüququ təsbit olunmuşdur.

Havana Konvensiyasının ən mühüm müddəası diplomatik məmurların funksiyaları haqqında müddəadır. 4-cü maddəyə əsasən diplomatik məmurlar öz funksiyalarını yerli dövlətin qanunları ilə münaqişəyə girmədən həyata keçirməlidirlər. Onlar öz rəsmi münasibətlərini və yerləşdikləri dövlətin hakimiyyətləri ilə əlaqələrini həmin dövlətin xarici işlər naziri vasitəsilə həyata keçirməlidirlər. 17-ci maddədə xüsusi olaraq qeyd edilir ki, nümayəndəlikdə sığınacaq tapmış, cinayət törətmiş hər hansı bir şəxs səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarının tələbi ilə mütləq geri verilməlidir.

Havana Konvensiyası adi və fəvqəladə diplomatik məmurları fərqləndirərək birinciləri bir dövlətin hökumətini digər dövlətin hökumətində təmsil edən daimi təmsilçilər, ikinciləri isə xüsusi missiya həvalə olunmuş və ya beynəlxalq konfranslarda, konqreslərdə və ya beynəlxalq yığıncaqlarda hökumətləri təmsil etmək üçün akkreditə olunmuş məmurlar kimi müəyyən edir. Müasir dövrdə ikinci təyinin bir qədər köhnəlmişdir. Belə ki, beynəlxalq təşkilatlarda nümayəndəlik hal-hazırda diplomatik nümayəndəliklərin adi funksiyasına çevrilmişdir və bir çox hallarda beynəlxalq təşkilatın mənzil-qərargahı yerləşən dövlətdəki diplomatik nümayəndə öz dövlətini eyni zamanda həmin təşkilat yanında da təmsil edir.

Havana Konvensiyasında mürəkkəb nümayəndəliyin mümkünlüyü xüsusi vurğulanır. Mürəkkəb nümayəndəlik o deməkdir ki, dövlət bir neçə dövlətdə öz

nümayəndəliyini bir diplomatik məmura tapşırır və ya bir neçə dövlət öz nümayəndəliklərini bir diplomatik məmura həvalə edir.

Havana Konvensiyası yerli dövlət hakimiyyətinin razılığı olmadan həmin dövlətin vətəndaşlarının xarici diplomatik vəzifəyə təyin olunmasına icazə vermir. Qeyd etmək lazımdır ki, Havana Konvensiyasının bu maddəsi əsasən yerli dövlətin vətəndaşlarını öz diplomatik nümayəndəliklərinə işə götürən, onlara immunitet və imtiyaz verilməsini tələb edən və bununla da yerli dövlətin daxili işlərinə qarışan dövlətlərin praktikasına yönəldilmişdir. Havana Konvensiyası hər bir konkret hal üçün xüsusi razılığın alınmasını tələb edərək bu praktikanın tətbiqini kəskin məhdudlaşdırırdı. Ümumilikdə bu konvensiya dövlətlər arasında münasibətlərin normallaşmasına yardım edən mühüm sənədlərdəndir.

Latin Amerikası ölkələrində diplomatiya hüququnun xüsusi institutu olan diplomatik sığınacaq institutu mövcuddur. Hal-hazırda bu institut hüquqi olaraq yalnız Latin Amerikası ölkələrində fəaliyyət göstərir. Diplomatik sığınacaq institutu 1928-ci il Diplomatik sığınacaq haqqında Havana Konvensiyasında, 1933 və 1939-cu illərdə Montevideoda imzalanmış konvensiyalarda və 1954-cü il martın 28-də Karakasda imzalanmış Diplomatik sığınacaq haqqında Konvensiyada formalaşmış və qanuni şəkil almışdır.

1928-ci il Havana Konvensiyasına uyğun olaraq sığınacaq institutu diplomatik nümayəndəliklərə, hərbi gəmilərə, hərbi düşərgələrə və hərbi təyyarələrə şamil olunur. Burada xüsusilə qeyd olunur ki, cinayət törədənlər və ordudan fərariyyət edənlərə sığınacaq verilməməlidir və onlar yerli hökumətin tələbi ilə geri verilməlidir.

Konvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən təqib olunan şəxslərə konvensiyalar və yerli dövlətin qanunlarına uyğun olaraq aşağıdakı şərtlərlə sığınacaq verilməsinə icazə verilir:

1. Sığınacaq müstəsna hallarda, şəxsin öz təhlükəsizliyini hər hansı başqa yollarla təmin edə bilməsi üçün zəruri olan müddət ərzində verilir;
2. Sığınacaq verilən kimi diplomatik agent, hərbi gəminin, təyyarənin və ya hərbi düşərgənin komandiri bu haqda həmin şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətin xarici

- işlər nazirini, əgər sığınacağıın verilməsi paytaxtdan kənarında baş vermişsə, yerli hakimiyyəti xəbərdar etməlidir;
3. Yerli hökumət tələb edə bilər ki, gizlənən şəxs milli ərazi hədudlarından kənara göndərsin, sığınacaq verən dövlətin diplomatik agentini isə, öz növbəsində, gizlənən şəxsin ölkədən çıxışı və toxunulmazlığı üçün təminat tələb edə bilər;
 4. Gizlənən şəxs milli ərazinin hər hansı bir məntəqəsində və ya ona çox yaxın yerdə çıxarıla bilməz;
 5. Sığınacaqdan istifadə etdiyi müddət ərzində gizlənən şəxsə ictimai təhlükəsizliyə zidd olan əməllər törətməyə icazə verilməyəcək;
 6. Dövlətin hər hansı bir şəxsə sığınacaq verilməsindən yaranan məsrəfləri ödəmək öhdəliyi yoxdur.

Beləliklə, göstərilən şərtlərlə bu konvensiya diplomatik sığınacaq institutunu qısaca ifadə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-ın nümayəndə heyəti bu konvensiyaya qol çəkərkən qeyd-şərt etmişdir ki, ABŞ sığınacaq doktrinasını beynəlxalq hüququn tərkib hissəsi kimi tanıyır və ona qoşulmur.

Onu da qeyd etmək ki, ümumi beynəlxalq hüquqda diplomatik nümayəndəliklərin binasından yerli hakimiyyət tərəfindən axtarılan şəxslərin saxlanması üçün istifadə edilməsini nəzərdə tutan norma mövcud deyildir. Bu cür əməllər beynəlxalq hüququn doktrina və praktikasında haqlı olaraq diplomatik nümayəndəliklərin funksiyaları ilə heç bir əlaqəsi olmayan əməllər kimi qiymətləndirilir.

Digər tərəfdən, yerli hakimiyyət orqanları güc tətbiq etməkdən və gizlənən şəxsi ələ keçirməkdən adətən çəkinir. Belə ki, bu, diplomatik nümayəndəliyin binasının toxunulmazlığının pozulmasını ifadə edərdi.

Ümumiyyətlə, məsələyə belə mürəkkəb və ikimənalı yanaşma bütövlükdə götürüldükdə diplomatik sığınacaq institutu üçün xarakterik bir haldır. Doktrina və praktikada bu instituta mənfi münasibətin mövcudluğundan asılı olmayaraq, diplomatik sığınacaq haqqında məsələyə, nümayəndəliyin toxunulmazlığı ilə əlaqədar olaraq, həm Diplomatik əlaqələr və immunitetlər haqqında maddələr layihəsi Beynəlxalq Hüquq Komissiyasında müzakirə olunan zaman, həm də 1961-ci il Vyana

konqresinin özündə bir çox natiqlər tərəfindən dəfələrlə toxunulmuşdur. Müzakirələrin nəticəsi kimi qəbul olunmuş konvensiyanın özündə isə sığınacaq hüququndan ümumiyyətlə bəhs olunmur. Lakin nümayəndəliyin binasının toxunulmazlığından sui-istifadə edilməsinin qarşısını almaq məqsədilə 41-ci maddədə aydın ifadə olunmuşdur ki, nümayəndəliyin binası onun funksiyaları ilə uyğun olmayan hər hansı bir şəkildə istifadə olunmalıdır. 41-ci maddənin 3-cü bəndinin məhz ikinci hissəsi araşdırdığımız məsələ baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Onun məzmununa əsasən akkreditiv dövlət və yerli dövlət “xüsusi razılaşmalarda” nümayəndəliyin binasının konvensiyada göstərilənlərdən əlavə digər funksiyalarla istifadəsini də nəzərdə tutub bilər.

Y.Brounlinin “Beynəlxalq hüquq” kitabındakı fikri ilə tamamilə razılaşmaq olar ki, 41-ci maddədə təsbit olunmuş “xüsusi razılaşmalar” barəsində qeyd nümayəndəliyin ərazisində siyasi qaçqınlara sığınacaq verilməsi hüququnun ikitərəfli qaydada tanınmasına yer buraxır [50, s.493].

Diplomatik nümayəndəliklərin ərazisində yerli hakimiyyətdən gizlənən şəxslərə sığınacaq verilməsinin nə dərəcədə qanuni olub-olmaması məsələsinə beynəlxalq hüquq ədəbiyyatlarında eyni cür yanaşma, biz qeyd edərdik ki, mövcud deyildir. Məsələn, M.L.Lazarev bu barədə yazır ki, son dövrlərdə beynəlxalq-hüquqi ədəbiyyatlarda, xüsusilə sovet ədəbiyyatında belə bir fikir irəli sürülür ki, diplomatik sığınacaq hüququnun verilməsini qanunauyğun əməl kimi nəzərdən keçirmək olar, belə ki, o, irticaçı qüvvələrə qarşı demokratik qüvvələrin müdafiə olunmasına yardım edir.

K.K.Sandrovski də bu fikirlə razılaşır və göstərilən məsələyə öz mövqeyini aşağıdakı şəkildə ifadə edir: “Bizim fikrimizə əsasən, bu qaydadan istisna hal kimi, xüsusilə də bu istisna hallarda diplomatik sığınacağın verilməsi beynəlxalq hüququn məhəlli normalarında, məsələn, 1954-cü il Karakas Konvensiyasında göstərilən şərtlərlə şərtlənmişsə, tamamilə mümkündür [106, s.145]. Türkiyəli professor Mehmet Gönlübol da yazır ki, siyasi səbəbdən təqib olunan şəxslərin həyatı üçün xüsusi təhlükə yaranarsa, diplomatik sığınacaq hüququ tanınmaqdadır” [128, s.123].

B.S.Krılov, İ.P.Blişenko kimi beynəlxalq hüquqşünaslar isə bu fikirlə razılaşmırlar. Professor Krılov yazır ki, bu cür sığınacağı veriləməsi özlüyündə diplomatik nümayəndəliyin eksterritoriallığından sui-istifadə deməkdir. İ.P.Blişenko isə yazır ki, “müasir beynəlxalq hüquq və dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq baxımından sığınacaq institutu dövlətlər arasında sülhə xidmət edə bilməz” [41, s.75].

Bizim subyektiv fikrimizə gəldikdə isə, diplomatik sığınacaq hüququ öz xüsusiyyətlərinə görə dövlətin daxili işlərinə qarışmaq institutudur. Dövlətin diplomatik nümayəndəliyi onu yerləşdiyi ölkədə təmsil etmək, akkreditiv dövlətlə yerli dövlət arasında dostluq əlaqələrini təşviq etdirmək, iqtisadi, mədəni, elmi və digər sahələrdə onların qarşılıqlı əlaqələrini daha da möhkəmləndirmək məqsədilə təsis olunur. Öz ərazisində yerli hakimiyyət tərəfindən axtarılan şəxslərə sığınacaq vermək isə nəinki bu yuxarıda sadalananlarla üst-üstə düşməyən, əksinə, onlara tamamilə zidd olan bir haldır. Həmçinin diplomatik nümayəndəlik onun vətəndaşı olmayan, uyğun olaraq onun yurisdiksiyası altında olmayan şəxsi müdafiə etmək hüququna malik deyildir [84, s.90].

Diplomatik sığınacaq institutuna münasibətdə Y.Q.Deminin mövqeyi xüsusi maraq kəsb edir. O, diplomatik “sığınacaq” və “daldalanacaq” kimi anlayışları fərqləndirməyə cəhd göstərir [57, s.166]. Deminə görə, diplomatik sığınacağın və müvəqqəti daldalanacağın bir-birindən fərqləndirilməsinin əsas meyarı kimi şəxsin diplomatik nümayəndəliyə müraciət etməsinin səbəbi çıxış edir; birinci halda o, siyasi təqibdən müdafiə axtarır, ikincidə isə öz həyatını qeyri-qanuni hücumlardan qoruyur. Diplomatik sığınacaq qaçqının yerli dövlətin yurisdiksiyasından gizlənməsində ifadə olunur və onun cəzalandırılmayacağı haqqında təminat əldə olunduqda kəsilir. Müvəqqəti daldalanacaq qaçqını yerli yurisdiksiyadan deyil, yalnız birbaşa hücumlardan qoruyur və nümayəndəlik tərəfindən onun işi barəsində ədalətli məhkəmə araşdırmasına təminat alındıqdan sonra qaçqın yerli hakimiyyətə ötürülür.

Bu nəzəriyyədən inkişaf etmiş böyük dövlətlərin praktikasında tez-tez istifadə olunur (ABŞ, Böyük Britaniya). Belə ki, ABŞ həm keçmişdə, həm də hal-hazırda Latın Amerikasını ölkələrindəki öz diplomatik nümayəndəliklərində diplomatik sığınacaq verərkən əsasən “yerli dözümlülük” (“local toleration”) konsepsiyasına

əsaslanmış, diplomatik sığınacaq institutunu tanımayan ölkələrdə isə humanitar mülahizələr konsepsiyasını (“humanitarian considerations”) əsas götürmüşdür.

Beləliklə, ABŞ öz praktikasında sığınacağın iki növünün olması fikri ilə çıxış edir: diplomatik sığınacaq (diplomatic asylum) belə ki, yalnız onu tanıyan ölkələrə münasibətdə tətbiq oluna bilər və ABŞ özütanımlı və bütün ölkələrdə istifadə oluna biləcək müvəqqəti daldalanacaqlar (temporary refuge).

Y.Q.Demin də bu cür praktikanın tətbiqinə tərəfdar çıxır. O yazır ki, “göstərilən mülahizələr, bizim ölkəmiz tərəfindən aparıcı Qərb dövlətlərinin təcürübəsini nəzərə alaraq, bu institutu tanıyan dövlətlərdə (əsasən Latin Amerikası ölkələrində) diplomatik sığınacaq institutundan, onu tanımayan dövlətlərdə isə müvəqqəti daldalanacaq institutundan istifadə olunmasının məqsədemüvafiqliyini ifadə edir” [57, s.169].

Burada diqqətimizi cəlb edən, maraqlı bir məqamı qeyd etmək istərdik. Demin Rusiya dövləti tərəfindən adı çəkilən institutlardan istifadə olunan zaman, onun ərazisindəki xarici diplomatik nümayəndəliklər tərəfindən də, diplomatiya hüququnda mühüm yer tutan qarşılıqlılıq prinsipinə əsasən diplomatik sığınacaq hüququndan istifadə edilməsindən ehtiyatlanaraq xüsusi vurğulayır ki, qarşılıqlılıq prinsipi diplomatik sığınacaq haqqında regional konvensiyalara əsasən diplomatik sığınacaq institutuna şamil edilmir. Diplomatik sığınacaq məsələsində qarşılıqlılıq prinsipi aparıcı Qərb dövlətlərinin praktikasında da tanınmır. Demin öz ölkəsindəki xarici diplomatik nümayəndəliklər tərəfindən qarşılıqlılıq əsasında diplomatik sığınacaq verilməsi halında isə müasir beynəlxalq hüquqi doktrina və diplomatik praktikaya uyğun olaraq müxtəlif cür represallilər tətbiq etməyi məsləhət görür.

Belə bir sual ortaya çıxır ki, hər hansı bir dövlətin sabit doktrinal və universal hüquqi əsasa malik olmayan bir hüquqdan birtərəfli qaydada istifadə edərək digər dövlətin eyni cür hüququ istifadə etməsinə görə represallilər tətbiq etməsi müasir beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normalarına nə dərəcədə uyğundur?

“Diplomatik sığınacaq”dan “müvəqqəti daldalanacaq”ı fərqləndirməyə gəldikdə isə, doğrudan da dövlətlərarası praktikada elə hallara rast gəlinir ki, ölkədəki irtica rejimindən qorunmaq üçün yüzlərlə vətəndaş məhz xarici diplomatik

nümayəndəliklərdə müvəqqəti daldalanacaq tapmışlar. Məsələn, Çilidə 1973-cü ilin sentyabr çevrilişindən sonra beş minə yaxın Çili vətəndaşı xarici diplomatik nümayəndəliklərdə diplomatik sığınacaq tapmışdır (İsveçrə səfirliyi 1100, İtaliya 240, Meksika 71, Polşa 30 yerli vətəndaşa sığınacaq vermişdir). Təbii ki, ali humanist mülahizələrə əsasən bunu qəbul etmək tamamilə mümkündür, lakin məsələnin digər tərəfi də mövcuddur. Belə ki, diplomatik sığınacaq və müvəqqəti daldalanacaq anlayışlarının fərqləndirilməsinin həm doktrinada, həm də praktikada dəqiq və sabit meyarı olmadığına və onlar arasında sərhəd kifayət qədər şəffaf olduğuna görə, bu, dövlətlərarası münasibətlərdə labüd problemlər yarada bilər. Bu sahədə dövlətlərin praktikasından və göstərilən mülahizələrdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, istənilən halda müvəqqəti daldalanacaq verən dövlət yerli dövlətdə qanun-qaydanın bərpa olunması məsələsini, uyğun olaraq qaçqının məhkəmə orqanlarının ixtiyarına verilib-verilməməsi məsələsini həll etmək hüququnu özündə saxlayır.

Onu da qeyd edək ki, heç də bütün dövlətlərin diplomatik sığınacaq institutundan istifadə edilməsinə münasibəti birmənalı deyildir. L.N.Qalenskaya bu instituta münasibətlərinə görə dövlətləri 4 qrupa bölür:

- 1) bu institutu tanımayan dövlətlər (əksər dövlətlər bu qrupa daxildir);
- 2) özləri diplomatik sığınacaq verən və ərazisində bu cür sığınacağın verilməsinə icazə verən dövlətlər (bu qrupa əsasən Latin Amerikasının ölkələri daxildir);
- 3) xaricdə diplomatik sığınacaq verən, lakin öz ərazisində onun verilməsinə icazə verməyən dövlətlər (ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa);
- 4) özləri diplomatik sığınacaq verməyən, lakin onun ərazisində sığınacağın verilməsinə icazə verən dövlətlər (Latin Amerikasının bəzi dövlətləri, Yunanıstan) [52, s.94-113].

Diplomatik sığınacaq institutuna münasibətdə şəxsi mülahizələrimizi artıq yuxarıda ifadə etmişik. Lakin bir reallıqdır ki, bu institutdan dövlətlər uzun illər ərzində istifadə etmişdir və bu sahədə onların praktikası davam etməkdədir. Bu baxımdan beynəlxalq hüquqda diplomatik sığınacaq hüququna aid olan normaların universal səviyyədə məcəllələşdirilməsi, bu sahədə münasibətlərin vahid prinsiplərinin müəyyən edilməsi zərurəti mövcuddur.

Araşdırdığımız Havana konvensiyaları diplomatiya hüququnun regional səviyyədə məcəllələşdirilməsi cəhdləri idi. Lakin zaman keçdikcə və dövlətlərarası diplomatik əlaqələrin forma və metodları inkişaf etdikcə, onun reqlamentinə ciddi dəyişikliklər və əlavələr edilməsi ilə universal səviyyədə məcəllələşdirilməsi tələbatı da gücləndi. Dövlətlərarası əlaqələrin müasir həcminə cavab verəcək beynəlxalq hüquq normalarının işlənilib hazırlanmasına bir sıra xüsusi konfranslar həsr edilmişdir. Və onların işinin nəticəsi kimi dövlətlərin xarici əlaqələr sahəsində fəaliyyət göstərən əsas orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən mühüm konvensiyalar qəbul edilmişdir. Bu konvensiyalar arasında diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Hal-hazırda bu saziş diplomatik nümayəndəliklərin statuslarını və funksiyalarını müəyyən edən əsas beynəlxalq hüquqi sənəddir. O, giriş hissədən və 53 maddədən ibarətdir.

BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası onun vəzifəsinin “beynəlxalq hüququn progressiv inkişafı və məcəllələşdirilməsi” [56, c.1, s.28] olduğunu əsas götürərək 1949-cu ildə özünün birinci sessiyasında məcəllələşdirilməsi lazım olan məsələlər arasında diplomatiya və konsulluq əlaqələrinə aid məsələlərin adını çəkdi. 1958-ci ildə isə komissiya diplomatik əlaqələr və immunitetlər haqqındada konvensiya layihəsini hazırladı və üzv dövlətlərin irad və təklifləri üçün onlara təqdim etdi.

Diplomatik əlaqələr haqqında Konvensiya 18 aprel 1961-ci ildə Vyana konqresində qəbul olundu.

Onu da qeyd edək ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin 228-ci qərarına əsasən 1992-ci il 21 iyul tarixində Vyana Konvensiyasına qoşulmuşdur.

Konvensiyanın giriş hissəsində BMT Nizamnaməsinin prinsip və məqsədlərinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərini inkişaf etdirmək məqsədləri qeyd olunur, həmin sazişdə nəzərdə tutulan üstünlüklərin və immunitetlərin ayrı-ayrı şəxslərin faydalanması üçün deyil, dövləti təmsil edən orqan kimi diplomatik nümayəndəliklərin funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək üçün verildiyi göstərilir.

Göründüyü kimi, preambula funksional zərurət nəzəriyyəsini və qeyd edərdim ki, qismən də təmsilçilik nəzəriyyəsini təsdiqləyir.

Konvensiyanın 1-ci maddəsi konvensiyada rast gəlinən terminlər və onların açıqlanmasına həsr olunmuşdur. Belə ki, “nümayəndəliyin başçısı” dedikdə, akkreditiv dövlət tərəfindən bu keyfiyyətdə fəaliyyət göstərməyə öhdələndirilmiş şəxs başa düşülür. “Nümayəndəliyin əməkdaşları” adı altında isə nümayəndəliyin başçısı və diplomatik personalın üzvlərindən, inzibati-texniki və xidmətçi personaldan ibarət nümayəndəlik personalının heyəti nəzərdə tutulur. Həmçinin qeyd olunur ki, diplomatik personalın üzvləri nümayəndəliyin diplomatik rütbələrə malik üzvləridir, diplomatik agent isə nümayəndəliyin başçısı və ya diplomatik personalın üzvüdür. İnzibati-texniki personal diplomatik nümayəndəliyin inzibati-texniki xidmətini həyata keçirən heyətdir. Nümayəndəliyin xidməti vəzifələrini həyata keçirən şəxslər xidmətçi personalın üzvləridir. Nəhayət, şəxsi ev qulluqçuları dedikdə, nümayəndəliyin əməkdaşı yanında ev qulluqçusu vəzifəsini həyata keçirən və akkreditiv dövlətin əməkdaşı olmayan şəxslər başa düşülür.

Mühüm müddəalardan biri nümayəndəliyin binasını müəyyən edən müddəadır. Konvensiyaya əsasən “nümayəndəliyin binası” adı altında mülkiyyət hüququnun kimə məxsusluğundan asılı olmayaraq, nümayəndəliyin başçısının iqamətgahı da daxil olmaqla, nümayəndəliyin məqsədləri üçün istifadə edilən bina və ya binanın hissələri, o cümlədən bu binaya və ya binanın hissələrinə xidmət edən həyətəni sahə başa düşülür (maddə 1, bənd 1). BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının konvensiyanın maddələr layihəsinin şərhinə əsasən “həyətəni sahə” anlayışına nümayəndəliyə aid olan bağça və maşın dayanacağı daxildir.

Konvensiya nümayəndəliyin binasının ölçülərinə münasibətdə, xüsusilə də bu keyfiyyətdə istifadə olunan binaların sayına münasibətdə hər hansı bir məhdudiyət nəzərdə tutmur. Lakin bununla yanaşı, konvensiyada həmçinin nəzərdə tutulur ki, “bina” anlayışı yalnız “nümayəndəliyin məqsədləri üçün” istifadə edilən binalara şamil olunur. Bu müddəa yerli dövlətə icazə verir ki, akkreditiv dövlət tərəfindən “diplomatik nümayəndəliyin binası” keyfiyyətində istifadə olunan binaların sayına funksional test tətbiq olunması yolu ilə limitlər qoysun [57, s.38]. Belə ki, yerli dövlət

“nümayəndəliyin məqsədləri üçün istifadə olunmayan”, məsələn, mədəniyyət mərkəzlərinin, diplomatların uşaqları üçün məktəblərin yerləşdiyi binaları “nümayəndəliyin binası” keyfiyyətində tanımaqdan və onları diplomatik immunitətlə təmin etməkdən imtina edə bilər.

Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən təmsil olunan dövlətin prinsipcə diplomatik nümayəndəliyin yerləşdiyi binanın üzərində sahibkarlıq hüququna malik olması vacib deyil. Lakin praktikada əksər dövlətlər bir qayda olaraq diplomatik nümayəndəlik üçün binanı və həyətəni sahəni satın alırlar. Diplomantik nümayəndəliklərə binanın və həyətəni sahənin verilməsi, o cümlədən bu binaların tikilişi və ya təmiri məsələləri konvensiyaya uyğun olaraq yerli dövlətin qanunvericiliyi, həmçinin maraqlı tərəflər arasında ikitərəfli razılaşmaların imzalanması yolu ilə tənzimlənir.

Konvensiyanın 2-ci maddəsində diplomatiya hüququnun mühüm prinsiplərindən biri təsbit olunmuşdur. Burada qeyd olunur ki, diplomatik münasibətlərin qurulması və daimi diplomatik nümayəndəliklərin təsis edilməsi dövlətlərin qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilir.

Diplomatik nümayəndəliyin əsas beş funksiyası konvensiyanın 3-cü maddəsində sadalanır. Maddənin 2-ci bəndində diplomatik nümayəndəliklər tərəfindən konsul funksiyalarının da həyata keçirilməsinin mümkünlüyü bir daha təsdiq edilir.

Konvensiyada, həmçinin xarici dövlətə nümayəndəliyin başçısı qismində akkreditə olunması nəzərdə tutulan şəxs barəsində yerləşmə dövlətindən qabaqcadan razılıq alınmasının vacibliyi qeyd olunur (maddə 4). Nümayəndəliyin digər əməkdaşları isə 7-ci maddəyə uyğun olaraq akkreditiv dövlət tərəfindən sərbəst təyin olunur. Hərbi, hərbi dəniz, hərbi hava attaşələrinə gəldikdə isə, yerli dövlət təsdiq etmək məqsədilə onların adlarını qabaqcadan tələb edə bilər (maddə 7).

1815-ci il Vyana Reqlamenti ilə müəyyən olunmuş nümayəndəliklərin başçılarının dərəcələri konvensiyanın 14-cü maddəsi ilə bir daha təsdiqlənmişdir.

Konvensiya layihəsi müzakirə olunan zaman diskussiyalara səbəb olan müddəalardan biri də 11-ci maddənin 1-ci bəndində təsbit edilmiş nümayəndəlik personalının sayına aid müddəadır. Belə ki, 11-ci maddənin 1-ci bəndinə əsasən

nümayəndəlik personalının sayı haqqında konkret razılıq olmadıqda yerli dövlət tələb edə bilər ki, nümayəndəliyin personalının sayı yerli dövlətdəki şərait və şərtləri, həmçinin nümayəndəliyin tələbatını nəzərə almaqla, onun normal və əqlabatan hesab etdiyi həddi aşmasın. Konvensiya layihəsinə bu müddəə əsasən yeni azad olunmuş dövlətlərin təsiri ilə daxil edilmişdir. Belə ki, bu dövlətlər maliyyə, kadr və s. problemləri nəzərə almaqla əksər hallarda akkreditiv dövlət keyfiyyətində deyil, məhz qəbul edən dövlət qismində çıxış edirdilər. Bu baxımdan Boliviya, Liviya, Sinqapur kimi dövlətlərdə birtərəfli qaydada xarici diplomatik nümayəndəliyin personalının sayına münasibətdə kvota məhdudiyyətləri qoyulmuşdur [57, s.15].

Qeyd edək ki, məsələyə bu cür yanaşma və ümumiyyətlə konvensiyanın bu maddəsi dövlətlərin suveren bərabərlik prinsipinə ziddir. O, bir dövlətə digər dövlətin heç də ondan az maraqlı olmadığı məsələləri birtərəfli qaydada həll etmək imkanı verir. Nümayəndəlik personalının sayının “normal və əqlabatan” həddinin müəyyən edilməsi imkanı eyni qaydada akkreditiv dövlətə də verilməlidir, ən azı ona görə ki, özünün orqanı kimi nümayəndəliyin tələbatına o, daha yaxından bələddir. Digər tərəfdən isə həmçinin akkreditiv dövlət tərəfindən personalın say tərkibinin süni şəkildə artırılması da münaqişəli situasiyaların yaranmasına səbəb olur [2, s.26].

Ona görə də bəzi dövlətlər, o cümlədən keçmiş SSRİ bu maddəyə aşağıdakı şəkildə qeyd-şərt etmişdir ki, nümayəndəlik personalının sayı ilə əlaqədar fikir ayrılığı yaranarsa, suveren bərabərlik prinsipini əsas götürərək bu məsələ akkreditiv dövlət və qəbul edən dövlət arasında razılaşmaya əsasən həll olunmalıdır.

Hal-hazırda bütün dünyada diplomatik nümayəndəliklərin və onun personalının sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması kvotalar sisteminin yayılmasına səbəb olmuşdur.

Konvensiyada diplomatik agentin funksiyalarının bitməsinin yalnız iki halı göstərilmişdir: 1) akkreditiv dövlət tərəfindən diplomatik agentin funksiyalarının bitməsi haqqında yerləşmə dövlətinə məlumat verildikdə; 2) yerləşmə dövləti konvensiyanın 9-cu maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq diplomatik agentini nümayəndəliyin əməkdaşı kimi tanımaqdan imtina etməsi haqqında akkreditiv dövləti məlumatlandırdıqda.

Dövlətin orqanı kimi diplomatik nümayəndəliyin özünün fəaliyyətinin bitməsi halları, o cümlədən diplomatik agentin missiyasının bitməsinin bir sıra digər halları konvensiyada öz əksini tapmamışdır.

Diplomatik nümayəndəliyin və nümayəndəliyin personalının immunitet və imtiyaz məsələləri konvensiyanın 20-40-cı maddələrində təsbit olunmuşdur.

Konvensiyanın bir sıra digər mühüm müddəaları ilə biz III fəsildə daha ətraflı tanış olacağıq. Diplomatik nümayəndəliklərin statusunun beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsində əsas yer tutan bu konvensiya ilə əlaqədar onu da qeyd edək ki, onun əksər müddələrinin universal xarakterə malik olması onlardan dövlətlərarası münasibətlərin digər formalarını tənzimləyən analoji sənədlərin işlənilib hazırlanmasında da istifadə edilməsinə yol açmışdır ki, bu da 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasının mühüm əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir.

Konvensiya həmçinin iki fakultativ protokolu da özündə birləşdirir. Fakultativ protokollardan biri diplomatik missiyanın üzvləri tərəfindən yerləşmə dövlətinin vətəndaşlığının alınmasının qeyri-mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Bu protokolun məzmununa əsasən, yerləşmə dövlətinin vətəndaşı olmayan diplomatik nümayəndəliyin əməkdaşları və onlarla bir yerdə yaşayan ailə üzvləri yerləşmə dövlətinin vətəndaşlığını ala bilməzlər.

Mübahisələrin məcburi həll edilməsi haqqında 2-ci Fakultativ Protokola əsasən, konvensiyanın tətbiqi və şərhə üzrə mübahisələr onun iştirakçılarının birinin ərizəsi əsasında Beynəlxalq Məhkəməyə ötürülür.

1961-ci il Konvensiyası ilə əlaqədar son olaraq onu qeyd edək ki, bu sənəd özündə həm çoxəsrlik diplomatik praktika nəticəsində dövlətlərarası əlaqələrdə təsdiq olunmuş qayda və adətləri, həm də bu cür münasibətlər sahəsində dövlətlər arasında imzalanmış müxtəlif razılaşmalardakı progressiv müddəaları əks etdirmişdir.

Xarici əlaqə orqanlarının statusunu tənzimləyən mühüm beynəlxalq hüquqi sənədlərdən biri də BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 1973-cü il dekabrın 14-də qəbul edilən Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyadır. Konvensiya 1977-ci il fevralın 20-də qüvvəyə minmişdir. Nisbətən

son dövrlərdə beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı cinayət əməllərinin sayının artması bu konvensiyanın qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur.

Konvensiyanın şərhinə keçməzdən öncə qeyd etməliyik ki, burada araşdırılan problemlərin dairəsi diplomatik agentlərə və beynəlxalq müdafiədən istifadə edən digər şəxslərə qarşı yönəldilmiş cinayətlərlə məhdudlaşmış olsa da, komissiya bu cür şəxslərə qarşı yönəldilmiş cinayətlər haqqında məsələni daha qlobal problem olan terrorizm aktlarının həyata keçirilməsi aspektlərindən birinə aid etmişdir.

Konvensiyanın 1-ci maddəsi beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə aşağıdakıları aid edir: dövlət başçısı, o cümlədən dövlət başçısı funksiyasını yerinə yetirən kollegial orqanın hər bir üzvü, xarici dövlətdə olan hökumət başçısı və ya xarici işlər naziri, onları müşayiət edən ailə üzvləri, dövlətin istənilən nümayəndəsi və ya vəzifəli şəxsi, yaxud beynəlxalq təşkilatın istənilən vəzifəli şəxsi və ya digər agentləri və onların ailə üzvləri.

Həmin maddənin 2-ci bəndində ehtimal olunan cinayətkarlar anlayışı verilir. Belə ki, ehtimal olunan cinayətkar ona münasibətdə maddədə göstərilən cinayətləri törətməsini və ya törətməsində iştirak etməsini “prima facie” isbat edən kifayət qədər dəlilləri olan şəxsdir.

Konvensiyaya əsasən diplomatik agent, akkreditiv və ya qəbul edən dövlət olmayan 3-cü dövlət də ezamiyyətdə olduqda belə xüsusi müdafiə hüququna malikdir. Qeyd edək ki, xüsusi müdafiə aşağıdakılarda ifadə olunur:

- a) Beynəlxalq hüquqa əsasən xüsusi müdafiədən istifadə edən başqa dövlətlərin nümayəndələrinin təhlükəsizliyinə qəsd edən şəxslərə münasibətdə daxili qanunvericilik və nəzərdə tutulan hüquq normalarının sanksiyalarının artırılmasında;
- b) beynəlxalq razılaşmalara və konvensiyalara uyğun olaraq törədilən cinayətə görə labüd cəzanı təmin edən sistemin yaradılmasında;
- c) cinayətin nəticəsi baxımından ayrı-ayrı dövlətlərdə nəzərdə tutulan “müxtəlif üstünlükləri” ləğv etməyə imkan verəcək cinayət hüququ sahəsində qanunvericiliyin unifikasiyasında [41, s.177].

Konvensiyanın 2-ci maddəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Burada xüsusi beynəlxalq hüquqi müdafiə yaradan cinayətin tərkibi müəyyən olunur. Buna aşağıdakılar aiddir:

- a) beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxsin qəsdən öldürülməsi, qaçırılması və ya onun şəxsiyyətinə və ya azadlığına yönəlmiş digər hücumların həyata keçirilməsi;
- b) beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxsin şəxsiyyətinə və azadlığına təhlükə yarada biləcək, onun rəsmi binasına, yaşayış binasına və ya nəqliyyat vasitələrinə zorakı hücumların həyata keçirilməsi;
- c) istənilən hücum cəhdi;
- d) istənilən belə hücumun iştirakçısı qismində əməllər, belə ki, hər bir iştirakçı dövlət tərəfindən onun daxili qanunvericiliyinə əsasən, bu cinayətin onun ərazisində və ya ərazisinin hüdudlarından kənarında baş verməsindən asılı olmayaraq, cinayət kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu maddənin BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası çərçivəsində müzakirəsi zamanı komissiyanın bir çox üzvləri cinayət tərkibinin daha dəqiq müəyyən edilməsində təkid edirlər. Belə ki, cinayət hüququ sahəsinə aid olan maddələrdə konkretlik mühüm şərtidir, çünki müəyyən olunmuş cinayətlərin şərh edilməsi məhdud əsaslarla həyata keçirilir.

Həmin maddəyə olan şərhdə deyilir ki, zorakı hücum dedikdə, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxsin öldürülməsi, ona xəsarət yetirilməsi və ya oğurlanması başa düşülür.

Fikrimizcə, 2-ci maddənin “b” yarım bəndinin yuxarıda göstərilən şəkildə konvensiyada təsbit edilməsi onun çatışmayan cəhətlərindən biridir. Yəni, bu yarım bəndin məzmunundan belə irəli gəlir ki, beynəlxalq müdafiədən istifadə edənin şəxsiyyəti və ləyaqətinə təhlükə yarada bilməyəcək hallarda, yəni o bu binalarda və ya nəqliyyat vasitələrində olmadıqda, onun rəsmi və yaşayış binalarına və ya nəqliyyat vasitələrinə hücum etmək halları konvensiyanın təsir dairəsinə daxil deyildir.

Bu maddənin çatışmayan tərəflərindən biri də beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin şəxsiyyətinə və azadlığına qarşı mütəşəkkil zorakı hücumlar haqqında

müddənin mövcud olmamasıdır. “d” bəndində belə zorakı aktların hazırlanması və ya təşkil olunması deyil, yalnız bu əməllərin iştirakçısı qismində əməllər nəzərdə tutulur.

Bunlara baxmayaraq, konvensiyanın 2-ci maddəsinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək vacibdir. Bu məsələdə İ.P.Blişenko və N.V.Jdanovla tamamilə razılaşıaraq həmin maddənin mühüm müddəalarını aşağıdakı şəkildə ifadə etmək olar:

- hər hansı bir əməlin törədilməsinə gətirib çıxaran səbəbi deyil, məhz onun törədilməsi niyyətini müəyyənedici faktor kimi müəyyən edən ümumtanınmış hüquqi prinsipin təsdiq edilməsi,
- onda sadalanmış cinayətlərə münasibətdə yurisdiksiyanın müəyyən edilməsində universallıq prinsipinin qeyd edilməsi [45, s.197].

Konvensiyanın maddələrinin ümumi məzmununa əsasən müəyyən edə bilərik ki, burada dövlətlərin əsasən aşağıdakı məsələlər üzrə öhdəlikləri müəyyən olunmuşdur:

1) Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı qəsdin qarşısını almaq. Ölkədə mövcud olan şəraitdən, hadisələrdən və s. asılı olmayaraq, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı istənilən qeyri-qanuni halların qarşısını almaq yerli dövlətin əsas öhdəliyidir. Onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin konkret yolları və üsullarının seçilməsi isə yerli dövlətin öz səlahiyyətlərinə aiddir. Konvensiyada yalnız “bütün lazımi tədbirlər” tövsiyə olunur, bu tədbirlərin konkret çeşidləri isə dəqiqləşdirilmir (maddə 2, bənd 3).

2-ci maddədə sadalanan cinayətlərin qarşısının alınması üçün daha səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi konvensiyanın 3-cü maddəsinin də əsas müddəasını təşkil edir.

2) Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı qəsdlərdə günahkar bilinənlərin cəzalandırılması dövlətlərin milli cinayət qanunvericiliyi vasitəsilə həyata keçirilir. Bir çox dövlətlərin milli qanunvericiliyi xarici diplomatlara qarşı bu və ya digər əməllərə görə xüsusi cəza nəzərdə tutur [118, s.97]. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin “Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə və ya təşkilatlara hücum etmə” adlanan 102-ci maddəsində deyilir ki, beynəlxalq

müdafiədən istifadə edən xarici dövlət nümayəndəsinə və ya beynəlxalq təşkilatın əməkdaşına, habelə həmin şəxslərin xidməti və ya yaşayış sahələrinə, yaxud nəqliyyat vasitələrinə hücum etmə müharibəyə təhrikçilik və ya beynəlxalq münasibətlərin gərginləşməsi məqsəd ilə törədildikdə – 5 ildən 10 ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır [7, s.65]. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasında bu maddə ilə bağlı göstərilir ki, hücum etmə dedikdə beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı onların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli, yaxud təhlükəli olmayan zor göstərmə, habelə onların azadlığına, mülkiyyətinə, ləyaqətinə qəsd ediləcəyi ilə zor göstərmədə ifadə olunan hədələmə və s. hərəkətlərin törədilməsi başa düşülür [8, s.222]. Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin xidməti və ya yaşayış yerinə hücum etmə dedikdə belə yerlərə qanunsuz daxil olma və ardınca hər hansı hərəkətin (tələb, hədə, talama və s.) törədilməsi nəzərdə tutulur [19, s.71].

Lakin Azərbaycan Respublikasının da qoşulduğu 1973-cü il Konvensiyasının məzmunundan irəli gələn öhdəliyə əsasən, diplomatlara qarşı müəyyən konkret məqsədlərlə deyil (müharibəyə təhrikçilik və s.), məqsədindən asılı olmayaraq bütün hücumlar ağır cəza ilə cəzalandırılmalıdır. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasında da deyilir ki, bu əməllər başqa məqsədlərlə törədilsə, əməl Cinayət Məcəlləsinin 102-ci maddəsi ilə tövsif edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin digər bir maddəsində isə (dövlət xadiminin və ya ictimai xadimin həyatına sui-qəsd etmə (terror aktı, maddə 277) xarici dövlət nümayəndəsinin xidməti və ya siyasi fəaliyyətinə son qoymaq və ya bu fəaliyyətə görə qisas almaq məqsəd ilə onun həyatına sui-qəsd etməyə (terror aktı) görə ağırlaşdırılmış sanksiyalar nəzərdə tutulur. Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasına görə, sui-qəsd dedikdə həmin şəxsin öldürülməsi, onun sağlamlığına zərər vurulması başa düşülür. Lakin bu şəxslərin həyatına sui-qəsd edilməsi yalnız o zaman terror aktı kimi qiymətləndirilə bilər ki, bu həmin şəxslərin xidməti və ya siyasi fəaliyyətinə son qoymaq məqsədilə həyata keçirilmiş olsun. Buna görə də xarici dövlət nümayəndəsinin həyatına tamah, paxıllıq, qısqanclıq və s. məişət mübahisələri zəminində qəsd edilməsi bu cinayət tərkibini yaratmır [8, s.178].

Zənnimizcə, bu maddədə də konkret məqsədlərin müəyyən edilməsi onun tətbiq dairəsini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıraraq, səmərəliliyini azaltmış olur (Məsələn, müəyyən siyasi və ya maddi mənfəətlərin əldə edilməsi məqsədilə törədilmiş əməllər burada terror aktı kimi qiymətləndirilmir). Bununla əlaqədar olaraq Y.Q.Deminin [57, s.107-108] fikriylə tamamilə razıyıq ki, məqsədlərindən asılı olmayaraq beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə istənilən hüquq pozuntularına görə ağırlaşdırılmış sanksiyalar tətbiq olunmalıdır. Fikrimizcə, yaranmış problemi iki yolla həll etmək mümkündür. Birincisi, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin bütün uyğun maddələrində (mad. 120; 149; 181 və s.) nəzərdə tutulan ağırlaşdırıcı hallara, həmçinin beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı yönəldilən uyğun əməllər də daxil edilməlidir.

İkinci üsul isə CM-in 62-ci maddəsinə dəyişiklik etmək və beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı əməllərin törədilməsini bütün cinayətlərdə ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutmaqdan ibarətdir.

3) Konvensiyanın əsas müddəaları bu sahədə dövlətlərin əməkdaşlıq etmək öhdəliyini müəyyən edir. Belə ki, 4-cü maddəyə əsasən, bu əməkdaşlıq informasiya mübadiləsinə, xüsusi müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması üçün inzibati və digər uyğun tədbirlərin əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur. İştirakçı dövlətlər törədilmiş cinayətə aid olan faktları, ehtimal olunan cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatı, qurbanlara və cinayətin törədilməsi şəraitinə aid olan informasiyanı bütün maraqlı dövlətlərə çatdırmalıdırlar (maddə 5).

Konvensiyanın ən mühüm müddəalarından biri 7-ci maddədə təsbit olunmuşdur. Burada göstərilir ki, iştirakçı dövlət ərazisindəki ehtimal olunan cinayətkarı təhvil vermirsə, o zaman heç bir istisnasız və əsassız yubadılma olmadan işi cinayət təqibi məqsədilə öz səlahiyyətli orqanlarına ötürür. Beləliklə, 7-ci maddədə “aud dede re aut judicare” prinsipi yer almışdır. Maddə iştirakçı dövlətə ehtimal olunan cinayətkarı təhvil vermək, ya da işi səlahiyyətli orqanlara ötürmək seçimi təqdim edir ki, bu da həmin dövlətin üzərinə ehtimal olunan cinayətkarı təhvil vermək öhdəliyini qoymadan cəzanın labüdlüyü prinsipini təmin edir.

Konvensiya iştirakçı dövlətlər üzərinə cinayət - prosessual əməliyyatlarla bağlı bir-birinə hüquqi yardım göstərmək, o cümlədən, məhkəmə araşdırması üçün onların ixtiyarında olan dəlilləri təqdim etmək kimi öhdəlikləri də qoymuşdur (maddə 10).

Konvensiyada 2-ci maddədə sadalanan cinayətlərə mürur müddətinin tətbiq edilməsi barədə müddəanın olmaması bu cinayət növlərinə görə məsuliyyəti azaldır. Bu məsələdə İ.P.Blişenkonun fikri ilə tamamilə razılaşmaq olar ki, bu cinayətlərin beynəlxalq cinayət kimi qiymətləndirilməsi və onlara mürur müddətinin tətbiq edilməməsi daha səmərəli nəticələr verərdi.

Son olaraq onu da qeyd edək ki, bu sahədə dövlətlərin əməkdaşlığının inkişafına Qərblə əməkdaşlığın xüsusi diqqət ayrılır və beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı qeyri-qanuni əməllərlə mübarizə məsələlərinə həsr olunan müxtəlif səviyyəli beynəlxalq forumlar keçirilir. Bunlara misal olaraq 1982-ci ildə İtaliyada, Cənubi Kardina Amerika Universitetinin himayəsi ilə keçirilən “Beynəlxalq terrorizm: diplomatik binanın və personalın müdafiəsi” mövzusunda beynəlxalq konfransı göstərmək olar. Konfransın nəticələri arasında müzakirə olunan məsələ üzrə kəşfiyyət xarakterli informasiyanın toplanması və mübadiləsi haqqında təkliflər, yerləşmə dövlətlərinə belə məlumatların daha ətraflı çatdırılması, qarşılıqlı hüquqi əməkdaşlığın genişləndirilməsi təklifləri xüsusi yer tutur. Əməkdaşlıq məsələlərinə BMT sistemi çərçivəsində də dəfələrlə baxılmışdır. Xüsusi əhəmiyyət kəsb edən qərarlardan biri BMT-nin Baş Assambleyasının XXXV sessiyasında qəbul edilmiş “Diplomatik və konsul missiyalarının və nümayəndəliklərinin müdafiəsi, mühafizəsi və təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üzrə effektiv tədbirlərin araşdırılması” qətnaməsində təsbit edilmişdir.

Dövlətin xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsində mühüm yer tutan orqanlardan biri də onun konkret vəzifələrlə müxtəlif dövlətlərə göndərdiyi xüsusi missiyalarıdır. Xüsusi missiyalar da ikitərəfli diplomatiya çərçivəsində xarici əlaqələrin həyata keçirilməsi formasıdır. Uyğun olaraq diplomatiyanın bu forması da daimi diplomatik nümayəndəliklərin istifadə etdikləri rejimdən istifadə etməlidir. Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi missiyalar özünün spesifik xüsusiyyətlərinə malikdir. Buna görə də bu cür xarici əlaqə orqanlarının təşkili və

fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün 1969-cu il dekabrın 8-də BMT-nin Baş Assambleyasının XXIV sessiyasında Xüsusi missiyalar haqqında Konvensiya qəbul edilmişdir. Konvensiya 1985-ci ildə qüvvəyə minmişdir. BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən bu konvensiya layihəsi hazırlanan zaman müxtəlif variantlar müzakirə olunmuşdur. Komissiyanın məruzəçisi A.E.F.Sandstrem tərəfindən hazırlanmış ilkin layihənin əsasında daimi diplomatik nümayəndəliklərə analogiya prinsipi dururdu. Bu layihənin xüsusiyyəti onun əsasən 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Konvensiya ilə əlaqələndirilməsi idi ki, bu da daimi diplomatik nümayəndəliklərlə xüsusi missiyaların eyni diplomatik təbiəti və fəaliyyətinin oxşarlığı ilə izah olunurdu. Lakin xüsusi missiyalar xarakterinə və tərkibinə görə həyata keçirdikləri funksiyalara görə çox müxtəlif ola bilər və buna görə də onları daimi nümayəndəlikləri tənzimləyən vahid və dəqiq müəyyən olunmuş qaydalara tabe etmək çətindir.

Bunları nəzərə alaraq Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının üzvü, yuqoslaviyalı professor M.Vartoşa xüsusi konvensiya layihəsinin işlənilib hazırlanması həvalə olunmuşdu. Təbii ki, bu konvensiyada 1961-ci il Konvensiyasının müddəalarını təkrarlayan maddələrin yer alması labüd idi. Ona görə də 1969-cu il Konvensiyası hazırlanarkən bir tərəfdən xüsusi missiyalar və daimi nümayəndəliklərin eyni diplomatik təbiətə malik olmaları, digər tərəfdən də onların həyata keçirdikləri funksiyalardakı fərqlər nəzərə alınmışdır. Eyni zamanda, bəzi texniki xarakterli missiyaların xüsusiyyətləri, immunitet və imtiyazlar sahəsində 1963-cü il Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasında nəzərdə tutulan konsul vəzifəli şəxslərin rejiminə oxşar hüquqi rejimin müəyyən edilməsini də labüdləşdirmişdir.

Qəbul olunmuş konvensiya giriş hissədən və 55 maddədən ibarətdir. Preambulada xüsusi missiyalar institutunun məqsəd və vəzifələri, onun müasir beynəlxalq münasibətlərdəki yeri müəyyən olunmuşdur. Bu sahəyə aid digər konvensiyalarda olduğu kimi, burada da immunitet və imtiyazlar funksional zərurət və qismən də nümayəndəlik nəzəriyyəsi ilə əsaslandırılmışdır.

Konvensiyanın maddələri ayrı-ayrı fəsillərə bölünməsə də, ümumi məzmununa əsasən məntiqi olaraq onu üç hissəyə ayırmaq olar.

2-21-ci maddələri əhatə edən birinci hissə xüsusi missiyaların göndərilməsi və onların funksiyaları ilə bağlı olan məsələlərə aid müddəalardan ibarətdir.

22-46-cı maddələrdən ibarət ikinci hissədə xüsusi missiyaların ümumi imtiyazları, immunitet və üstünlüklərinin müəyyən olunması ilə bağlı məsələlər təsbit olunmuşdur.

47-55-ci maddələr isə 1961-ci il və 1963-cü il uyğun olaraq diplomatik və konsulluq əlaqələri haqqında Vyana konvensiyalarının uyğun maddələrinin müəyyən dəyişikliklərlə təkrarlanmasıdır.

Konvensiyanın 1-ci maddəsi burada rast gəlinən terminlərin açıqlanmasına həsr olunmuşdur. Burada xüsusi missiya bir dövlət tərəfindən digərinə müəyyən məsələnin müzakirəsi üçün və ya ona münasibətdə konkret məsələnin həlli üçün onun razılığı ilə göndərilən nümayəndəlik və müvəqqəti xarakterli missiya kimi müəyyən olunmuşdur (maddə 1, bənd “a”).

K.K.Sandrovski göstərilən tərif əsasında xüsusi missiyaların üç əsas xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdir:

- 1) xüsusi missiya nümayəndəlik xarakterinə malikdir;
- 2) o, müvəqqəti xarakter daşıyır;
- 3) xüsusi missiyaların vəzifələri konkret məqsədli xarakter daşıyır [107, s.67].

Konvensiyada xüsusi missiyalara verilmiş yuxarıdakı tərif beynəlxalq hüquq ədəbiyyatlarında bir sıra müzakirələr yaratmışdır. Belə ki, konvensiya yalnız **dövlət** tərəfindən digər **dövlətə** göndərilən missiyanı – xüsusi missiyalara aid edilir. Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının həmin maddəyə olan şərhində də deyilir ki, konvensiya üsyançı dəstələr tərəfindən göndərilən və ya qəbul edilən missiyaları əhatə etmir.

K.K.Sandrovski bu məsələ ilə bağlı yazır ki, bu, birmənalı cavaba malik olmayan mürəkkəb məsələdir. Hər şey konkret situasiyadan, bu qurumları beynəlxalq hüquq subyektliliyi nöqtəyi - nəzərindən qiymətləndirilməsinə imkan verən meyarlara uyğun olub - olmamasından asılıdır. O daha sonra qeyd edir ki, müasir beynəlxalq hüququn subyektləri kimi təkcə dövlətlər deyil, həmçinin dövlətçiliyini yaratmaq mərhələsində olan millətlər də tanınır. Və dövlətlərin praktikasında əsasən

milli-azadlıq hərəkatlarından da olan missiyalar xüsusi missiyalar qismində qəbul edilir [106, s.50].

İ.P.Blişenko isə bu məsələnin başqa tərəfi ilə bağlı aşağıdakı mövqedən çıxış edir. Onun fikrinə əsasən, bir dövlət və ya beynəlxalq təşkilat tərəfindən digər dövlətə və beynəlxalq təşkilata göndərilən nümayəndə heyətləri də xüsusi missiya kimi qiymətləndirilərək bu konvensiyanın təsir dairəsinə daxil edilməli idi. O yazır: “Bizə elə gəlir ki, xüsusi missiyaların bu çox geniş yayılmış növü xüsusi missiyalar haqqında konvensiya ilə tənzimlənməli idi, belə ki, burada beynəlxalq təşkilatla dövlət arasında deyil, akkreditiv dövlətlə konfransın yerləşdiyi dövlət arasında münasibətlər yaranır” [41, s.148].

Sandrovskinin xüsusi missiyalara baxışı ilə qismən razılaşmaq mümkün olsa da, Blişenkonun bu məsələ ilə bağlı mövqeyi, fikrimizcə, düzgün əsaslandırılmamışdır. Belə ki, xüsusi missiyalar və beynəlxalq təşkilatın orqan və konfranslardakı nümayəndələrə aid olan məsələlərin vahid konvensiya ilə tənzimlənməsi qeyri-mümkündür. Onlar diplomatiyanın ayrı-ayrı formalarıdır və tamam fərqli hüquqi statusa malikdirlər. İlk baxışda onların hər ikisi oxşar xüsusiyyətlərə malik olsa da (nümayəndəlik xarakterinə malik olmaları, müvəqqəti xarakter daşımaları və vəzifələrinin konkret məqsədli xarakterə malik olması), xüsusi missiyalar ikitərəfli diplomatiyanın, orqan və konfranslardakı nümayəndələr isə çoxtərəfli diplomatiyanın formasıdır. Xüsusi missiyalardan fərqli olaraq orqan və konfranslardakı nümayəndələr yerləşdikləri dövlətə akkreditə olunurlar və onlar üçün üçtərəfli münasibətlər (göndərən dövlət – beynəlxalq təşkilat - yerləşmə dövləti) xarakterikdir. Onların məhz bu üçtərəfli münasibətlərdən irəli gələn mürəkkəb hüquqi statusları xüsusi missiyaların statusundan aşağıdakılara görə fərqlənir:

- 1) Onlar xüsusi missiyalardan fərqli olaraq, yerləşdikləri dövlətə akkreditə olunmadıqlarına görə yerləşmə dövləti onların akkreditiv dövlət tərəfindən azad təyin edilməsinə müdaxilə edə bilməz.
- 2) Yerləşdikləri dövlətə akkreditə olunmadıqlarına görə, bu dövlət xüsusi missiyalardan fərqli olaraq onların üzvlərinə “ persona non grata ” haqqında normanı tətbiq edə bilməz.

3) Xüsusi missiyalardan fərqli olaraq, orqan və konfransdakı nümayəndələrə münasibətdə yerləşmə dövləti qarşılıqlılıq prinsipini tətbiq edə bilməz.

Bütün bunları nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlirik ki, burada akkreditiv dövlətlə konfransın yerləşdiyi dövlət arasında deyil, akkreditiv dövlətlə məhz beynəlxalq təşkilat arasındakı münasibətlərdən söhbət gedir. Və bu məsələlərin tənzimlənməsi də tamamilə düzgün olaraq 1969-cu il Xüsusi Missiyalar haqqında Konvensiya ilə deyil, Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Konvensiyası ilə həyata keçirilir.

1969-cu il Konvensiyasının birinci hissəsində yer almış ən mühüm müddəalardan biri də xüsusi missiyanın göndərilməsi qaydalarıdır. 2-ci maddəyə görə dövlət digər dövlətə qabaqcadan alınmış razılıq əsasında xüsusi missiya göndərir. Yeri gəlmişkən müqayisə üçün qeyd edək ki, beynəlxalq təşkilatın orqanlarına və konfranslara nümayəndə göndərmək üçün yerləşmə dövlətindən qabaqcadan razılıq alınmır.

Konvensiyanın 7-ci maddəsində xüsusi missiyanı daimi diplomatiyadan fərqləndirən mühüm amillərdən biri əks olunmamışdır. Burada deyilir ki, diplomatik və ya konsul münasibətlərinin mövcud olması xüsusi missiyanın göndərilməsi və qəbulu üçün vacib deyil.

Xüsusi missiyanın başçısının və onun üzvlərinin təyin olunması məsələsi konvensiyanın 8, 10 və 11-ci maddələri ilə tənzimlənir. Bir sıra dövlətlər tərəfindən narazılığa səbəb olan 8-ci maddədəki müddəaya əsasən, qəbul edən dövlət özündəki şəraiti və missiyanın funksiyalarını nəzərə alaraq tərkibinin sayını münasib hesab etmədiyi xüsusi missiyanın qəbulundan imtina edə bilər. Hesab olunur ki, bu halda hər iki dövlətin qarşılıqlı hüquq və maraqları eyni dərəcədə nəzərə alınmalıdır.

Bu və ya digər məsələlər, o cümlədən xüsusi missiyaların immunitet və imtiyaz məsələləri və s. dissertasiya işinin III fəslində daha ətraflı araşdırılacaqdır.

Son olaraq qeyd edək ki, 1969-cu il Konvensiyasında ilk dəfə olaraq beynəlxalq ünsiyyətdə iştirak edən dövlət və hökumət başçılarının və digər yüksək vəzifəli şəxslərin xüsusi statusu müəyyən olunmuşdur (maddə 21).

Dövlətin xüsusi növ xarici əlaqə orqanlarına, onun beynəlxalq təşkilatlardakı daimi nümayəndəlikləri, beynəlxalq təşkilatın orqanları və konfranslardakı nümayəndə heyətləri və s. aiddir.

Dövlətin bu xarici əlaqə orqanlarının təşkili və hüquqi statusu məsələləri Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Konvensiyası ilə tənzimlənir.

Konvensiya konkret olaraq beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəliklərin, üzv olmayan dövlətlərin daimi müşahidəçilər missiyalarının, orqan və konfransdakı dövlətlərin nümayəndələrinin və müşahidəçi nümayəndələrin hüquqi statusu məsələlərini tənzimləyir.

Ümumilikdə götürüldükdə, bu orqanların immunitet və üstünlüklərinin hüquqi təbiəti diplomatik nümayəndəliklərin immunitet və üstünlüklərinin hüquqi təbiəti ilə mahiyyətə eynidir. Onların hər ikisinin hüquqi statusunun əsasını dövlətin beynəlxalq aləmdə təmsil olunmaq hüququ təşkil edir. Lakin dövlətin beynəlxalq təşkilatlarla əlaqəli fəaliyyət göstərən xarici əlaqə orqanlarının hüquqi vəziyyətində müəyyən xüsusiyyət fərqləri də var ki, bunu da orqan və konfranslardakı nümayəndələrlə bağlı artıq yuxarıda qeyd etmişdik.

Üçtərəfli hüquqi münasibətlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən bu xarici əlaqə orqanlarının hüquqi statusunu dəqiq müəyyən etmək üçün 1975-ci il martın 14-də adı çəkilən konvensiya işlənib hazırlanmışdır.

Konvensiyanın üstün cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, burada beynəlxalq hüquq praktikasında ilk dəfə olaraq daimi müşahidəçilərin və həmçinin orqan və beynəlxalq konfranslardakı müşahidəçi missiyaların hüquqi statusu haqqında müddəalar əks olunmuşdur. Konvensiyanın bir çox normaları indiyə kimi həll olunmayan məsələlərin tənzimlənməsinə həsr edilmişdir.. Lakin konvensiya ilə bağlı bir məqamı xüsusi qeyd etmək lazımdır: 1975-ci il Konvensiyası bütün beynəlxalq təşkilatlara deyil, yalnız universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəliyi məsələlərini tənzimləyir. Konvensiya sonuncusuya BMT-ni, onun ixtisaslaşdırılmış qurumlarını, AEBA-ni “və tərkibi və məsuliyyəti geniş beynəlxalq xarakter daşıyan istənilən analogi təşkilatı” aid edir (maddə 2, bənd 1).

Lakin bu o demək deyildir ki, hər hansı bir məhəlli beynəlxalq təşkilat istədiyi təqdirdə üzv dövlətlərlə münasibətlərində onların razılığı ilə 1975-ci il Konvensiyasının müddəalarını tətbiq edə bilməz.

S.A.Kuznetsov bu konvensiya ilə bağlı qeyd edir ki, o, “statusun müəyyən olunması, immunitet və imtiyazların həcmi baxımından hər biri ayrılıqda götürülmüş qüvvədə olan müqavilə və hətta bu sahədə bütün mövcud müqavilələrdən daha geniş və tamdır. Yeni konvensiyada daimi nümayəndəliklərin fəaliyyətinin və beynəlxalq konfransların keçirilməsinin 30 illik praktikasını təsbit olunmuşdur, və o bu sahədə qüvvədə olan müqavilələrin, 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyası, 1963-cü il Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasının ən münasib müddəalarını əks etdirmişdir” [71, s.88].

Konvensiya preambuladan və 92 maddəni özündə ehtiva edən altı hissədən ibarətdir.

Diqqətəlayiq məsələlərdən biri odur ki, konvensiyaya uzun müzakirələrdən sonra orqan və konfranslarda müşahidəçi nümayəndələrə aid maddələr də daxil edilmiş və onların hüquqi statusu orqan və konfranslardakı nümayəndələrlə eyni şəkildə müəyyən olunmuşdur. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, konvensiyada daimi nümayəndəliklər və daimi müşahidəçi missiyalarına aid olan məsələlər də vahid hissədə (II hissə) birləşdirilmişdir.

Konvensiya dövlətlərin bu kateqoriya nümayəndələrinin təsis olunması qaydalarını, funksiyalarını, immunitet və imtiyazlarını, onların həcmi və s. mühüm məsələləri müəyyən edir ki, bu haqda III fəsildə daha ətraflı məlumat verəcəyik. İndi isə qısa şəkildə onunla bağlı bir sıra məqamlara aydınlıq gətirmək istərdik:

1) İlk öncə qeyd edək ki, 1975-ci il Vyana Konvensiyası daimi nümayəndəliklər və nümayəndələr anlayışını, onların hüquqi vəziyyətini kifayət qədər dolğun şəkildə təsbit etmişdir və onun tətbiqi vahid praktikanın daxil edilməsinə imkan verəcək ki, bu da beynəlxalq ünsiyyətin bu mühüm sahəsinə lazımi sabitlik gətirəcək.

Konvensiya bütövlükdə bərabərlik, suverenliyə hörmət, qarşılıqlı fayda və bir-birlərinin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipinə əsaslanmışdır.

1) digər tərəfdən məlum olduğu kimi, beynəlxalq təşkilatların qərarlarının yerləşdiyi əksər dövlətlər bu konvensiyada iştirakdan, hələ ki, imtina etmişlər. Bu dövlətlərin fikrincə, konvensiyada yerləşmə dövlətlərinin maraqları kifayət qədər nəzərə alınmamışdır ki, bunun da əsas səbəbi onun əksər iştirakçılarının konvensiya layihəsinə qəbul edən dövlət deyil, məhz göndərən dövlət nəzərindən baxmaları idi.

Lakin bununla razılaşıaraq onu da yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, yerləşmə dövləti olmaq dövlətin öhdəliyi deyil, hüquqdur. Heç kim dövləti yerləşmə dövləti olmağa məcbur edə bilməz, yox, əgər dövlət könüllü olaraq bu öhdəliyi üzərinə götürürsə, bu zaman o, həmin təşkilatın və buradakı dövlət nümayəndələrinin vəzifələrini uğurla həyata keçirə bilməsi üçün müvafiq şərait yaratmalıdır.

Son olaraq onu da qeyd edək ki, 1975-ci il Konvensiyası hələ də qüvvəyə minməmişdir. Lakin 83 dövlətin nümayəndəsinin iştirak etdiyi konfransda konvensiyanın qəbul edilməsi, artıq özlüyündə, əvvəllər adət normaları ilə tənzimlənən qarşılıqlı münasibətlər sahəsində bir sıra mühüm beynəlxalq hüquq normalarının yaradılması deməkdir. Bununla bağlı V.Moraveski tamamilə doğru olaraq qeyd edir ki, BMT-nin hüquqyaratma funksiyasının reallığını qiymətləndirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, razılaşmanın qəbul edilməsi faktı öz - özlüyündə artıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür hələ qüvvəyə minməmiş razılaşmaların məzmunu “nüfuzlu beynəlxalq təşkilat tərəfindən dəstəklənən mənəvi-siyasi xarakter ala bilər. Buna görə də onlar – hələ məcburi qüvvəyə minməmiş qərarlar formasında belə – dövlətlərin davranışına ciddi siyasi təsir vasitələridir. Bu cür təsirin gücü təkrar razılaşma əldə olunmasına çağırış və ya qəbul olunmuş konvensiyaların ratifikasiya edilməsi kimi əlavə üsulların köməyi ilə daha da artırıla bilər” [90, s.120].

Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyası dövrün tələblərinə cavab verir və beynəlxalq hüququn məcəllələşdirilməsi və progressiv inkişafına mühüm töhfədir [71, s.86].

1945-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaradılması müasir diplomatiya hüququnun progressiv inkişafı yolunda mühüm təkan oldu. Belə ki, 1946 və 1947-ci illərdə BMT iki konvensiya qəbul etdi; BMT-nin immunitet və imtiyazları haqqında

Konvensiya [59, s.335-343] və BMT-nin ixtisaslaşdırılmış qurumlarının immunitet və imtiyazları haqqında Konvensiya. Hər iki konvensiya müasir diplomatiya hüququnda immunitet və imtiyaz institutunun inkişafına mühüm töhfə idi.

1946-cı il Konvensiyasında qeyd olunduğu kimi, bu konvensiyanın işlənilib hazırlanmasının hüquqi əsasını BMT Nizamnaməsinin 104 - 105-ci maddələri təşkil edir. Bu maddələrdə deyilir ki, təşkilat onun üzvlərinin hər birinin ərazisində funksiyalarının yerinə yetirilməsi və məqsədlərinə çatması üçün vacib olan hüquq qabiliyyətindən istifadə edir. Bununla yanaşı, BMT Nizamnaməsində qeyd olunur ki, öz funksiyalarının həyata keçirilməsinin vacibliyi ilə təşkilatın özünə verilən immunitet və imtiyazların həcmi, təşkilat üzvlərinin nümayəndələrinin və təşkilatın vəzifəli şəxslərinin funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsinin vacibliyi ilə onlara verilən immunitet və imtiyazların həcmi müəyyən olunur. Başqa sözlə ifadə etsək, BMT rejiminin, onun üzvlərinin nümayəndələrinin və onun vəzifəli şəxslərinin rejiminin əsasında funksional zərurət nəzəriyyəsi durur.

BMT-nin immunitet və imtiyazları haqqında 1946-cı il Konvensiyası 36 bölməni əhatə edən 9 maddədən ibarətdir. Bu konvensiyada təşkilat üzvlərinin nümayəndələrinin hüquqi vəziyyəti (IV maddə), BMT-nin vəzifəli şəxslərinin hüquqi statusu (V maddə), ekspertlərin immunitet və imtiyaz məsələləri (VI maddə), BMT-nin əmlakı, arxiv və sənədlərinin toxunulmazlığı (II maddə) və s. məsələlər tənzimlənir.

Ümumi Konvensiyanın 36-cı maddəsi əsasında BMT-nin Baş katibi ilə ABŞ-ın dövlət katibi arasında 1947-ci ildə “ABŞ ərazisində BMT və onun orqanlarının yerləşdiyi zolağın hüquqi vəziyyəti haqqında” xüsusi saziş imzalanmışdır. Həmin sazişə əsasən ABŞ ərazisində BMT orqanlarının və əməkdaşlarının toxunulmazlığı, diplomatik immunitet hüququ təsdiq edilir. Buna oxşar sazişlər BMT orqanlarının yerləşdiyi digər müvafiq dövlətlərlə də bağlanmışdır.

Dövlətin xarici əlaqə orqanları arasında onun xaricdəki konsulluqları xüsusi yer tutur. Uzun müddət bu xarici əlaqə orqanlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi beynəlxalq hüququn adət normalarına əsaslanırdı. Dövlətlərin konsul praktikasının ilk rəsmi məcəllələşdirilməsi Latın Amerikasına ölkələri çərçivəsində aparılmışdır. Məhz burada 1911-ci ildə konsul funksiyaları haqqında Karakas Konvensiyası qəbul

edilmişdir (Ekvador, Peru, Venesuela, Boliviya və Kolumbiya arasında). Daha sonra 1928-ci il fevralın 20-də VI Panamerikan konfransında Konsul məmurları haqqında Havana Konvensiyası 12 Amerika ölkəsi tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur. Konvensiyada ABŞ, Meksika, Braziliya kimi Amerikanın böyük dövlətləri iştirak etdiyinə görə, praktiki olaraq o, digər Amerika ölkələri tərəfindən də nəzərə alınır və tətbiq olunur.

Havana Konvensiyası üç əsas bölmədən ibarətdir: konsulun təyin olunması və funksiyaları, konsul imtiyazları, konsul funksiyalarının dayandırılması və sonu. Konvensiyada dövlətin praktikasından asılı olaraq konsulun təyin olunmasının iki üsulu göstərilmişdir: qəbul edən dövlətin açıq ifadə olunmuş qabaqcadan razılığı əsasında və ya səssiz razılığı əsasında. Təyin olunmanın qaydası və onun şərtləri, konsulların rütbə və dərəcələri hər bir dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə tənzimlənir (mad. 2) [47, s.127].

Havana Konvensiyasında həmçinin ştatdankənar konsul institutundan istifadə də nəzərdə tutulur. Havana Konvensiyası konsul patentini və ekzevaturanın verilməsi qaydalarını, ekzevaturanın geri alınmasını, yerli dövlətin icazəsi ilə konsullara diplomatik funksiyaların həvalə olunması məsələlərini və s. tənzimləyir.

Latın Amerikasını ölkələrinin bir çoxunun qanunvericiliklərində diplomatik və konsul xidmətləri bir-birindən ayrılmışdır. Məsələn, Venesuela qanunvericiliyinə əsasən bu iki xidmət növünün birləşdirilməsi qadağan olunur. Onun diplomatik nümayəndəliklərində konsul şöbələri ümumiyyətlə fəaliyyət göstərmir. Lakin dünya praktikasında diplomatik və konsul xidmətlərinin yaxınlaşması tendensiyası özünü göstərir. Bu baxımdan Havana Konvensiyasında da bu tendensiya əks olunmuşdur, lakin eyni zamanda, yerləşmə dövlətinin razılığının vacibliyi də əsas şərt kimi göstərilmişdir (maddə 12 və 13).

Konvensiyanın 10-cu maddəsində xüsusi olaraq vurğulanır ki, konsullar yerli dövlətin qanun və adətlərinə hörmət etmək şərti ilə öz dövlətinin qanunlarına əsasən onların üzərinə qoyulmuş funksiyaları həyata keçirirlər. Lakin konvensiya konsul funksiyalarının dəqiq siyahısını vermir və bu məsələdə milli qanunvericiliyə istinad edir.

Havana Konvensiyasının qəbul edildiyi konfransda “Bustamante Məcəlləsi” də qəbul edilmişdir ki, burada da bir sıra konsul funksiyaları öz əksini tapmışdır. Əsas konsul funksiyaları 1911-ci il Konsul funksiyaları haqqında Karakas Konvensiyasında da təsbit edilmişdir.

Havana Konvensiyası və “Bustamante Məcəlləsi” bu gün də qüvvədə olan razılaşmalardandır. Bundan əlavə, o, XX əsr Avropa praktikasına və konsul əlaqələri və immunitetləri üzrə ümumi konvensiyanın hazırlanmasında BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının işinə əvəzolunmaz təsirini göstərmişdir.

Beynəlxalq əlaqələrin hərtərəfli inkişafı, konsul müəssisələrinin rolunun hədsiz artması konsul hüququnun universal səviyyədə məcəllələşdirilməsi zərurətini yaradırdı. Bununla əlaqədar olaraq BMT-nin Baş Assambleyası 1949-cu il dekabrın 6-da Konsul əlaqələri və immunitetləri haqqında konvensiya layihəsinin hazırlanması barədə qətnamə qəbul etmişdir. 1963-cü ilin martında Baş Assambleyanın bu məsələ ilə bağlı çağırdığı konfransda Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyası qəbul edilmişdir.

Konsul əlaqələri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyası preambuladan, 5 hissədə birləşən 79 maddədən ibarətdir. 1961-ci il Vyana Konvensiyasında olduğu kimi, bu konvensiyaya da iki əlavə protokol qəbul edilmişdir (Vətəndaşlığın əldə olunması haqqında fakultativ Protokol və Mübahisələrin məcburi həlli haqqında fakultativ Protokol).

Preambulada konvensiyanın bağlanmasının məqsədləri açıqlanır. Konvensiyanın 1-ci maddəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, belə ki, burada konvensiyada yer alan “konsul müəssisələri”, “konsul dairəsi”, “konsul vəzifəli şəxsi”, “konsul əməkdaşı” və s. kimi terminlərin açıqlaması verilir.

I fəsil konsul əlaqələrinin ümumi müddəalarına həsr olunmuşdur. O, iki bölmədən ibarətdir: birinci bölmədə konsul əlaqələrinin qurulması və həyata keçirilməsindən, ikinci bölmədə isə konsul funksiyalarının kəsilməsindən söz açılır. 2-ci maddədə müəyyən olunmuş normaya əsasən diplomatik münasibətlərin qurulmasına verilən razılıq, əgər başqa cür şərtlənməyibsə, həm də konsul əlaqələrinin qurulmasına razılıq deməkdir. Həmin maddənin 3-cü bəndində deyilir ki,

diplomatik münasibətlərin kəsilməsi avtomatik olaraq konsul münasibətlərinin kəsilməsinə gətirib çıxarmır.

Vyana Konvensiyası 9-cu maddədə konsulluq müəssisələri başçılarının dörd dərəcəsinə müəyyən edir. Konsul müəssisələrinin başçıları baş konsullara, konsullara, vitse-konsullara və konsul agentlərinə bölünürlər. Əksər dövlətlərin praktikasında isə konsul agentlərinin müstəqil konsul müəssisələrinin başçısı kimi təyin olunmasından istifadə edilmir. Məsələn, Belçikada və Braziliyada konsul agentləri konsulluğun vəzifəli şəxsinin sadə köməkçisidir.

Konsul funksiyaları, immunitet və imtiyazları baxımından konvensiyanın 17-ci maddəsi, fikrimizcə, xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu maddəyə uyğun olaraq, yerləşmə dövlətində akkreditiv dövlətin diplomatik nümayəndəliyi mövcud deyilsə, konsulluğun vəzifəli şəxsi, əgər o buna münasib qaydada səlahiyyətləndirilmişsə, diplomatik aktları da həyata keçirə bilər. Bu və ya digər səbəblərə görə diplomatik nümayəndəliklərdən daha çox konsulluqlara malik olan dövlətlər üçün bu maddə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Lakin bu cür aktları həyata keçirən zaman konsulluğun vəzifəli şəxsinə diplomatik immunitətlər verilmir.

II fəsil konsul müəssisələrinin, ştatlı konsul vəzifəli şəxslərinin və konsul müəssisələrinin digər işçilərinin immunitet və imtiyaz məsələlərinə həsr olunmuşdur.

Konvensiyanın ən çox mübahisə yaradan maddələrindən biri də konsul binalarının toxunulmazlığını müəyyən edən 31-ci maddə olmuşdur. 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasından fərqli olaraq, 1963-cü il Konvensiyası konsul binalarının mütləq toxunulmazlığını müəyyən etməmişdir. Bu maddəyə “yanğın qeyd - şərtinin” daxil edilməsi, bizim fikrimizcə, konsulluq binasının toxunulmazlığı prinsipinin effektivliyini nəzərəcarpacaq dərəcədə azaltmışdır. Heç bir dövlətin, xidməti bina olub - olmamasından asılı olmayaraq, heç bir binanın terror aktlarından sığortalanmadığı müasir günümüzdə bu qeyd-şərtin götürülməsi, fikrimizcə, məqsədemüvafiq olardı.

Uzun müddət bəzi dövlətlərin bu konvensiyaya qoşulmamasının səbəblərindən biri olan adı çəkilən “yanğın qeyd-şərti” keçmiş sovet ədəbiyyatında da, məsələn, Q.V.Bobilyov, N.Q.Zubkov və İ.P.Blişenko tərəfindən tənqiddə məruz qalmışdır.

Konsulluğun vəzifəli şəxslərinin şəxsi toxunulmazlığı 41-ci maddədə təsbit olunmuşdur. Burada deyilir ki, konsulluğun vəzifəli şəxsi “ağır cinayət törədilməsi halında səlahiyyətli məhkəmə hakimiyyətinin qərarı” istisna olmaqla, həbs edilə və ya tutulub saxlanıla bilməz.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, konsul münasibətlərinin tənzimlənməsində dövlətlər universal konvensiyadan daha çox ikitərəfli konsul konvensiyalarına üstünlük verirlər. İkitərəfli konsul konvensiyaları 1963-cü il Vyana Konvensiyası əsasında hazırlansa da, dövlətlər bu müqavilələrdə əsasən daha geniş immunitet və imtiyazlar müəyyənləşdirmək praktikasını tətbiq edirlər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası digər dövlətlərlə imzaladığı konsul konvensiyalarında konsul vəzifəli şəxslərinin immunitet və imtiyazlarının həcmi artırılması yolu ilə gedərək onları yerləşmə dövlətinin yurisdiksiyasından, o cümlədən cinayət yurisdiksiyasından azad edir. Azərbaycan Respublikasının Gürcüstan Respublikası ilə (maddə 18), Rusiya Federasiyası ilə (maddə 18), Özbəkistan Respublikası ilə (maddə 18) və s. imzaladığı konsul konvensiyalarında konsul vəzifəli şəxslərinin şəxsi toxunulmazlığı aşağıdakı qaydada müəyyən edilir: “Konsul vəzifəli şəxsləri və onların ailə üzvləri şəxsi toxunulmazlıqdan istifadə edirlər. Onlar bu və ya digər formada həbs edilə və tutulub saxlanıla bilməzlər”.

1963-cü il Konvensiyasının 43-cü maddəsinə əsasən konsul vəzifəli şəxsləri və konsulluq əməkdaşları öz rəsmi funksiyalarını yerinə yetirən zaman, bir sıra mülki iddialar istisna olmaqla, yerli dövlət orqanlarının məhkəmə və ya inzibati məsuliyyətinə cəlb olunmurlar.

Praktikada konsul vəzifəli şəxsi və ya konsulluğun əməkdaşı tərəfindən hər hansı bir hüquqazidd əməl törədildikdə yerləşmə dövlətinin Xarici İşlər Nazirliyi həmin konsulluğa və ya uyğun diplomatik nümayəndəliyə sorğu ilə müraciət edir. Həmin sorğuda hüquqazidd əməl törədən şəxsin bu zaman xidməti vəzifəsini yerinə yetirməsi halında olub-olmadığı soruşulur. Bir qayda olaraq cavab müsbət olur. Bu baxımdan konsul vəzifəli şəxs hüquqazidd əməl törədən zaman bunun xidməti vəzifələrinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli olub - olmamasını müəyyən edən vahid meyarlar olmadığına görə akkreditiv dövlətlə yerləşmə dövləti arasında labüd

ziddiyyətlər meydana çıxır. Göstərilən bu məsələnin yaxın günlərdə öz həllini tapması, fikrimizcə, vacibdir. Bu, dövlətlər arasında yarana biləcək ziddiyyətlərin qarşısını ala bilər.

1963-cü il Konvensiyasının III fəslində fəxri konsul və konsul müəssisələrinin hüquqi rejimi müəyyən olunur. Konvensiya açıq ifadə olunmuş şəkildə fəxri konsul institutunun fakultativ xarakterini müəyyən edir: “Hər bir dövlət, fəxri konsul və vəzifəli şəxslərinin təyin edilməsi məsələsini azad həll edir”.

IV fəsil “Ümumi müddəalar” adlanır. Burada konsul agentliyi institutunun fakultativ xarakterindən (maddə 69), konvensiyanın digər beynəlxalq razılaşmalara münasibətindən (maddə 73) və s. söz açılır. 73-cü maddədə deyilir ki, “konvensiyanın müddəaları onda iştirak edən dövlətlər arasında qüvvədə olan digər beynəlxalq razılaşmalara təsir göstərmir”. Bu maddə mühüm əhəmiyyət daşıyır, belə ki, o, çoxtərəfli Vyana Konvensiyası ilə ikitərəfli konsul konvensiyaları və müqavilələri arasında qarşılıqlı nisbəti müəyyən edir.

Məşhur latın postulatında deyilir: “Lex specialis derogat generali” – xüsusi qanun ümumi qanunu ləğv edir. 1963-cü il Vyana Konvensiyası konsulluq hüququnun ümumi normalarını, ikitərəfli konvensiyalar və müqavilələr isə xüsusi normaları əks etdirdiyinə görə, onlar arasında ziddiyyət yarandıqda ikitərəfli müqavilə və konvensiyalar tətbiq olunur. Bununla yanaşı, bu məsələ birmənalı həll oluna bilməz və onun həlli xüsusi normanın məzmunundan asılıdır. Göstərilən halda digər məşhur prinsip “Lex posteriori derogat priori” – “sonrakı qanun özündən əvvəlkini ləğv edir” prinsipi də qəbul olunmazdır. Belə ki, Vyana Konvensiyası nəinki özündən öncəki ikitərəfli konsul konvensiyalarını inkar etmir, hətta gələcəkdə bu cür razılaşmaların imzalanmasının əleyhinə olmadığı haqda birbaşa müddəanı əks etdirir.

V.V.Qanyuşkin bu məsələ ilə bağlı qeyd edir ki, “1963-cü il Vyana Konvensiyasının müddəalarını konsulluq və onun personalının, bir növ, minimum immunitet və imtiyazları kimi nəzərdən keçirmək lazımdır, elə minimum ki, ikitərəfli konsul konvensiyalarında ondan aşağı etmək olmaz” [54, s.36-43].

Konvensiyanın V fəslə “Yekun müddəalar”ı əhatə edir. “Konsul əlaqələri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyasını konsul münasibətləri sahəsində universal

qaydaları müəyyən edən ilk beynəlxalq çoxtərəfli razılaşma kimi nəzərdən keçirmək lazımdır” [113, s.59].

Əksər beynəlxalq hüquqşünasların fikrinə əsasən, Vyana Konvensiyası beynəlxalq konsulluq hüququnun normalarını sistemləşdirmiş, mövcud konsulluq praktikasını ümumiləşdirmiş və beynəlxalq konsulluq hüququnun rəsmi məcəllələşdirilməsi və progressiv inkişafı yolunda ilk mühüm addım olmuşdur.

Dövlətin xarici əlaqə orqanlarının yaradılması və fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüquq normalarını araşdırdıqdan sonra belə nəticəyə gəlirik ki, mövcud normaların məcmusu heç də diplomatik praktikanın tələblərinə tamamilə cavab verən normalar sistemi təəssüratı yaratmır. İlk öncə qeyd edək ki, müasir dövrdə dövlətlərin qarşılıqlı asılılığının artması, onlar arasında əlaqələrin hərtərəfli və geniş şəkil alması dövlətin təmsilçiliyi institutunun təkmilləşdirilməsi ehtiyacını yaradır. Son dövrlərdə diplomatik nümayəndəliklərin təşkili, fəaliyyəti və statusu məsələləri ilə əlaqədar bir çox dəyişikliklər baş vermişdir. Bu nümayəndəliklərin və onların personalının sayı kəskin sürətdə artmış və kvota sistemi yayılmağa başlamışdır. Personalın tərkibinə peşəkar diplomat olmayan şəxslər əlavə edilmiş, diplomatik nümayəndəliklərin funksiyaları daha da rəngarəng və mürəkkəb olmuşdur. Bu və başqa dəyişikliklər diplomatik nümayəndəlik və onun personalının statusunda əks olunmaya bilməz.

İkinci tərəfdən, diplomatik nümayəndəlik və onun personalının statusuna aid bir sıra məsələlər var ki, onlar 1961-ci il Konvensiyasında ya qismən həll olunmuş (məsələn, diplomatik kuryerlərin statusu), ya da ümumiyyətlə öz əksini tapmamışdır (Məsələn, diplomatın müvəqqəti iqamətgahının immuniteti, diplomatik sığınacaq institutu). Məlum olduğu kimi, hüquqi tənzimləmədə belə boşluqlar dövlətlər arasında münaqişə situasiyalarının potensial mənbələridir.

Bütün bu deyilənlər bir daha sübut edir ki, xarici əlaqə orqanlarının hüquqi statusu ilə əlaqədar beynəlxalq hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi zərurəti bu gün də mövcuddur.

Uyğun olaraq müasir diplomatiya hüququ normalarının məcəllələşdirilməsi prosesi davam etməkdədir. BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası 1989-cu ildə

diplomatik kuryerlərin və diplomatik kuryerlə müşayiət olunmayan diplomatik poçtun statusunu müəyyən edən maddələrin son mətni üzərində işi başa çatdırmışdır [94, s.247]. 1996-cı ildə isə komissiya diplomatik müdafiə mövzusunun beynəlxalq hüququn məcəllələşdirilməsi və progressiv inkişafı zəruri olan mövzu kimi ayırmışdır [103, s.301-315].

Diplomatik müdafiə məsələləri beynəlxalq hüququn subyekti kimi dövlətlərin suveren hüquqlarına, o cümlədən dövlətlərin məsuliyyətinə toxunur. Fikrimizcə, BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının xüsusi məruzəçisi M.Bennununun “Diplomatik müdafiə” mövzusunun “şəxslərin və mülkiyyətin diplomatik müdafiəsi” ilə əvəz edilməsi təklifi xüsusi diqqətə layiqdir. Belə adlandırılma onun məzmununu daha düzgün əks etdirir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, xarici əlaqələr hüququnun mənbələrinə beynəlxalq müqavilələrdən başqa adət normaları, beynəlxalq təşkilatların qətnamələri və s. aiddir.

Adət normaları. Dövlətlərin diplomatik münasibətləri uzun illər ərzində məhz adət normaları ilə tənzimlənirdi. Daha sonra kapitalist istehsal münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq siyasi, ticarət və iqtisadi əlaqələrin daha da genişlənməsi şəraitində adi müqaviləvi hüquqa çevrilmişdir. Məlum olduğu kimi, hələ Hüqo Hrotsi beynəlxalq hüququn məcəllələşdirilməsində beynəlxalq adəti onun başlıca mənbələrindən biri hesab edirdi [24 s.295].

Dövlətlərin diplomatik münasibətlər sahəsində uzun müddət ərzində qarşılıqlı qaydada tətbiq olunmuş və hüquqi zərurət əhəmiyyəti almış oxşar qaydalara beynəlxalq adət deyilir. Dövlətlər tərəfindən mahiyyət etibarilə səssiz razılaşma yolu ilə qəbul edilən bu normalar həmin dövlətlər üçün icbari əxlaq qaydaları əhəmiyyətinə malikdir.

BMT Nizamnaməsində, BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin statutunda (36-cı maddə) və s. aktlarda beynəlxalq adət, müasir beynəlxalq hüququn mənbəyi kimi təsdiq edilir.

Diplomatik münasibətlər haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasının, 1963-cü il Konsul münasibətləri haqqında Vyana Konvensiyası, 1969-cu il Xüsusi missiyalar haqqında Konvensiyanın və s. preambulalarında da qeyd olunur ki, bu

konvensiyalarla tənzimlənməyən məsələlər beynəlxalq hüququn adət normaları ilə tənzimlənilir.

Beləliklə, beynəlxalq hüquqi adət beynəlxalq münasibətlər praktikasında dəfələrlə, şüurlu surətdə, eyni cür tətbiqi sayəsində hüquqi məcburi davranış qaydası kimi diplomatiya hüququnun mənbələrindən biridir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda beynəlxalq adət diplomatiya hüququnun bir çox məsələlərində öz yerini beynəlxalq müqaviləyə buraxmışdır.

Diplomatiya hüququnun mənbəyi həmçinin **beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləridir**. Xarici sözlər lüğətində prinsiplər (“principum” latın sözündən – başlanğıc əsas) əsas müddəə, fəaliyyətin rəhbər ideyası əsas davranış qaydası kimi izah olunur [112, s.409]. Hələ qədim dövrdən hesab olunmurdu ki, “prinsip hər şeyin əsas hissəsidir” (“principium est porissima pars cijuqie rei”) [93, c.2, s.79]. Fəlsəfi mənada prinsip insan fəaliyyətinin müxtəlif sferalarında əsas götürülməsi vacib olan bir sıra fakt və biliklərin məcmusunun əsasını, özəyini təşkil edən müddəə kimi başa düşülür. Hal - hazırda da prinsip terminindən müxtəlif fəaliyyət sferalarında istifadə olunsa da, onun başlanğıc, əsas kimi mənalı qorunmuş olur [67, s.365].

Beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri öz “jus cogens” xarakteri ilə digər hüquq qaydalarının yaradılması üçün hüquqi baza təşkil edir [36, s.217-218]. Beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri universal xarakterli normadır [117, s.59], belə ki, onlar bütün dövlətlərarası münasibətlərə istisnasız şamil edilir [19, s.18], beynəlxalq hüquq qaydalarının əsasını təşkil edir [72, c.2, s.5, 10] və dövlətlərarası münasibətlərin inkişafı üçün mühüm siyasi və hüquqi əsasdır [25, s.18]. Lakin buna baxmayaraq bəzi müəlliflər beynəlxalq hüququn ayrıca mənbəyi kimi onlara şübhə ilə yanaşırlar və qeyd edirlər ki, bu prinsiplər ya adət formasında, ya da müqavilə formasında özünü göstərir.

Beynəlxalq Məhkəmənin Statutunun 38-ci maddəsində beynəlxalq hüququn ümumi əsasları (prinsipləri) qeyd olunmuşdur, lakin diplomatiya hüququnun mühüm mənbələrindən olan beynəlxalq orqan və təşkilatların qətnamələrinin adı çəkilmir.

Beynəlxalq təşkilatların qərarları. Beynəlxalq təşkilatların qətnamələri, beynəlxalq konfranslarda qəbul edilmiş qərar, qətnamə və s. formasında olan çoxtərəfli

aktlar da diplomatiya hüququnun mənbələri hesab olunur. Qətnamələr, beynəlxalq təşkilatların və beynəlxalq konfransların prosedur qaydaları və rəqlamentləri beynəlxalq hüquq normalarının yaradılması prosesinin mərhələlərindən biri kimi nəzərdən keçirilə bilər. T.Neşatayeva [91, s.93] və N.Krılöv [69, s.49] məhz bu mövqedən çıxış edir və biz də bu mövqe ilə razılaşıırıq. Bununla yanaşı, beynəlxalq təşkilatların qətnamələri çoxtərəfli müqavilələrin və konvensiyaların işlənilib hazırlanmasında da istifadə oluna bilər. Məsələn, B.Aşavski hesab edir ki, qətnamələrin müddəaları adət yolu ilə beynəlxalq hüquq normalarının yaradılması prosesində məcburi xarakter kəsb edə bilər [39, s.106].

Deyilən fikirlər beynəlxalq təşkilatların və orqanların, konfransların qətnamə, rəqlament və prosedur qaydalarının müasir dünyada artan rolunun əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir. Baş Assambleyanın, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının, ATƏT, YUNESKO, AEBA və digər beynəlxalq təşkilatların qərarları beynəlxalq münasibətlərin aktual problemlərinin beynəlxalq hüquqi tənziqlənməsində mühüm rol oynayır.

Məhkəmə qərarları. BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi, Avropa İttifaq Məhkəməsi, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Məhkəmə və digərləri presedent hüququ xarakteri daşıyır və hüququn mənbəyini təşkil edir. M.L.Entinin doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, “beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarları beynəlxalq münasibətlərin hüquqi müəyyənliyini gücləndirir, qüvvədə olan hüquq normasının mötəbər şərhini verir, onun məzmununu dəqiqləşdirir, hətta müəyyən hallarda onun sonrakı təkamülünün ümumi istiqamətlərini müəyyən edir” [61, s.5]. Buna parlaq misal olaraq Tehrandakı Amerika səfirliyində girovlar haqqında iş üzrə BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsinin qərarını göstərmək olar. Bu qərara əsasən İran diplomatiya hüququnun əsasını təşkil edən normaların, o cümlədən ümumi beynəlxalq hüququn digər normalarının pozulmasına görə təqsirkar hesab olunurdu. Lakin onu da qeyd etmək istərdik ki, məhkəmələr məhkəmə qərarlarında qüvvədə olan hüququ dəyişdirə bilməzlər. Məhkəmə presedentləri xüsusi əhəmiyyət kəsb etsə də, onun mənbə kimi əhəmiyyətini, məsələn, G.Lauterpaxtın “Beynəlxalq Məhkəmə vasitəsilə beynəlxalq

hüquq” əsərində olduğu kimi şişirtmək doğru olmazdı. Fikrimizcə, məhkəmə qərarları diplomatiya hüququnun dolay mənbəyi rolunu oynayır.

Beynəlxalq hüquqşünasların doktrinaları da diplomatiya hüququnda normayaratmanın formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Beləliklə, müasir diplomatiya hüququnun normaları dəyişməz deyil, onlar getdikcə dövlətlərin diplomatik münasibətlərinə aid olan daha geniş məsələləri əhatə edir və onların hüququn mənbəyi kimi rolu getdikcə artmaqdadır.

Hal - hazırda Azərbaycan Respublikası Diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasının, konsul münasibətləri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyasının, BMT-nin immunitet və imtiyazları haqqında 1946-cı il Konvensiyasının, Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyasının iştirakçısıdır.

Bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasına qəbul edilmiş iki fakultativ protokola da qoşulması məqsədəuyğun olardı.

Diplomatik missiyanın üzvləri və onların ailə üzvləri tərəfindən yerləşmə dövlətinin vətəndaşlığının qəbul edilməsinin yolverilməzliyi haqqında birinci fakultativ protokolun mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, xaricdəki diplomatik xidmət xidmət müddəti bitdikdən sonra yerləşmə dövlətində qalmaq hallarına səbəb olmamalıdır.

İkinci fakultativ protokol Azərbaycana konvensiyanın müddəalarının tətbiqi və şərhə üzrə yarı biləcək mübahisələrin Beynəlxalq Məhkəmə tərəfindən həllinin beynəlxalq hüquqi prosedurlarından istifadə etmək imkanı verə bilər.

Qeyd edək ki, 1963-cü il Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyası ilə də eyni məzmunlu iki fakultativ protokol qəbul edilmişdir. Respublikamızın bu protokolları da ona qoşulmaq məqsədilə nəzərdən keçirməsi məqsədəmüvafiq olardı.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmdə təkcə öz diplomatik və konsul nümayəndəlikləri vasitəsilə deyil, həmçinin beynəlxalq təşkilatlardakı daimi nümayəndəlikləri, bu və ya digər dövlətə göndərdiyi xüsusi

missiyaları vasitəsilə də təmsil olunur. Bunu nəzərə alaraq, fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının Xüsusi missiyalar haqqında 1969-cu il Konvensiyasına və Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəliyi haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyasına qoşulmaq məsələsi ilə əlaqədar müzakirələr keçirməsi zərurəti də artıq yaranmışdır.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası bu və ya digər beynəlxalq müqavilənin iştirakçısı olmasa belə, onun normalarını adət norması şəklində tətbiq edə bilər.

1.2. Azərbaycan Respublikasında xarici siyasət fəaliyyətinin və diplomatik xidmətin hüquqi əsasları

Dövlətdaxili qanunvericiliyin diplomatiya hüququ sahəsində hüququn mənbəyini təşkil edib-etməməsi məsələsi birmənalı həll olunan məsələ deyildir. Beynəlxalq hüquqşünaslar X.Tripel, Q.Kelzen hesab edirdilər ki, bu iki sistemin qarşılıqlı əlaqəsi ilk öncə onların hər birinin müstəqilliyinə əsaslanmışdır. Bundan əlavə, Q.Kelzen qeyd edirdi ki, müasir hüquq sistemində beynəlxalq hüquq eynilə daxili hüquqda konstitusiyanın qanunlara münasibətdə aliliyi kimi dövlətlərin hüquqlarına münasibətdə daha yüksək səviyyəni təşkil edir.

Əgər hələ XIX əsrdə beynəlxalq hüquqa münasibətdə dövlətdaxili hüququn primatlığına aid nəzəriyyələr mövcud idisə də, artıq XX əsrdə beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq üzərində primatlığı heç bir şübhə doğurmur və hüquqşünas alimlərin əksəriyyəti bu konsepsiyayı qəbul edir. Bizim fikrimizcə, o, aşağıdakı faktorlarla şərtlənmişdir; birincisi, dünyada baş verən sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi proseslərin güclü inteqrasiyası; ikincisi, ümumi insani dəyərlərin üstünlüyünün təsdiq olunması; üçüncüsü, beynəlxalq təşkilatların rolunun artması; dördüncüsü, bəşəriyyət qarşısında duran problemlərin qloballaşması və s.

Müasir dünyada “beynəlxalq və milli normativ sistemlərin qarşılıqlı əlaqəsi fəallaşmışdır. Bu zaman birincinin ikinciyə təsiri güclənməkdədir” [3, s.13], - deyər İ.İ.Lukaşuk xüsusi qeyd edir. Bir sıra digər hüquqşünas alimlər də qeyd edirlər ki, beynəlxalq diplomatiya hüququnun birbaşa mənbələri olmasa da, milli hüquq

normaları onun inkişafına böyük təsir göstərir. Fikrimizcə, İ.Blişenko və V.Durdenevski doğru mövqedə duraraq dövlətdaxili qanunvericiliyi dolayı da olsa, diplomatiya hüququnun mənbələri sırasına aid edirlər [44, s.18]. Lakin fikrimizcə, bu halda “dolayı” deyil, “yardımcı” mənbə anlayışından istifadə etmək daha düzgün olardı və bu, diplomatiya hüququnda dövlətdaxili aktların əhəmiyyətini daha dəqiq əks edərdi. Qanunlar, həmçinin, məzmununa görə əgər bir neçə dövlətdə üst-üstə düşürsə, onlar beynəlxalq adəti təsdiq edir və genişləndirir, bəzi hallarda isə birbaşa olaraq onun yaranmasına səbəb olur.

Qeyd edək ki, istənilən dövlət beynəlxalq hüququn subyektı kimi öz diplomatik fəaliyyət sferasının hüquqi tənziqlənməsində maraqlıdır. Bu zaman dövlətdaxili və beynəlxalq normalar bir-birinə zidd olmamalı, öz aralarında uzlaşmalı və həmçinin dövlətdaxili normalar beynəlxalq normalara münasibətdə yardımcı rol oynamalıdır. Məsələn, bir çox hallarda beynəlxalq hüquq normaları milli qanunlara hörmət edilməsinə birbaşa istinad edir. Belə ki, 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasında (maddə 41); Xüsusi missiyalar haqqında 1969-cu il Konvensiyasında (maddə 47); Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyasında (maddə 77) deyilir ki, imtiyazlardan istifadə edən şəxslər “yerləşmə dövlətinin qanun və qaydalarına hörmət etməlidirlər”.

Onu da qeyd edək ki, diplomatiya hüququ sahəsində dövlətdaxili normativ hüquqi aktları xarici əlaqələr sahəsində ümumi xarakterli dövlətdaxili aktlarla qarışdırmaq olmaz, belə ki, xarici əlaqələr diplomatik münasibətlərdən başqa, iqtisadi, hüquqi, ticarət, elmi və digər növ əlaqələri də özündə birləşdirir. Diplomatik sfera isə dövlətlər arasında siyasi, rəsmi əlaqələrlə dəqiq müəyyən olunur.

Müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliklərində mövcud olan fərqlərə baxmayaraq, onların beynəlxalq ünsiyyətdə iştirakının ümumi faktı ilə əlaqədar olaraq, o cümlədən bu ünsiyyətin hamı üçün məcburi olan prinsip və normaları ilə əlaqədar olaraq onların müəyyən ümumi xüsusiyyətləri mövcuddur.

Ümumiyyətlə, bu sahədə mövcud prinsip və normaların bütün qrupunu şərti olaraq dövlətin xarici əlaqə orqanlarının təşkili, statusu və funksiyalarını müəyyən

edən prinsip və normalara və dövlətin xarici əlaqə orqanlarının əməkdaşlarının hüquq və vəzifələrini müəyyən edən prinsip və normalara bölmək olar. Bir sıra ölkələrdə bu iki qrup normalar eyni qanunverici aktda birləşdirilir, digər ölkələrdə isə bu normalara ayrı-ayrı qanunverici aktlar həsr olunur.

Azərbaycan Respublikasının diplomatiya hüququ sahəsində dövlətdaxili aktları sisteminin araşdırılmasına Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin **konstitusion prinsiplərindən** başlayaq.

1995-ci il 12 noyabr ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş və 24 avqust 2002-ci il tarixdə yenə də referendum yolu ilə bir sıra mühüm dəyişikliklər edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas prinsipləri təsbit olunmuşdur [9].

Konstitusiyanın 10-cu maddəsi “Beynəlxalq münasibətlərin prinsipləri” adlanır. Burada qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur.

148-ci maddəyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Konstitusiyanın 151-ci maddəsində beynəlxalq hüququn milli hüquq üzərində primatlığı prinsipi qeyd olunmuşdur. Bu maddədə deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsində burada sadalanan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilməsi dövlətin ali məqsədi elan olunmuşdur.

Konstitusiyanın 53-cü maddəsinin III bəndində əsasən “Azərbaycan Respublikası onun ərazisindən kənarında müvəqqəti və ya daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqi müdafiəsinə təminat verir və onlara hamilik

edir”. Göründüyü kimi, bu maddədə diplomatik müdafiə hüququnun konstitusion əsasları müəyyən olunmuşdur.

69-cu maddə Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqlarını müəyyən edir. 70-ci maddə ilə isə müəyyən olunur ki, Azərbaycan Respublikası yalnız hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacaq verir.

Konstitusiya Azərbaycanın xarici əlaqələr sahəsində mühüm dövlətdaxili orqanların – konstitusion orqanların (prezident, Milli Məclis, hökumət) səlahiyyətlərinin həcmi də müəyyən edir ki, bu barədə sonrakı fəsildə daha ətraflı bəhs edəcəyik.

Azərbaycan Respublikasının diplomatik fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edən mühüm sənədlərdən biri **“Diplomatik xidmət haqqında”** Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 2001-ci il tarixli qanunudur. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun bir növü olan diplomatik xidmətin təşkilinin hüquqi əsaslarını, diplomatik xidmətdə olan dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyətini müəyyən edir [17]. Qanunda diplomatik xidmət anlayışı aşağıdakı şəkildə verilmişdir: diplomatik xidmət – Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətini həyata keçirən müvafiq dövlət orqanlarında vətəndaşların peşəkar fəaliyyətidir (maddə 1.1.).

Dünya diplomatiya praktikasında özünü getdikcə daha çox büruzə verən tendensiya – diplomatiya və konsul xidmətlərinin birləşdirilməsi “Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda da öz əksini tapmışdır. Qanuna əsasən konsul xidməti Azərbaycan Respublikasının Konsul Nizamnaməsi əsasında həyata keçirilən diplomatik xidmətin bir növüdür (maddə 1.2.).

Qanunun 3-cü maddəsində Azərbaycan Respublikası diplomatik xidmət orqanlarının bir sıra mühüm vəzifələri – Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin konsepsiyası və əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanması və Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilməsi, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasına diplomatik üsul və vasitələrlə

kömək göstərilməsi, Azərbaycan Respublikasının, onun vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin xaricdə hüquq və maraqlarının müdafiə olunması və s. təsbit olunmuşdur.

Qanunun 4-cü maddəsində diplomatik xidmət orqanlarının on üç funksiyası sadalanmışdır. Sadalanan diplomatik xidmət orqanlarının mühüm funksiyalarına əsasən aşağıdakılar aiddir; Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə təmsil edilməsi; Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla danışıqlarının aparılmasının və beynəlxalq müqavilələrin imzalanmasının təşkili; diplomatik və konsul imtiyaz və immunitetlərinin yerinə yetirilməsi; üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi; Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki diplomatik nümayəndəliklərin və konsulluqların fəaliyyətinə kömək göstərilməsi, öz səlahiyyətləri çərçivəsində onlara xidmət göstərən təşkilatların fəaliyyətinə nəzarət edilməsi və s.

Qanunun 8-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasının diplomatik xidmət əməkdaşları üçün on bir diplomatik rütbə müəyyən edir. Bunlar aşağıdakılardır;

1) Fövqəladə və səlahiyyətli səfir; 2) birinci dərəcəli fövqəladə və səlahiyyətli elçi; 3) ikinci dərəcəli fövqəladə və səlahiyyətli elçi; 4) birinci dərəcəli müşavir; 5) ikinci dərəcəli müşavir; 6) birinci dərəcəli birinci katib; 7) ikinci dərəcəli birinci katib; 8) birinci dərəcəli ikinci katib; 9) ikinci dərəcəli ikinci katib; 10) üçüncü katib; 11) attaşə. Şəxsi diplomatik rütbənin verilməsi diplomatik xidmət əməkdaşlarının peşəkar keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Diplomatin bu və ya digər şəxsi rütbəyə malik olması onun diplomat kimi təcrübəsini, qabiliyyət və biliyini xarakterizə edir [96, s.159].

Qanunun 6.3 - cü maddəsi Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərində və konsulluqlarında işləyən diplomatik xidmət əməkdaşları üçün aşağıdakı vəzifələri müəyyən edir: 1) fövqəladə və səlahiyyətli səfir, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlardakı daimi nümayəndəsi; 2) baş konsul; 3) müşavir-elçi, daimi nümayəndənin müavini; 4) müşavir; 5) konsul; 6) birinci katib; 7) vitse-konsul; 8) ikinci katib; 9) üçüncü katib; 10) attaşə.

Yeri gəlmişkən, “Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi və “Azərbaycan Respublikasının xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərinin başlıcası üçün dərəcələrin və rütbələrin müəyyən

edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvədən düşmüş hesab edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası 2002-ci il 28 oktyabr tarixli qanununun I maddəsinə əsasən “Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6.3-cü maddəsindəki baş konsul, vitse-konsul vəzifələri qanundan qaldırılmışdır [18].

Artıq qeyd etmişdik ki, “Diplomatik xidmət haqqında” qanunun 1.2-ci maddəsinə əsasən konsul xidməti Azərbaycan Respublikasının konsul nizamnaməsi əsasında həyata keçirilən diplomatik xidmətin bir növü elan olunmuşdur. Və məntiqi olaraq qanunda diplomatik nümayəndəliklərlə yanaşı, konsulluqlarda da işləyən diplomatik xidmət əməkdaşlarının vəzifələrinin müəyyən olunması məqsəduyğundur.

Bu və ya digər mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin dəqiqləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə 21 may 2004-cü il tarixində “Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa növbəti əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən “Diplomatik xidmət haqqında” qanunun 6.3-cü maddəsi ilkin redaksiyaya qaytarılmışdır.

Diplomatik xidmətin mühüm və vacib prinsipi olan rotasiya prinsipi “Diplomatik xidmət haqqında” qanunun 13-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. Bu prinsipə əsasən, Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliyinin başçısı təyin olunmuş şəxsin müvafiq dövlətdə və ya beynəlxalq təşkilatda fasiləsiz iş müddəti bir qayda olaraq beş ildir. Bu müddət Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən uzadıla bilər. Digər diplomatik xidmət əməkdaşlarının müvafiq diplomatik nümayəndəliklərində və ya konsulluqlarda fasiləsiz iş müddəti üç ildən artıq olmamalıdır. Bu müddət xidməti zərurətlə əlaqədar və diplomatik xidmət əməkdaşının razılığı ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən bir ildən artıq olmayan müddətə uzadıla bilər. ABŞ və bir sıra Avropa dövlətlərində bu müddət 3 il, Rusiya 4 il, İtaliyada 2 ildən az olmayan və 4 ildən çox olmayan müddətə müəyyən olunmuşdur [16, s.35].

Zənnimcə, Azərbaycanda rotasiya prinsipinin normal fəaliyyət göstərməsini təmin edən sistemin yaradılması zərurəti mövcuddur. Bununla əlaqədar olaraq, “Diplomatik xidmət haqqında” qanunda Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliyinin başçısı təyin olunmuş şəxsin müvafiq dövlətdə və ya beynəlxalq təşkilatda fasiləsiz iş müddətinin konkret olaraq hansı müddətə qədər uzadıla bilməsi dəqiq müəyyən olunmalıdır. Əks - təqdirdə səfirin oturaqlıq meylinin yaranması özünü göstərir. Digər tərəfdən, belə diplomatik nümayəndəliklərin başçısının Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi ilə sistemlik, mütəmadi və birbaşa əlaqələrini təmin edən sistemin də yaradılması məqsədəuyğun olardı. Məsələn, bir çox dövlətlərdə mövcud diplomatik praktikaya əsasən, xaricə akkreditə olunmuş səfirlərin akkreditiv dövlətdə illik görüşləri keçirilir. Bu görüşlər informasiya və təcrübə mübadiləsi baxımından, ümumi problemlərin həllinin axtarılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimizcə, Azərbaycanda da bu praktikanın tətbiqi səmərəli olardı.

Bütün bunlar diplomatik nümayəndəliklərin, beynəlxalq təşkilatlardakı daimi nümayəndəliklərin başçılarının ölkə ilə, burada gedən ictimai - siyasi proseslərə sıx əlaqəsini təmin edən, nəticədə ölkəmizi xarici dövlətlərdə effektiv təmsil olunmasına imkan yaradan mühüm amillərdir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, “Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 21 may 2004-cü il qanununda diplomatiya hüququnun müasir praktikasını əks etdirən bir sıra müsbət dəyişikliklər edilmişdir. Belə ki, əlavələr qəbul olunana qədər “Diplomatik xidmət haqqında” qanunda diplomatik xidmətkeçmə, əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi və s. məsələlər ilə bağlı müddəalar yalnız diplomatik xidmət əməkdaşlarına şamil olunurdu. Məlum olduğu kimi, nümayəndəliyin heyətinə diplomatik heyətlə yanaşı, inzibati-texniki və xidmətçi heyət də daxildir. Və müasir beynəlxalq hüquqda inzibati-texniki heyətin statusunun diplomatik heyətə maksimum yaxınlaşdırılması tendensiyası mövcuddur. Bu tendensiya Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasında da qismən öz əksini tapmışdır. Əlavə və

dəyişikliklərin qəbul edilməsi ilə “Diplomatik xidmət haqqında” qanunun bir çox maddələrində “Diplomatik xidmət əməkdaşlarının” sözlərindən sonra “diplomantik xidmət orqanlarının inzibati-texniki xidmətini həyata keçirən şəxslər” sözləri də əlavə olunmuşdur.

Bundan başqa, qəbul edilmiş əlavələrdə diplomatik xidmət əməkdaşlarının ailə üzvləri anlayışı dəqiqləşdirilmiş və bu kateqoriyaya ər, arvad, 18 yaşına qədər uşaqlar və 18 yaşından yuxarı əmək qabiliyyəti olmayan uşaqlar aid edilmişdir. Bu boşluğun doldurulması xüsusilə zəruri idi. Belə ki, diplomatik personalın ailə üzvləri kateqoriyası beynəlxalq hüquqla müəyyən olunur. Bu məsələni hər bir dövlət öz daxili qanunvericiliyi ilə tənzimləyir və indiyə qədər bizim qanunvercilik ilə bu kateqoriyanın dəqiq müəyyən olunmaması praktikada çətinliklər yaradırdı.

Əlavə və dəyişikliklər qanunun 7.1-ci maddəsinə də toxunmuşdur. Belə ki, maddənin ilkin variantına əsasən ali təhsilli və xarici dil bilən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları diplomatik vəzifələrə təyin edilə bilərdilər. Yeni redaksiyada xarici dil bilmək meyarı qaldırılmış, onun yerinə isə üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmək üçün müvafiq işgüzar, mənəvi, peşəkar keyfiyyətlərə və sağlamlıq vəziyyətinə malik olmaq şərti irəli sürülmüşdür. Zənnimizcə, yeni redaksiyaya həmçinin xarici dil bilmək meyarının da əlavə edilməsi diplomatik praktikamız baxımından daha səmərəli olardı.

Əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə qanun bir sıra digər mühüm məsələlərə də aydınlıq gətirir.

1994-cü il martın 1-də Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərdə konsul fəaliyyətini tənzimləyən **Azərbaycan Respublikasının Konsul Nizamnaməsi** qüvvəyə minmişdir [13].

Nizamnamə on üç fəsildə birləşən 97 maddədən ibarətdir.

I fəsil “Ümumi müddəalar” adlanır. Burada konsulluqların “Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə dostluq münasibətlərinin inkişafına, iqtisadi, elmi-texniki, mədəniyyət, ticarət, idman, turizm və digər əlaqələrin genişlənməsinə” yardım göstərməsi vəzifəsi haqqında mühüm müddəa yer alır (maddə 1).

2-ci maddədə deyilir ki, konsulluqlar Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinin konsul şöbələrindən, baş konsulluqlardan, konsulluqlardan, vitse-konsulluqlardan və konsul agentliklərindən ibarətdir. Baş konsulluqlara, konsulluqlara, vitse-konsulluqlara və konsul agentliklərinə müvafiq surətdə baş konsullar, konsullar, vitse-konsullar və konsul agentləri başçılıq edirlər (maddə 5).

Nizamnamədə qeyd olunur ki, konsul nizamnamədə təsbit olunmayan başqa funksiyaları da yerinə yetirə bilər, bu şərtlə ki, həmin funksiyalar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və konsulluğun olduğu dövlətin qanunvericiliyinə zidd olmasın (maddə 6). Belə yanaşma Azərbaycan Respublikasının müqavilə praktikasına, həmçinin Konsul əlaqələri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyasının 5-ci maddəsinə əsaslanır. Maddə 7 yerləşmə dövlətinin icazəsi ilə konsula diplomatik funksiyalarının həyata keçirilməsinin həvalə olunmasının mümkünlüyünü nəzərdə tutur. 19-cu maddədə deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin xüsusi göstərişi və qəbul edən dövlətin razılığı əsasında konsul digər dövlətin konsul funksiyalarını da yerinə yetirə bilər. 12-ci maddə bu nizamnamədə işlədilən “konsul”, “konsul vəzifəli şəxsi”, “konsulluğun əməkdaşı”, “konsul dairəsi” kimi terminlərin açıqlanmasına həsr olunmuşdur.

Nizamnamənin 14-cü maddəsinə əsasən yalnız Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı konsulluğun vəzifəli şəxsi ola bilər.

Vəzifəyə təyin edilərkən konsul, Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyindən vəkalətnamə - konsul patentini alır (maddə 15). Konsul vəzifəsinin icrasına qəbul edən dövlətdən razılıq (ekzenatura) alandan sonra başlayır (maddə 16).

Nizamnamənin mühüm əhəmiyyət kəsb edən IV fəslini xüsusi qeyd etmək istərdik. Belə ki, burada Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və hüquqi şəxsləri barəsində konsulun funksiyaları təsbit olunmuşdur. Mühüm funksiyalar kimi pasport-viza məsələləri (maddə 38, 39); vətəndaşlıq məsələləri üzrə (maddə 40); təmsil olunan dövlətin vətəndaşlarının uçotu (maddə 25); ayrıca funksiya kimi hərbi uçot (maddə 30); vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydi məsələləri üzrə funksiyalar (maddə 41); qəyyumluq və himayə üzrə tədbirlər və s. təsbit olunmuşdur.

Konsulun apardığı notariat əməliyyatlarına V fəsil həsr olunmuşdur. Konsul fəaliyyətinin mühüm sahəsi olan konsul leqallaşdırmasına və konsul rüsumlarına VI və VII fəsillər həsr olunmuşdur.

Nizamnamə Azərbaycan Respublikasının hərbi gəmiləri və köməkçi gəmiləri barəsində konsul funksiyalarını (VIII fəsil), Azərbaycan Respublikasının gəmiləri barəsində konsul funksiyalarını (IX fəsil), mülki hava gəmiləri və onların heyəti barəsində konsulun funksiyalarını (X fəsil), avtomobil, dəmiryol nəqliyyatı vasitələri barəsində konsulun funksiyalarını (XI fəsil), sanitariya, fitosanitariya və baytarlıq mühafizəsi sahəsində konsulun funksiyalarını özündə ehtiva edir.

Ştatdankənar konsullara 95, 96 və 97-ci maddələrdən ibarət olan sonuncu - XIII fəsil həsr olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konsul Nizamnaməsini araşdırarkən buradakı bəzi boşluqları qeyd etmək istərdim. İlk öncə qeyd edək ki, Azərbaycanda konsul rütbələri müəyyən olunmamışdır və buna görə də konsul vəzifəli şəxsləri diplomatik rütbələrə malikdir. “Diplomatik xidmət haqqında” qanuna əsasən konsul xidməti diplomatik xidmətin bir növü kimi müəyyən olunsa da, diplomatik və konsul funksiyaları arasında aydın fərqlər mövcuddur. Bu baxımdan konsul rütbələrinin müəyyən olunması məqsədemüvafiq olardı. Belə rütbələr bir sıra dünya ölkələrində, məsələn, Fransa, Böyük Britaniya, ABŞ, Almaniya və s. dövlətlərdə diplomatik rütbələrlə eyni zamanda mövcuddur.

İkinci tərəfdən, Konsul Nizamnaməsində konsulun təyin olunmasını tənzimləyən müddəalar yer almamışdır. Məlum olduğu kimi, diplomatiya hüququndan fərqli olaraq, konsulluq hüququnda konsulluğun başçısının təyin olunması məsələsi beynəlxalq hüquqla tənzimlənir. 1963-cü il Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasında deyilir ki, konsul müəssisəsi başçısının təyin olunması və vəzifənin icrasına buraxılması məsələləri akkreditiv və yerləşmə dövlətlərinin daxili normaları ilə tənzimlənir (Məs. keçmiş SSRİ-də konsulu Xarici İşlər Nazirliyi təyin edirdi) [29, s.257] .

Azərbaycan Respublikasında, onun xarici dövlətlərdəki müstəqil konsul nümayəndəliyinin başçısı kimi baş konsulları və konsullarını Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti təyin edir. Lakin bu məsələ nə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, nə də Konsul Nizamnaməsində öz hüquqi təsdiqini tapmışdır.

Bu normanın həm Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 15-ci bəndinə, həm də Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsinə əlavə edilməsi zəruridir.

Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrlə çoxsahəli əlaqələrinin genişlənməsi və həmin əlaqələrin konsulluq təminatının səmərəliliyinin gücləndirilməsi və hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasının lazımı səviyyədə həyata keçirilməsi məqsəd ilə 1997-ci ildə **Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu haqqında Əsasnamə** [11, s.15] qəbul edilmişdir.

Əsasnamənin I fəslinin 1.3-cü maddəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu Azərbaycan Respublikasının qəbul edən dövlətlərlə dostluq münasibətlərinin inkişafına, iqtisadi, ticarət, elmi-texniki, mədəniyyət, turizm və idman sahələrində əlaqələrin genişlənməsinə, Azərbaycan Respublikasının iştirakı ilə təşkilatların və şirkətlərin yaradılmasına və fəaliyyət göstərməsinə yardım edir.

Əsasnaməyə görə, Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu istər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, istərsə də xarici dövlətin vətəndaşı ola bilər (maddə 1.1.). Burada həmçinin qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu vəzifəsinə müəyyən ictimai vəzifə tutan, lazımi şəxsi keyfiyyətlərə malik və ona həvalə olunmuş konsulluq funksiyalarını lazımınca yerinə yetirə bilən şəxs təyin edilir.

Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu Azərbaycan Respublikasının dövlət qulluğunda olmur (maddə 1.2.). Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinə tabe olub Azərbaycan Respublikasının qəbul edən dövlətdəki diplomatik nümayəndəliyi və ya konsulluğunun və ya bilavasitə Azərbaycan Respublikasının xarici işlər nazirinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir (maddə 1.6).

Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu haqqında əsasnamə ştatdankənar (fəxri) konsulların aşağıdakı dərəcələrini müəyyən etmişdir:

- a) ştatdankənar (fəxri) baş konsul
- b) ştatdankənar (fəxri) konsul
- c) ştatdankənar (fəxri) vitse-konsul
- d) ştatdankənar (fəxri) konsulluq agenti.

Lakin 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu haqqında Əsasnamə”də dəyişiklik edilməsi barədə fərmanına əsasən ştatdankənar (fəxri) konsulluq agenti dərəcəsi çıxarılmış və beləliklə, yalnız üç dərəcə (a, b, c) müəyyən olunmuşdur.

Əsasnamənin II fəslində Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulunun təyin edilməsi və onun fəaliyyətinə xitam verilməsi qaydaları müəyyən olunmuşdur. Burada ən önəmli məsələlərdən biri odur ki, ştatdankənar (fəxri) konsul qəbul edən dövlətdəki diplomatik nümayəndəliyin və konsulluğun təklifi ilə həmin dövlətin müvafiq hakimiyyət orqanlarının razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad edilir (maddə 2.1.).

Göründüyü kimi, diplomatik nümayəndəliklərin və beynəlxalq təşkilatlarda daimi nümayəndəliklərin başçıları kimi, ştatdankənar (fəxri) konsullar da respublika Prezidenti tərəfindən təyin olunmuşlar. Bizə elə gəlir ki, bu müddəanın da uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin səlahiyyətlərini müəyyən edən 109-cu maddəsinə daxil edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu vəzifəsinə təyin olunmuş şəxs ona həvalə edilmiş konsulluq funksiyalarını qüsursuz yerinə yetirəcəyi və əmək haqqı, digər mükafat tələb etməyəcəyi barədə Azərbaycan Respublikasının xarici işlər nazirinə yazılı şəkildə öhdəlik təqdim edir (maddə 2.6).

Ştatdankənar (fəxri) konsul funksiyalarının yerinə yetirilməsi qaydaları III fəsildə göstərilir. Burada müəyyən olunur ki, Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu öz konsulluq funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq konsulluq dairəsindən kənar yerdə yerləşən Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin idarə və təşkilatlarla, habelə bu dairədən kənar ayrı-ayrı şəxslərlə yalnız rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikası diplomatik

nümayəndəliyinin və ya konsulluğunun vasitəsilə əlaqə saxlaya bilər (3.2). Daha bir mühüm məqam ondan ibarətdir ki, ştatdankənar (fəxri) konsul kommersiya və öz peşə fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər (maddə 3.5).

Ştatdankənar (fəxri) konsulun konsul funksiyalarına gəldikdə isə, əsasnamədə onların funksiyaları ştatlı konsullarla müqayisədə daha məhdud şəkildə müəyyən olunmuşdur. Birincisi, ştatdankənar (fəxri) konsullar müəyyən olunmuş funksiyalarını Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliyi və ya konsulluğu ilə razılaşdırmaqla həyata keçirirlər.

İkincisi, onların, məsələn, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına pasport vermək, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olmaq, onu tərk etmək, bu ərazidən tranzitlə keçmək üçün vizalar vermək, onların vaxtını uzatmaq və ya onlarda dəyişikliklər etmək və s. kimi funksiyaları müəyyən olunmamışdır.

Ümumiyyətlə əsasnaməni bütövlükdə nəzərdən keçirəndə görürük ki, ştatdankənar (fəxri) konsulun hüquqları geniş olsa da, qeyri-məhdud deyildir. Başqa sözlə desək, onlar, bir növ, yardımcı funksiyaları həyata keçirirlər və ştatlı konsul əməkdaşlarının fəaliyyətini əvəz edə bilməzlər. Buna baxmayaraq, bu institutun vacibliyi heç kimdə şübhə doğurmur.

Diplomatik fəaliyyəti tənzimləyən mühüm dövlətdaxili aktdan biri də **Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi haqqında** 2004-cü il 29 yanvar tarixli **Əsasnamədir**.

Əsasnamədə xarici işlər nazirinin əsas vəzifələri, funksiyaları, hüquqları, fəaliyyətinin təşkili qaydaları ətraflı təsbit olunmuşdur.

1-ci maddədə deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

2-ci maddəyə əsasən nazirlik öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikasının fərman və sərəncamlarını, habelə bu əsasnaməni rəhbər tutur.

Əsasnamə nazirliyin əsas vəzifələri sırasında – Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin konsepsiyası və əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanması və

prezidentə təqdim edilməsi (7.1), Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi (7.2), beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasına diplomatik üsul və vasitələrlə kömək göstərilməsi (7.4), Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla diplomatik və konsul əlaqələrinin təmin edilməsi (7.7) və s. kimi mühüm vəzifələri sadalanmışdır. Əsasnamədə, həmçinin, bu vəzifələrə uyğun olaraq nazirliyin otuz dörd funksiyası da öz əksini tapmışdır. Bunların arasında Azərbaycan Respublikasını digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə təmsil etmək (8.1.), Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin layihələrini hazırlamaq (8.5), Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla danışıqlar aparılmasını təşkil etmək (8.6), beynəlxalq təşkilatların, konfransların, forumların fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası iştirakını təmin etmək (8.10) və s. yer alır.

Nazirlik Azərbaycan Respublikasının idarələrarası beynəlxalq müqavilələrinin layihələrinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və beynəlxalq hüquqi normalara, habelə Azərbaycan Respublikasının mənafələrinə uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirmək (9.2), səlahiyyətləri daxilində müəyyən olunmuş qaydada normativ hüquqi aktlar qəbul etmək (9.7) və s. kimi hüquqlara malikdir.

Əsasnamə ilə bağlı məsələ sonrakı fəsildə də ətraflı araşdırılacaq.

Diplomatik fəaliyyəti tənzimləyən xüsusi qanunlardan başqa, Azərbaycan Respublikasının bir sıra digər daxili qanunvericilik aktlarında bu fəaliyyətin bu və ya digər məsələləri ilə bağlı mühüm müddəaları yer alır.

Məsələn, **Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının 1998-ci il Qanununun** [6, s.7] 9-cu maddəsi Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının Azərbaycan dövləti tərəfindən müdafiəsi adlanır. Bu maddədə deyilir ki, “Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, xarici dövlətlərdəki və beynəlxalq təşkilatlardakı diplomatik nümayəndəlikləri və konsulluqları, habelə onların vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənarında müvəqqəti və ya daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquqi sənədlərinə, xarici dövlətin qanunvericiliyinə,

Azərbaycan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının yaşadığı dövlət arasında bağlanmış müqavilələrə, habelə beynəlxalq adətlərə uyğun olaraq onlara verilmiş bütün hüquqlardan tam həcmdə istifadə edə bilmələri üçün tədbirlər görməyə, qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydalara, onların qanunla qorunan hüquq və mənafeələrini müdafiə etməyə, zərurət olduqda isə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün tədbirlər görməyə borcludurlar”.

“Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun [6, s.7] 7-ci maddəsində deyilir: ”Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətdəki diplomatik nümayəndəliyinin başçısı və ya beynəlxalq konfranslarda, beynəlxalq təşkilatda və ya onun orqanlarının birində Azərbaycan Respublikası nümayəndəliyinin başçısı xüsusi səlahiyyət olmadan müvafiq surətdə qəbuledici dövlətlə və ya həmin beynəlxalq konfrans, təşkilat və ya onun orqanlarının biri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması haqqında danışıqlar aparmaq hüququna malikdir”.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətinin hüquqi əsaslarından danışarkən **“Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında”** Azərbaycan Respublikasının Qanununu [5, s.79] da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu qanun xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin məqsəd və prinsiplərini və bu siyasətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir.

Qanunda qeyd olunur ki, xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin ayrılmaz hissəsidir (maddə 3.20). Bu siyasəti həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsiplərinə, o cümlədən insan hüquq və azadlıqlarına hörmət və digər dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsiplərinə əsaslanır (3.1). Azərbaycan Respublikası onun vətəndaşı olan və onun ərazisindən kənarında müvəqqəti və ya daimi yaşayan azərbaycanlıların hüquqi müdafiəsinə təminat verir və onlara hamilik edir (maddə 4.1). Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan və xaricdə yaşayan azərbaycanlılar Azərbaycan Respublikasının

ərazisində yaşayan Azərbaycan Respublikası ilə bərabər hüquqlara malikdir və bərabər vəzifələr daşıyırlar (maddə 4.20). Digər dövlətin vətəndaşı olan və ya vətəndaşlığı olmayan xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bütün sahələrdə əlaqələrin saxlanmasına və inkişaf etdirilməsinə Azərbaycan Respublikası kömək göstərir, onların əsas hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün müvafiq tədbirlər görür (maddə 4.3).

Qanunda, həmçinin, xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasətinin məqsədləri (maddə 2), prinsipləri (maddə 3), dövlət siyasətinin əsasları (maddə 4), xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı vətəndaşlıq məsələləri (maddə 5), xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial siyasəti (maddə 6), mədəniyyət, dil və təhsil siyasəti (maddə 7) və s. məsələlər öz hüquqi təsbitini tapmışdır.

Deyilənlərdən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının öz müstəqilliyini bərpa etdiyi illər ərzində ölkəmizdə diplomatik fəaliyyətin təşkili üçün kifayət qədər dolğun hüquqi əsas, baza yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, diplomatiya hüququ sahəsində qanunları və hökumət qərarları xarici siyasi fəaliyyətin hüquqi təminatı üçün münasib şərait yaratmışdır. Lakin bu sahədə qəbul edilməsi zəruri olan bir sıra digər qanunvericilik aktlarına da ehtiyac vardır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici dövlətlərin diplomatik və konsul nümayəndəlikləri haqqında heç bir normativ hüquqi akt mövcud deyildir. Belə ki, əksər dövlətlərin praktikasında xarici dövlətlərin ərazisindəki diplomatik, konsul və s. nümayəndəlikləri tərəfindən funksiyalarının həyata keçirilməsi rejimini diplomatiya hüququnun əsas prinsip və normalarına uyğun olaraq müəyyən edən daxili qanunların qəbul edilməsi geniş yayılmışdır. Diplomatiya hüququnun ümumtanınmış prinsip və normalarına əsaslanan bu rejim, məsələn, qarşılıqlılıq prinsipi əsasında daha geniş immunitet və imtiyazlar müəyyən edə bilər.

Bununla yanaşı, həmçinin qeyd edərdim ki, Azərbaycanda onun səfirliklərinin strukturu, fəaliyyətinin təşkili, əsas funksiya və vəzifələri haqqında da heç bir normativ hüquqi akt yoxdur. Zənnimizcə, səfirlik haqqında əsasnamənin, o cümlədən,

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarda nümayəndəlikləri haqqında əsasnamənin işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi ehtiyacı vardır.

Respublikamız üçün, onun xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyi baxımından bu və bunun kimi digər vacib sənədlərin qəbul edilməsi bu gün olduqca zəruridir. Ümid edirik ki, tezliklə bu boşluqlar doldurulacaq, Azərbaycanda diplomatiya hüququ sahəsində dövlətdaxili qanunvericilik respublikamızın iştirak etdiyi beynəlxalq-hüquqi aktları tamamlayaraq onların Azərbaycan Respublikasına münasibətdə tətbiqini daha da effektiv edəcəkdir.

II FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏTDAXİLİ XARİCİ ƏLAQƏ ORQANLARININ TƏBİƏTİ, FUNKSİYALARI VƏ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Konstitusion orqanlar

2.1.1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Müasir beynəlxalq münasibətlər onun iştirakçılarından, xüsusilə də dövlətlərdən yüksək peşəkarlıq, əhəmiyyətli dərəcədə intellektual təşkilati və maddi resurslar tələb edir. Bu vasitələr isə əsasən dövlət başçısının ixtiyarında cəmlənmişdir. Kəşfiyyat orqanları, böyük həcmli informasiyanın analizi vasitələri, qəbul olunmuş

qərarları həyata keçirmək iqtidarında olan aparat və nəhayət, birbaşa diplomatik və xarici dövlətlərlə digər əlaqə kanalları məhz dövlət başçısının sərəncamındadır. Yəni beynəlxalq ünsiyyətin şərtlərinin müəyyən etdiyi fakta əsasən, xarici əlaqələr ənənəvi olaraq icra hakimiyyəti sferasına aiddir.

Bu ümumqəbul olunmuş müddəa ilə əlaqədar fransız mütəxəssis F.Luşer yazır ki, "beynəlxalq münasibətlər ənənəvi olaraq icra hakimiyyətinin imtiyazıdır". Lord Templeman da analoji fikirlə çıxış edir. Bu baxımdan Braziliyanın 1988-ci il Konstitusiyası xüsusi maraq kəsb edir. Bu konstitusiya icra hakimiyyətinin iştirakı olmadan hazırlanmış və qəbul edilmişdir. Konstitusiyaya müvafiq olaraq federal hakimiyyət daxili və xarici işlərdə prezident vasitəsilə təmsil olunur. Heç bir digər hakimiyyət qolu danışıqlar aparmaq və beynəlxalq müqavilələr imzalamaq hüququna malik deyildir. Q. Soares qeyd edir: "Prezident Braziliya Federal Respublikasının beynəlxalq münasibətlərdə öncələndirilməsində müstəsna hakimiyyətə malikdir".

Bu müddəa həm dövlətlərin konstitusiya hüququnda, həm də beynəlxalq hüquqda öz əksini tapmışdır. Beynəlxalq hüquqa əsasən, öz rəsmi mövqeyinə görə dövlət başçısı heç bir xüsusi vəkalət olmadan (ex officio) dövləti təmsil edir (Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyası, maddə 7.2).

Prezidentin xarici əlaqələr sahəsində bu cür xüsusi vəziyyəti həm beynəlxalq, həm də daxili faktorlarla şərtlənmişdir. Dövləti ali səviyyədə yalnız bir orqan təmsil edə bilər. Parlament kimi, kollektiv orqan bunun üçün yararlı ola bilməz.

İ.İ.Lukaşuk xarici siyasət məsələlərində prezident və parlament arasındakı hakimiyyət bölgüsü problemini araşdıran elmi məqaləsində xarici siyasətin həyata keçirilməsində qanunverici və icra orqanının qarşılıqlı əlaqələrinin vacibliyini qeyd etsə də, xüsusi olaraq vurğulayır ki, bununla yanaşı, həmin sahədə əsas məsuliyyəti məhz icra hakimiyyəti daşıyır [80, s.144].

Dövlət başçısının xarici əlaqələr sahəsində konkret səlahiyyətlərinə gəldikdə isə, bu, hər bir dövlətin konstitusiya sistemi ilə müəyyən olunur. Prezident respublikalarında onların səlahiyyətləri adətən daha genişdir [55, s.151-159].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xarici əlaqələr sahəsində konstitusiya səlahiyyətlərinin araşdırılmasına Azərbaycan Respublikası Əsas Qanununun 8-ci

maddəsindən başlayaq. Konstitusiyanın 8-ci maddəsi "Azərbaycan dövlətinin başçısı" adlanır. Onun I bəndində deyilir ki, "Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. O, ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir". III bənddə deyilir ki, "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə riayət olunmasının təminatçısıdır" [9, s.6].

Prezidentin xarici əlaqələr sahəsində əsas səlahiyyətləri "Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətləri" adlanan 109-cu maddə ilə müəyyən olunmuşdur. Həmin maddənin 15-ci bəndinə əsasən prezident Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdimat verir, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır.

Mövcud praktikanı nəzərə alaraq konstitusiyanın 109-cu maddəsinin 15-ci bəndinin son müddəasının aşağıdakı redaksiyada vermək daha məqsədmüvafiq olardı: "... Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliklərinin başçısını təyin edir və geri çağırır". Bu düzəliş aşağıdakı məsələyə aydınlıq gətirmiş olardı: prezident Azərbaycan Respublikasının xaricdəki bütün diplomatik nümayəndələrini deyil, yalnız Azərbaycanın xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliklərinin başçısını təyin edir. Zənnimcə, konstitusiya normalarının daha dəqiq ifadə olunması zəruridir.

Bu məsələ ilə bağlı prezidentin daha bir səlahiyyəti 109-cu maddənin 16-cı bəndi ilə müəyyən olunmuşdur. Bu xüsusi səlahiyyətə əsasən prezident xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələrinin etimadnamə və övdətnamələrini qəbul edir. Bu bənddə də "diplomatik nümayəndələrinin" yerinə "diplomatik nümayəndəliklərinin başçılarının" termininin işlədilməsi daha düzgün olardı.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, xarici əlaqələr sahəsində digər səlahiyyətlərdən fərqli olaraq 15 və 16-cı bəndlərdə təsbit olunmuş səlahiyyətlər prezidentin xarici əlaqələr sahəsində müstəsna səlahiyyətləridir. Bu müstəsna səlahiyyətlərdən başqa

prezidentin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ilə bölüşdüyü bir sıra digər səlahiyyətləri də müvcuddur. Bunlara əsasən aşağıdakılar aiddir.

- 1) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir, təsdiqnamələri imzalayır (109 - cu maddə, bənd 17).
- 2) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin razılığı ilə müharibə elan edir və sülh bağlayır (109-cu maddə, bənd 30).
- 3) Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasını Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin təsdiqinə verir (109maddə, bənd 11). Bunlarla yanaşı, prezident danışıqlar aparır, dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlayır (109-cu maddə, bənd 17). Prezidentin bu səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsi ilə də təsdiq olunmuşdur. Burada qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının bütün beynəlxalq müqavilələri barəsində danışıqlar aparmaq və onları imzalamaq hüququna malikdir.

Əksər hallarda prezident beynəlxalq müqavilələri özü imzalamır, onların imzalanması üçün səlahiyyətlər verir. Adı çəkilən qanunun 6-cı maddəsinə müvafiq olaraq beynəlxalq danışıqların aparılması və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin imzalanması üçün səlahiyyətləri yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti verir.

Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən prezidentə həmçinin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması və ləğv edilməsi haqqında təkliflər təqdim olunur (maddə 4 və 21). Azərbaycan Respublikasının adından, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının hökuməti adından bağlanan müqavilələrə dair beynəlxalq danışıqların aparılması və beynəlxalq müqavilələrin bağlanması haqqında qərarlarını da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qəbul edir (maddə 5). Qanuna əsasən Prezident, artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin

ratifikasiyası haqqında Milli Məclisin qərarı əsasında ratifikasiya fərmanı imzalayır (maddə 11).

Prezident həmçinin ratifikasiya tələb olunmayan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini təsdiq və ya qəbul edir (maddə 13). O, eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının adından və Azərbaycan Respublikasının hökuməti adından bağlanan və ratifikasiyası tələb olunmayan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini ləğv edir (maddə 24).

Qanuna müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ratifikasiya tələb olunmayan müqavilələrə qoşulmaq haqqında qərarlar da qəbul edir (maddə 14).

Qanunun 16-cı maddəsi Konstitusiyanın 8-ci maddəsinin III bəndindəki müddəanı təsdiq edir. Burada qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin yerinə yetirilməsini təmin edir.

Onu da qeyd edək ki, idarələrarası xarakter daşıyan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən edilir (maddə 2).

Bütün bu deyilənlər təkcə beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini əks etdirir. Təbii ki, xarici əlaqələr sahəsində prezidentin səlahiyyətləri bunlarla məhdudlaşmır.

Xarici əlaqələr sahəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin daha bir müstəsna səlahiyyəti 109-cu maddənin 24-cü bəndində və uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının "Diplomatik xidmət haqqında" qanununda göstərilmişdir. Adı çəkilən qanunun "Diplomatik rütbələrin verilməsi qaydaları" haqqında 9-cu maddəsində deyilir ki, fəvqəladə və səlahiyyətli səfir, birinci və ikinci dərəcəli fəvqəladə və səlahiyyətli elçi diplomatik rütbələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 24-cü bəndində müvafiq olaraq verilir (maddə 9.1). Yəni bu rütbələrin verilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müstəsna səlahiyyətidir.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xarici əlaqələrlə bu və ya digər dərəcədə əlaqəli olan müxtəlif səlahiyyətləri müvcuddur.

Belə ki, Konstitusiyanın 109-cu maddəsinin 20-ci bəndinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vətəndaşlıq məsələlərini həll edir. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 14 və 16-cı maddələri bu müddəanı bir daha təsdiq edir. Burada qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına qəbul haqqında və uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına xitam verilməsi haqqında qərar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 20-ci bəndinə müvafiq surətdə qəbul olunur.

109-cu maddəyə müvafiq olaraq prezident həmçinin siyasi sığınacaq verilməsi məsələlərini həll edir (bənd 21), fəvqəladə və hərbi vəziyyət elan edir (bənd 29).

Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi faktik işğal olunduqda xarici dövlət və ya dövlətlər Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etdikdə, Azərbaycan Respublikasına qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda və s. hallarda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyət elan edir (Konstitusiyanın 111-ci maddəsi).

Təbii fəlakətlər, epidemiyalar, epizootiyalar, böyük ekoloji və başqa qəzalar baş verdikdə, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulmasına, dövlətə qarşı qiyama və s. yönəldilən bu kimi hərəkətlər edildikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ayrı-ayrı yerlərdə fəvqəladə vəziyyət tətbiq edir (Konstitusiyanın 112-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş komandanıdır (maddə 9). Ali Baş komandan kimi Prezident özünümüdafiə qaydasında Silahlı Qüvvələrin tətbiqi də daxil olmaqla, neytrallığın elan edilməsi, barışıq haqqında müqavilənin imzalanması və s. beynəlxalq hüquqla müharibə halı üçün nəzərdə tutulmuş bu kimi hüquqları həyata keçirir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti respublikamızı xarici əlaqələrdə hərtərəfli təmsil edir. O, digər dövlətin başçıları və vəzifəli şəxsləri ilə gündəlik görüşlər keçirir, danışıqlar aparır, sənədlər imzalayır və sair.

Bu görüşlərdə mühüm xarici - siyasi məsələlər müzakirə edilir və bu məsələlərlə əlaqədar əhəmiyyətli qərarlar qəbul olunur.

Son bir il ərzində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev diplomatik əlaqələrin gücləndirilməsi üçün bir çox işlər görmüşdür. 2004-cü ilin yanvarından ilin sonuna qədər cənab prezident Fransaya, Rusiyaya, Türkiyəyə, Özbəkistana, Almaniyaya, Qazaxıstana, Rumıniyaya və digər ölkələrə rəsmi və işgüzar səfərlər etmiş, Azərbaycana gəlmiş çoxsaylı nümayəndə heyətləri ilə görüşlər keçirmişdir [30]. Bütün bu səfərlər, görüşlər dövlətlərarası münasibətlərin möhkəmləndirilməsinə, qarşılıqlı surətdə faydalı iqtisadi ticarət əlaqələrinin qurulmasına, Dağlıq Qarabağ və qaçqın-köçkünlər problemi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması işinə xidmət etmişdir.

Cənab İlham Əliyev prezident kimi fəaliyyətə başladıqdan sonra Heydər Əliyevin xarici siyasət xəttinə sadıq qalmış və bu məsələdə də varislik prinsipini gözləməklə bərabər, Azərbaycanın xarici siyasətinə qlobal meyillər nəzərə alınmaqla dinamizm və yeni istiqamətlər gətirmişdir. Prezident 2004-cü il iyulun 27-də Xarici İşlər Nazirliyində respublikanın xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərinin başçıları ilə görüşdə Azərbaycanın xarici siyasəti qarşısında duran vəzifələri bir daha aydın şəkildə bəyan etmişdir. Bunlara dünya ölkələri ilə ikitərəfli münasibətlərin möhkəmləndirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, xarici ölkələrdəki səfirliklərimizin fəaliyyətinin genişləndirilməsi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların potensialından səmərəli istifadə edilməsi və s. daxildir [33, s.5].

Gördüyümüz kimi, diplomatiya və xarici siyasət dövlət başçısının fəaliyyətinin mühüm sferalarından biridir. Dövlətin xarici-siyasi funksiyalarının həyata keçirilməsində dövlət başçısının rolu və əhəmiyyəti, təbii ki, artmaqdadır. Dövlətin başçısı kimi prezident beynəlxalq səviyyədə ali diplomatik vəzifəli şəxsdir, o, geniş səlahiyyətlərə malikdir, ölkəni beynəlxalq münasibətlərdə təmsil edir və bir sözlə,

dövlətin təmsalıdır.

Prezidentin xarici əlaqələr sahəsində səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsində Prezidentin İcra Aparatı və onun xarici əlaqələr şöbəsi də mühüm yer tutur. Xarici əlaqələr şöbəsinin əsas fəaliyyət istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- 1) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xarici ölkələrə səfərləri üçün lazımı sənədlərin və materialların hazırlanması;
- 2) Xarici dövlətlərin başçılarının Azərbaycan Respublikasına səfərləri ilə bağlı lazımı sənədlərin və materialların hazırlanması;
- 3) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə xarici dövlət rəhbərləri arasında rəsmi yazışmaların, telefon danışıqlarının təşkili;
- 4) Dövlət başçılarından və digər rəsmilərdən daxil olmuş müxtəlif məzmunlu məktublərin prezidentə müraciət edilməsi, onlara cavabların hazırlanması və lazım gələrsə, onların mətbuatda dərc edilməsi;
- 5) Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə akkreditə olunmuş diplomatik nümayəndəlikləri ilə daimi əlaqələrin saxlanılması və prezidentin xarici siyasət konsepsiyasının həyata keçirilməsi istiqamətində birgə fəaliyyət göstərilməsi və s.

Prezidentin bütün sadalanan səlahiyyətləri, təbii ki, beynəlxalq hüquqla prezidentə verilmiş bütün imkanları əhatə etmir. Bununla yanaşı, tək-cə ayrı - ayrı səlahiyyətləri və ya onların cəmini deyil, bütövlükdə prezidentin hakimiyyətindən irəli gələrək real imkanları nəzərə almaq vacibdir [80, s.145]. Prezidentin səlahiyyətləri bir qayda olaraq onların realizəsi prosesində daha aydın ortaya çıxır.

Xarici siyasi funksiyaların həyata keçirilməsi sahəsində dövlət başçılarının səlahiyyətləri tək-cə dövlətlərin konstitusiyaları ilə deyil, həm də beynəlxalq hüquqi aktlarla nəzərdə tutulur. Diplomatiya hüququnda dövlət başçısının funksiyaları və statusu aşağıdakı qaydada əks olunmuşdur. Diplomatiya əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasının 14-cü maddəsinə müvafiq olaraq diplomatik nümayəndəliklərin başçıları kimi səfir və elçilər dövlət başçısı yanına akkreditə olunurlar.

Xüsusi missiyalar haqqında 1969-cu il Konvensiyasının 21-ci maddəsində ilk dəfə olaraq beynəlxalq ünsiyyətdə iştirak edən dövlət başçısı və yüksək rütbəli

şəxslərin xüsusi statusu müəyyən olunmuşdur. Həmin maddənin birinci bəndinə əsasən xüsusi missiyaya başçılıq edən göndərən dövlətin başçısı qəbul edən dövlətdə və ya üçüncü dövlətdə rəsmi səfərlə digər dövlətdə olan dövlət başçısının beynəlxalq hüquqla tanınan imtiyaz, üstünlük və immunitetlərindən istifadə edir. Bu o deməkdir ki, dövlət başçısı ölkədən kənarında beynəlxalq müdafiədən istifadə edir. Eyni məzmunlu müddəa Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyasının 50-ci maddəsində də təsbit olunmuşdur. Yəni beynəlxalq təşkilatların orqan və konfransındakı dövlətlərin nümayəndə heyətinin başçıları kimi, dövlət başçılarının uyğun immunitet və imtiyazları 50-ci maddədə öz əksini tapmışdır.

Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 7-ci maddəsi qeyd edir ki, "dövlət başçıları öz funksiyalarına görə və vəkalətnamə təqdim etmək zərurəti olmadan müqavilənin imzalanmasına aid olan bütün aktların həyata keçirilməsi məqsədlərində öz dövlətlərini təmsil etmiş hesab olunurlar".

Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyasında da dövlət başçısı beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxs kimi müəyyən olunmuşdur.

Beləliklə, "suverenin immuniteti" beynəlxalq ünsiyyətdə dəqiq əməl olunan beynəlxalq hüququn ümumtənzim normasıdır. Bu o deməkdir ki, dövlət başçısına istənilən digər dövlətdə tutduğu yüksək vəzifəyə görə həmin dövlətdəki dövlət başçısına göstərilən bərabər hörmət göstərilməlidir. Dövlət başçısının ona hörmət edilməsinə, təntənəli qəbul edilməsinə və s. olan hüquqların yerinə gətirilməsi istənilən qəbul edən dövlətin öhdəliyidir.

Beləliklə, dövlətin xarici siyasətində icra hakimiyyətinin əsas rolu və məsuliyyəti qanunauyğun haldır.

2.1.2. Nazirlər Kabineti. Hökumət də həmçinin dövlətin yuxarı icra orqanı kimi xarici əlaqələrin konstitusion orqanı hesab olunur. Parlament respublikalarında xarici əlaqələrin həyata keçirilməsində əsas rol məhz hökumətə məxsusdur. Bizim

respublikamızda Nazirlər Kabineti prezident respublikalarına xas olan ənənəvi sosial-iqtisadi rəhbərlik orqanı xarakteri daşıyır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1993-cü il 8 iyun tarixli Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin İşlər İdarəsi haqqında Əsasnamə və 1994-cü il 8 fevral tarixli Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvəqqəti reqlamenti ilə müəyyən olunmuşdur.

Dövlətin xarici siyasət kursunun realizəsi və diplomatik fəaliyyətin təşkili Nazirlər Kabinetinin fəal iştirakı olmadan təsəvvür edilə bilməz. Qeyd edək ki, hökumətin fəaliyyətində xarici əlaqələr sahəsində əsas üç fəaliyyət istiqamətləri birləşir. Belə ki, hökumət başçısı və hökumətin xarici əlaqələr üzrə səlahiyyətlərinə xarici siyasətin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsində parlament və dövlət başçısına təkliflər vermək, qəbul edilmiş xarici siyasət qərarlarının həyata keçirilməsi və həmçinin onlar üzərində nəzarəti təşkil etmək daxildir [106, s.65].

Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərdə, beynəlxalq təşkilatlarda təmsilçiliyini təmin edir, hökumətlərarası müqavilə və razılaşmalar imzalayır, onları həyata keçirir, xarici siyasi fəaliyyətə, dövlətlərarası iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlığa rəhbərliyi həyata keçirir.

Nazirlər Kabineti bütün dövlət müəssisələrinin xarici əlaqələrini əlaqələndirir. Koordinativ funksiya xarici əlaqələrlə bağlı Nazirlər Kabinetinin ən mühüm funksiyasıdır.

Beynəlxalq müqavilələrin bağlanması haqqında təklifləri Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri, dövlət komitələri və idarələri Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi ilə birlikdə və ya onunla razılaşdırmaqla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə verirlər. Nazirlər Kabineti verilmiş təkliflərə baxır, onları digər müvafiq idarə və nazirliklərə ötürərək təkliflər, rəylər alır, ümumiləşdirilmiş formada rəyləri və məlumatları Xarici İşlər Nazirliyinə göndərir və nəhayət, bütün bunların əsasında artıq konkret təklifi müvafiq rəylə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir. Təklif verilərkən artıq beynəlxalq müqavilənin bağlanması zərurəti əsaslandırılır, onun ehtimal olunan

siyasi, iqtisadi, hüquqi, maddi və maliyyə nəticələri müəyyənləşdirilir, beynəlxalq müqavilənin icraçıları göstərilir, danışıqların aparılması, beynəlxalq müqavilənin mətninin qəbul edilməsi və ya əslinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi məqsəd ilə Azərbaycan Respublikasının nümayəndə heyətinin tərkibi də təklif edilir (“Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 4).

Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası hökuməti adından bağlanan və ratifikasiyası tələb olunmayan beynəlxalq müqavilələri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarına əsasən təsdiq və ya qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, Nazirlər Kabineti müstəqil surətdə və ya digər nazirliklər, dövlət komitələri və idarələri ilə birlikdə, yaxud onlarla razılaşmaqla Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin ləğv edilməsi haqqında təklifləri müəyyənləşdirilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edirlər (maddə 21).

Nazirlər Kabineti həmçinin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə tənzimlənən və onların səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə Azərbaycan Respublikasının götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edir.

İdarələrarası xarakter daşıyan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydalarına əsasən, idarələrarası müqavilələrin bağlanması haqqında təklif onu imzalayacaq idarə tərəfindən müvafiq aidiyyəti təşkilatlarla razılaşdırılmış müqavilə layihəsi ilə birlikdə Nazirlər Kabinetinə təqdim edilir. Nazirlər Kabineti verilmiş təkliflərə baxıb müvafiq rəylə birlikdə müqavilə layihəsini Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir (maddə 2.1).

Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının diplomatik xidmətini təşkil edir, xarici dövlətlərdə, beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik və konsul nümayəndəliklərinin təsis olunması, zəruri maliyyə vasaitlərinin ayrılması məsələlərini həll edir, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə xarici siyasət və diplomatiyasının realizəsi üzrə vacib tədbirləri həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mərasimlərdə iştirakının maliyyə təminatı ilə əlaqədar respublikada müxtəlif beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi üçün vəsait ayrılması və s. məsələlərlə bağlı Nazirlər Kabinetinin çoxsaylı sərəncam və qərarları mövcuddur. Məsələn, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Xarici İşlər Nazirləri Şurasının Bakı şəhərində keçiriləcək tədbirlə bağlı xərclərin ödənilməsi üçün vəsaitin Xarici İşlər Nazirliyinə ayrılmasına dair 27 aprel 2004-cü il 81 Nəli sərəncamı, 2004-cü ildə Şimali Atlantika Birliyinin “Sülh naminə tərəfdaşlıq” Proqramı çərçivəsində keçirilən tədbirlərlə bağlı xərclər üzrə nəzərdə tutulmuş vəsaitin bölgüsünün təsdiq edilməsi barədə Nazirlər Kabinetinin 10 may 2004-cü il tarixli 915 Nəli sərəncamı və s.

Azərbaycan Respublikasının xaricdəki səfirliklərinin, konsulluqlarının və digər diplomatik nümayəndəliklərinin saxlanması, fəaliyyəti üçün, onlara binaların alınması, təchiz və təmir işləri üçün Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncam və qərarları ilə vəsaitlər ayrılır. Bunlara konkret misal olaraq Azərbaycan Respublikasının Macarıstan Respublikasındakı səfirliyinin maliyyə təminatı barədə 24 sentyabr 2004-cü il tarixli 140 Nəli Qərarını, Azərbaycan Respublikasının Yunanıstan Respublikasındakı səfirliyinin maliyyə təminatı barədə Nazirlər Kabinetinin 30 iyul 2004-cü il 102 Nəli qərarını və s. göstərmək olar.

Respublikamızın üzv olduğu beynəlxalq ictimai-siyasi, kredit təşkilatlarına vaxtında üzvlük haqları və kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə dair Nazirlər Kabinetinin sərəncamları da xüsusi yer tutur.

Nazirlər Kabinetinin xarici əlaqələrlə bağlı sərəncam və qərarları təkcə maliyyələşdirmə xarakterli aktlarla məhdudlaşmır. Təşkilati məsələlərlə əlaqəli olaraq da bir çox sərəncam və qərarlar mövcuddur.

Azərbaycan Respublikası digər dövlətlərlə çoxsaylı hökumətlərarası sazişlər imzalamışdır. Nazirlər Kabineti həmçinin hökumətlərarası əməkdaşlığa dair sazişlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər görülməsi üçün sərəncamlar da verir.

Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu konvensiyalardakı müddələrdən irəli gələn öhdəlikləri həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuş ölkə üzrə səlahiyyətli orqan

qismində aidiyyəti orqanların təyin olunması üçün Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bir sıra müvafiq sərəncam layihələrini hazırlayıb Prezident Aparatına təqdim edir.

Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin həyata keçirilməsi sahəsində də operativ iş aparır. İlk öncə o, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa dair nazirlik və idarələrdən gələn təklifləri dəyərləndirir, onu digər müvafiq orqanlara göndərir, cavablar alır və ümumiləşdirilmiş rəylər əsasında konkret təkliflər verir. Digər tərəfdən, respublikanın artıq əməkdaşlıq etdiyi beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində də tədbirlər görür.

Nazirlər Kabinetinin xarici siyasət məsələləri ilə bağlı bu geniş funksiyaları əsasən onun Mərkəzi Aparatının Xarici İqtisadi Əlaqələr şöbəsi vasitəsilə həyata keçirilir. Nazirlər Kabinetinin İşlər İdarəsi haqqında Əsasnamədə bu şöbənin aşağıdakı vəzifələri müəyyən edilmişdir:

- xarici iqtisadi siyasət strategiyasının hazırlanmasını və həyata keçirilməsini təşkil etmək;
- xarici iqtisadi əlaqələrin müxtəlif formalarının inkişaf etdirilməsinə dair təklifləri hazırlamaq;
- Azərbaycan Respublikası hökumətlərarası saziş, müqavilə və digər beynəlxalq aktların layihələrinin hazırlanmasını və müəyyən edilmiş qaydada təqdim olunmasını təmin etmək;
- nazirlik, baş idarə və təşkilatların xarici iqtisadi fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və onun Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasət strategiyasına uyğun olaraq həyata keçirilməsini təmin etmək;
- xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində Azərbaycan Respublikası qanunlarının, prezident fərmanlarının, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarının icrası üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi, bunun üçün müvafiq təşkilatın nümayəndələrini cəlb etməklə yoxlama komissiyalarının təşkil edilməsi, yoxlamanın nəticələrini təhlil edib aşkar olunmuş nöqsanların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin hazırlanması;

- Azərbaycan Respublikası xalq təsərrüfatı sahələrinin inkişafı üçün xarici kreditlər və investisiyaların cəlb edilməsi işinin təşkili;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə səfirlik və nümayəndəliklərinin valyuta vəsaiti ilə, maliyyələşdirilmə məsələləri ilə bağlı sənədlərin hazırlanması;
- Azərbaycan Respublikası xətti ilə respublikaya rəsmi səfərə gələn xarici nümayəndə heyətlərinin qəbulu və dövlət protokol xidməti qaydalarına əməl olunmasının təmin edilməsi, habelə digər xarici nümayəndə heyətlərinin və əcnəbi qonaqların Nazirlər Kabinetinin rəhbərliyi tərəfindən qəbulunun təşkili;
- beynəlxalq sərgilərin, simpoziumların, sərgilərin təşkili və s.

Əsasnamədə göstərilən vəzifələr xarici iqtisadi əlaqələr şöbəsinin və bütövlükdə Nazirlər Kabinetinin uyğun sahədəki fəaliyyəti barədə ümumi təəssürat yaradır.

Nəhayət, Nazirlər Kabinetinin fəaliyyəti ilə bağlı araşdırmalarımızdan gəldiyimiz nəticələri aşağıdakı şəkildə ifadə etmək istərdik. İlk öncə qeyd edək ki, adı çəkilən əsasnamə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk illərində qəbul edilmişdir. Lakin keçən on ildən də artıq müddət ərzində respublikamızın xarici əlaqələri daha da genişlənmiş və beynəlxalq aləmdə öz layiqli yerini tutmuşdur. Uyğun olaraq Azərbaycanın bu əlaqələrinin təşkili və həyata keçirilməsində Nazirlər Kabinetinin də rolu artmışdır. Bununla əlaqədar Nazirlər Kabineti Aparatının (qeyd edək ki, o, artıq işlər idarəsi adlandırılmır) yeni əsasnamənin qəbul edilməsi zərurəti yaranmışdır.

Digər tərəfdən, respublikamızın geniş həcmli xarici əlaqələrinin realizəsində mühüm funksiyaları yerinə yetirən Nazirlər Kabinetinin Xarici iqtisadi əlaqələr şöbəsinin funksiyaları da geniş və hərtərəfli forma almışdır. Həmin funksiyalar təkə iqtisadi sfera ilə məhdudlaşmır, sosial, mədəni, siyasi və s. sahələri də əhatə edir. Bunu həmin şöbənin müxtəlif yönlü beynəlxalq təşkilatlarla sıx qarşılıqlı əlaqələri də sübut edir. Deyilənləri əsas tutaraq bu şöbənin Xarici iqtisadi əlaqələr şöbəsi deyil, Xarici əlaqələr şöbəsi adlandırılması və yeni əsasnamədə onun funksiyalarının daha ətraflı təsbit edilməsi, fikrimizcə, məqsədemüvafiqdir.

Və son olaraq qeyd edək ki, hökumət başçısı da həmçinin dövləti və onun hökumətini öz səlahiyyətləri çərçivəsində xarici əlaqələrdə təmsil edir. Baş nazir

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq sülh müqavilələri istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının digər beynəlxalq müqavilələri barəsində danışıqlar aparmaq və onları imzalamaq hüququna malikdir. Beynəlxalq hüquq və praktikaya əsasən də dövlətlərarası müqavilələrin bağlanmasında hökumət başçısına vəkalətnamə tələb olunmur [132, s.56].

Hökumət başçısı xüsusi vəkalət olmadan BMT-nin Baş Assambleyasının və başqa beynəlxalq təşkilatların iclaslarında iştirak edə bilər. Onun hər hansı bir mərasimdə olması hökumət başçısı kimi öz səlahiyyətləri əsasında bu mərasimdə iştirak etməsinə əsas verir [62, s.84].

Hökumət notası, beynəlxalq münasibətlər məsələləri üzrə hökumət başçısının xarici dövlətin hökumət başçısına müraciəti, hökumət nümayəndə heyətlərinin göndərilməsi və öz ölkəsində qəbulu, onlar arasında danışıqlar aparılması və beynəlxalq razılaşmaların imzalanması və s. hökumətin diplomatik fəaliyyətinin geniş yayılmış formalarıdır [41, s.28].

2.1.3. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi. Ali qanunverici orqan tərəfindən xarici əlaqələr sahəsində müəyyən funksiyaların həyata keçirilməsinin kökləri hələ qədim quldarlıq dövlətlərinin praktikasına dəlalət edir [62, s.80]. Belə ki, qədim Romada müharibə və sülh məsələlərinin həlli, xarici dövlətlərlə danışıqlar aparılması, xarici dövlətlərə diplomatik missiyaların və səfirlərin göndərilməsi və s. məsələlər senatın funksiyalarına aid idi. Orta əsrlər dövründə respublika idarə forması olan dövlətlərdə də xarici əlaqələrin əsas məsələləri qanunverici orqanın funksiyalarına aid idi.

Hal-hazırda da parlamentlər əksər dövlətlərin konstitusiyalarına uyğun olaraq xarici siyasətə ümumi rəhbərliyi həyata keçirir [73, s.99]. Baxmayaraq ki, nə beynəlxalq hüquq, nə də beynəlxalq praktika parlamentin xarici əlaqə orqanı statusunu tanıyır. Konstitusiya hüququnda da bu, müəyyən olunmamışdır. ABŞ-ın Prezidenti və dövlət katibi dəfələrlə digər hökumətlərə müraciət edərək izah etmişlər

ki, Konqres üzvləri nə fərdi çıxışlarında, nə də birgə bəyanatlarında ABŞ-ın xarici siyasət mövqeyini əks etdirmir və bu cür sənədlər hüquqi əhəmiyyətə malik deyil.

Lakin bütün bu deyilənlər parlamentlərin xarici siyasətin müəyyən olunması və həyata keçirilməsindəki rolunu azaltmır. Məlumdur ki, icra hakimiyyəti qanunverici hakimiyyətin siyasi, mənəvi və maddi dəstəyinə hər zaman ehtiyac duyur. Burada Blişenkonun fikri ilə razılaşımaq olar ki, parlamentin dövlət mexanizmindəki yeri onun xarici əlaqə orqanı kimi tanınmasını tələb edir [41, s.18].

Lakin müxtəlif dövlətlərdə parlamentlərin xarici əlaqələrdə faktiki rolu eyni deyildir. Bir sıra dövlətlərdə parlamentlər xarici əlaqələr sahəsində geniş səlahiyyətlərə malik olsalar da, digərlərində bu orqanların xarici əlaqələrdə rolu formal xarakter daşıyır.

İstənilən halda xarici siyasətin formalaşması və həyata keçirilməsində parlamentin rolu onun dövlət hakimiyyəti orqanları sistemindəki yeri ilə müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikasının parlamenti - Milli Məclis Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Onun səlahiyyətləri ilk öncə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin işinin təşkili məsələləri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsi (1996-cı il 17 may tarixində Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə təsdiq edilmişdir) ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin xarici əlaqələr sahəsindəki səlahiyyətləri aşağıdakı qaydada təsbit olunmuşdur. Konstitusiyanın 95-ci maddəsi "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin həll etdiyi məsələlər" adlanır. Bu məsələlər sırasında xarici əlaqələr sahəsində bir sıra geniş səlahiyyətlər də mövcuddur. Belə ki, Milli Məclis Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikası diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi məsələsini həll edir (maddə 95, bənd 2), dövlətlərarası müqavilələrin təsdiq və ləğv edilməsi məsələsini həll edir (bənd 4); Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasını təsdiq edir (bənd 70); Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin müraciətinə əsasən müharibə elan edilməsinə və sülh bağlanmasına razılıq verir (bənd 17).

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Konstitusiyanın 94-cü maddəsinə uyğun olaraq aşağıdakı məsələlərə dair ümumi qaydalar müəyyən edir; ərazi quruluşu, dövlət sərhəddi rejimi (bənd 21); beynəlxalq müqavilələrin təsdiqi və ləğvi (bənd 22).

95-ci maddənin 2-ci bəndində göstərilən səlahiyyətlərin icrası məqsədi ilə yeni konstitusiya qəbul edilənədək Milli Məclis tərəfindən qərarlar qəbul edilirdi. Milli Məclis qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Amerika Birləşmiş Ştatlarında (1922-ci il 23 sentyabr), Azərbaycan Respublikasının Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığında (1992-ci il 23 sentyabr), Azərbaycan Respublikasının Fransa Respublikasında (1992-ci il 23 sentyabr); Azərbaycan Respublikasının Ukraynada (1992-ci il 28 oktyabr) və digər ölkələrdə səfirliyi açılmışdır.

1995-ci ildən 2000-ci ilədək olan müddətdə Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə Azərbaycan Respublikasının səfirliyi Qazaxıstanda (1997-ci il 11 aprel), Özbəkistanda (1996-cı il 14 iyun), Türkmənistanda (1997-ci il 11 aprel), Birləşmiş Ərəb Əmirliklər (1997-ci il 11 aprel), Suriya Ərəb Respublikasında (1997-ci il 11 aprel) təsis edilmişdir [15, s.329].

Dövlətlərarası müqavilələrin təsdiq və ləğv edilməsi (maddənin 4-cü bəndi) Milli Məclisin ən mühüm fəaliyyət sahələrindən biridir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 8-ci maddəsi Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya edilməli olan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə aşağıdakıları aid edir:

- 1) dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım (həmrəylik) haqqında dövlətlərarası münasibətlərin prinsiplərini müəyyən edən müqavilələr;
- 2) sülh müqavilələri;
- 3) ərazilərin bölünməsi, özgəninkiləşdirilməsi və sərhədlərin dəqiqləşdirilməsi məsələsi istisna olmaqla, ərazi və sərhəd məsələləri barəsində Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə müqavilələri;

- 4) müdafiə xarakterli və hərbi əməkdaşlığa dair müqavilələr;
- 5) hüquqi yardım haqqında müqavilələr;
- 6) Azərbaycan Respublikasının universal və regional xarakter daşıyan beynəlxalq təşkilatlara daxil olması haqqında müqavilələr və s.

Yalnız 1997 - ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 107-yə yaxın müxtəlif müqavilə və saziş təsdiq edilmişdir. Konstitusiyanın 118-ci maddəsinin ikinci hissəsinə uyğun olaraq həmin sənədlər təsdiq edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq konvensiyalara qoşulması - həm beynəlxalq hüquq nöqtəyi - nəzərindən, həm də milli hüquq sistemi üçün pozitiv faktdır. Lakin bu məsələ eyni zamanda ölçülü yanaşma tələb edir. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının hər hansı bir beynəlxalq müqaviləni ratifikasiya etməsi və ya ona qoşulması məsələsini müzakirə edən zaman parlamentin bu məsələyə ekspertləri, mütəxəssisləri, beynəlxalq hüquqşünasları cəlb etməsi, fikrimizcə, daha səmərəli nəticələr verərdi. Belə ki, beynəlxalq müqavilə mühüm hüquqi akt olmaqla yanaşı, eyni zamanda onu qəbul edən dövlətin müəyyən öhdəliklərini və məsuliyyətini yaradan sənəddir.

Adı çəkilən qanunun 22-ci maddəsinə əsasən, Milli Məclis həmçinin Azərbaycan Respublikasının adından bağlanmış və ratifikasiya edilmiş Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təklifinə əsasən ləğv edir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 22-ci maddəsinə əsasən ləğv edilən Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin ləğvi haqqında təkliflərə Milli Məclisin müvafiq daimi komissiyaları qabaqcadan baxıb rəy verir (maddə 23).

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasını təsdiq edir (maddənin 7-ci bəndi). Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinası Azərbaycan dövlətinin mənafeyinin də təhlükəsizliyinin təmin edilməsi prinsiplərini və üsullarını özündə əks etdirən, ölkənin xarici siyasətinin

formalaşmasında mühüm rol oynayan, siyasi və hüquqi əhəmiyyəti ilə digər normativ hüquqi aktlar sırasında xüsusi yerə malik olan sənəddir. Bu sənədin işlənilib hazırlanmasında başlıca rol icra hakimiyyətinə mənsubdur - dövlət təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əsas ağırlıq məhz icra hakimiyyəti strukturlarının üzərinə düşür. Bununla belə, 95-ci maddədəki səlahiyyətlər qanunverici orqana icra hakimiyyətinə nəzarət imkanı verir. Milli Məclisin həll etdiyi məsələlər elə qurulub ki, bunlar müəyyən dərəcədə icra hakimiyyəti başçısının çoxşaxəli fəaliyyətinin müxtəlif sferalarına müəyyən dərəcədə nəzarət etməyə imkan verir [26, s.342].

95-ci maddənin 17-ci bəndinə uyğun olaraq qanunverici hakimiyyət icra hakimiyyəti ilə birgə müharibə elan etmək və sülh bağlamaq hüququna malikdir. Şübhəsiz ki, bu səlahiyyətin həyata keçirilməsi beynəlxalq hüquqa uyğun olmalıdır.

Bütövlükdə parlamentin xarici siyasətə qanunverici təsir örnəkləri bununla bitmir. Buna misal olaraq Milli Məclisin qəbul etdiyi bu və ya digər dərəcədə xarici siyasətlə əlaqəli olan çoxsaylı qanunları göstərmək olar. Məsələn, qeyd etdiyimiz Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda xarici əlaqələr sahəsində göstərilən mühüm funksiyaların həyata keçirilməsi ilə bağlı prezidentin, Nazirlər Kabinetinin, Xarici İşlər Nazirliyinin bir sıra əsas səlahiyyətləri müəyyən olunmuşdur.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, xarici siyasətin qanunverici əsaslarının müəyyən olunması ilə bağlı Milli Məclisin qarşısında görülməli olan bir çox işlər vardır.

I fəsildə də nəzərə çatdırdığımız kimi, diplomatik fəaliyyətin təşkili və həyata keçirilməsi ilə əlaqəli respublikamızın qanunvericilik sistemində bir sıra boşluqlar mövcuddur.

Bütövlükdə xarici siyasətə gəldikdə isə, burada L.L.Lukaşukun fikri ilə də razılaşmaq lazımdır ki, xarici siyasətin tamamilə tənzimlənməsi daha çox onun imkanlarının məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır [80, s.141]. Buna görə də xarici siyasətin formalaşması və həyata keçirilməsi haqqında ümumi qanunun qəbul

edilməsi qeyri - mümkündür. Uyğun mexanizm konstitusiyaya ilə artıq müəyyən olunmuşdur.

Bütün bu deyilənlərlə yanaşı, müasir dövrümüzdə parlamentlərin xarici əlaqələrdə birbaşa iştirak formaları da geniş yayılmışdır. Buna digər dövlətlərə, beynəlxalq təşkilatlara göndərilən parlament nümayəndə heyətləri, ayrı-ayrı parlamentlərin xaricə səfərləri və görüşləri parlaq misaldır. Parlamentlər digər dövlətlərin parlamentlərinə müraciətlə çıxış edir, xarici siyasət məsələləri ilə əlaqədar bəyanatlar qəbul edir, xarici məsələlər üzrə daimi komissiyalar yaradır [106, s.63]. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin həmin sahədə fəaliyyəti barədə ümummillî liderimiz Heydər Əliyev öz fikirlərini belə açıqlamışdır: "Milli Məclis Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin həyata keçirilməsində də parlamentlərarası əlaqələr vasitəsilə, başqa vasitələrlə bizim ümumi işimizə öz payını vermişdir" [23, s.6].

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində dünyanın 60-dan çox ölkəsinin parlamenti ilə əlaqələr üzrə qrupları yaradılmışdır. Milli Məclisin nümayəndə heyətləri tez-tez xarici ölkələrdə səfərlərdə olur, Milli Məclisdə isə xaricdən gələn siyasi və dövlət xadimləri, parlament üzvləri ilə görüşlər təşkil edilir [23, s.7].

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin beynəlxalq təşkilatlardakı fəaliyyəti bu baxımdan daha diqqətəlayiqdir.

Milli Məclis Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurası ilə əlaqələrinin dərinləşməsinə öz layiqli töhfəsini vermişdir. Dövlət başçısı Heydər Əliyevin 1996-cı il 8 iyul tarixli sərəncamına əsasən respublikanın qanunvericilik orqanı ilə Avropa Şurasının Parlament Assambleyası arasında əməkdaşlığa dair müvafiq proqram sənədi işlənib hazırlanmışdır. 1996-cı ilin sentyabrında AŞ Parlament Assambleyasının tədbirlərində iştirak etmək üçün Milli Məclisin deputatlarından ibarət nümayəndə heyəti yaradılmışdır. Nümayəndə heyəti Avropa Şurası Parlament Assambleyasının tədbirlərində mütəmadi olaraq iştirak edərək Azərbaycan həqiqətlərini bütün dünyaya çatdırmaqdadır.

Bundan əlavə, Milli Məclisin AŞ PA ilə əməkdaşlıq çərçivəsində bir sıra mühüm tədbirlər keçirilmişdir. 1997-ci il iyulun 10-11-də Bakıda ASPR ilə

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin birgə hazırladığı "Müasir cəmiyyətdə yerli demokratiya" mövzusunda beynəlxalq elmi seminar təşkil olunmuşdur.

Azərbaycan parlamentinin Avropa İttifaqı ilə də əlaqələri səmərəli olmuşdur. Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi 1996-cı il aprelin 22-də imzalanmış, 1999-cu ilin iyununda Lüksemburq sammitində qüvvəyə minmişdir.

2004-cü il iyulun 7-də Avropa İttifaqının genişlənmə üzrə komissarı vəzifəsini icra edən Yaneş Potoçninin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Azərbaycana səfər etmişdir. Milli Məclisdə görüş zamanı Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq da danışılmış, ikitərəfli münasibətlərin dərinləşməsi, Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası, demokratiya və iqtisadi tərəqqi yolunda əldə edilmiş nailiyyətlərdən söz açılmışdır [23, s.18]. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sıx əməkdaşlıq etdiyi beynəlxalq qurumlardan biri də MDB dövlətlərinin Parlamentlərarası Assambleyasıdır. Bu qurum çərçivəsində MDB ölkələri qanunlarının uzlaşdırılmasına kömək üçün qəbul olunan model qanunların hazırlanmasında Azərbaycan parlamentinin nümayəndələri fəal iştirak edir.

Azərbaycan parlamenti həmçinin Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Parlament Məclisi ilə də yaxından əməkdaşlıq edir. 2001-ci il iyunun 19-21 də Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının ən yüksək forumu ikinci dəfə Bakı şəhərində keçirildi. Bunu yüksək dəyərləndirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev forum iştirakçılarına müraciətində demişdi: "İri beynəlxalq qurum olan Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və onun Parlament Məclisi bölgə dövlətləri arasındakı münasibətlərin genişlənməsinə təkan verir və ölkələrimizin parlamentlərarası dialoquna geniş perspektivlər açır.

Ölkəmizin hərbi-siyasi təhlükəsizliyinə təminatı gücləndirməyin vacibliyi baxımından NATO ilə əməkdaşlıq xarici siyasətimizin əsas hədəflərindən birinə çevrilmişdir. 1994-cü ildə ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycanın NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" Proqramına qoşulması üçün NATO-nun çərçivə sazişini imzaladı və beləliklə, Azərbaycan - NATO əlaqələrinin bünövrəsi quruldu. 1999-cu ildən NATO-nun Parlament Assambleyasında müşahidəçi statusu olan

Azərbaycan bu təşkilatda Milli Məclisin sədr müavininin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə təmsil olunur. Həmin ildən etibarən Azərbaycan parlamentinin nümayəndə heyətləri təşkilatın bütün tədbirlərində, sessiyalarında, Rouz-Rout seminarlarında fəal iştirak etmiş, 2002-ci ilin noyabr ayında keçirilmiş NATO Parlament Assambleyasının illik sessiyası zamanı assambleyanın daimi komitəsinin iclasında Azərbaycan Respublikasına bu təşkilatda assosiativ üzv statusunun verilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ilə İslam Konfransı Təşkilatının Parlament Məclisi arasındakı əlaqələr də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Adı çəkilən beynəlxalq parlament təşkilatları ilə əlaqələrin analizi göstərir ki, Milli Məclis digər mühüm məsələlərlə yanaşı, xarici əlaqələrin həyata keçirilməsində həmçinin birbaşa iştirak edir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi ilə xarici ölkələrin qanunverici orqanları arasında əməkdaşlıq haqqında sazişləri də xüsusi qeyd etmək istərdik. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ilə Rusiya Federasiyasının Federal Məclisi arasında əməkdaşlıq haqqında, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ilə Ukraynanın Ali Radası arasında əməkdaşlıq haqqında və s. bu kimi sazişlər də parlamentin xarici əlaqələr sahəsində fəaliyyətinə bariz misaldır. Belə sazişlərin imzalanmasında məqsəd parlamentlərarası əməkdaşlığın müxtəlif formalarının inkişaf etdirilməsidir.

Rusiya Federasiyasından Federal Məclislə imzalanmış saziş əsasında Milli Məclis və Federal Məclisin əməkdaşlığı üzrə daimi Parlamentlərarası Komissiya təsis edilmişdir (maddə 4) [10, s.565].

Xarici əlaqələr sahəsində fəaliyyətin həyata keçirilməsini yüngülləşdirmək məqsədilə Milli Məclisin daimi komissiyası da yaradılır. Uyğun olaraq Milli Məclisin beynəlxalq münasibətlər və parlamentlərarası əlaqələr daimi komissiyası fəaliyyət göstərir. Bu komissiya ona aid edilmiş məsələlərlə bağlı qanun layihələri hazırlayır və başqa səlahiyyətləri həyata keçirir.

Bütün bu deyilənləri ümumiləşdirərək xarici əlaqələr sahəsində ali qanunverici orqanın fəaliyyətinin 5 əsas istiqamətini müəyyən etmək olar. Birincisi Azərbaycan

Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətinin müəyyən olunması; ikincisi – xarici siyasət və diplomatiya sahəsində parlamentin qanunvericilik fəaliyyəti; üçüncüsü – ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq konvensiya və müqavilələrin Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya və denonsasiyası; dördüncüsü – xarici əlaqələr sahəsində Azərbaycan Respublikasının konvensiya və müqavilələrinin həyata keçirilməsi üzərində nəzarət; beşincisi – beynəlxalq parlament təşkilatları ilə və xarici dövlətlərin parlamentləri ilə əlaqələrin yaradılması və inkişafı.

2.2. Xüsusi orqanlar

2.2.1. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi. Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqələr sahəsində xüsusi orqanı Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyidir.

Xarici İşlər Nazirliyi dövlətin diplomatik fəaliyyətini birbaşa və gündəlik həyata keçirilən, həmin dövlətin əlaqələrini birbaşa təşkil edən və əlaqələndirən dövlət hakimiyyətinin mərkəzi aparatıdır.

Xarici işlər idarəsi dünyanın bütün ölkələrində xarici əlaqələrin aparılması üçün xüsusi olaraq yaradılmış və hökmətin nəzarəti altında olan orqandır. Dünya ölkələrinin əksəriyyətində bu idarələr Xarici İşlər Nazirliyi adlanır. Lakin bununla yanaşı, başqa adlara da rast gəlinir. Məsələn, ABŞ-da Dövlət Departamenti, İngiltərədə Forin Offis, Fransada Xarici Əlaqələr Nazirliyi, Liviyada Xarici Əlaqələr üzrə Milli Büro və s. adlanır [92, s.14]. Onların funksiyaları, demək olar ki, bütün dünya ölkələrində eynidir, baxmayaraq ki, onların realizəsinin hər bir dövlətin konstitusiyasına müvafiq olaraq öz xüsusiyyətləri vardır [114, s.159].

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa edənə qədər onun Xarici İşlər Nazirliyinin işi əsasən üç istiqamətdə qurulmuşdur. Belə ki, Azərbaycan SSR-in Xarici İşlər Nazirliyinin təşkilati strukturu haqqında Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 1988-ci il 15 sentyabr tarixli 323 nömrəli qərarına əsasən nazirliyin strukturu aşağıdakı şəkildə müəyyən olunmuşdur. Konsul şöbəsi, protokol şöbəsi, informasiya və məlumat şöbəsi.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin funksiyaları və vəzifələri əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir. Onun strukturu kökündən dəyişmiş, tamamilə yeni şöbələr və xidmətlər meydana gəlmişdir.

1992-ci ildə 9 aprel tarixli prezident fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi haqqında Əsasnamədə XİN-in artıq bir sıra yeni, çoxistiqamətli funksiya və vəzifələri öz əksini tapmışdır.

2004-cü il yanvarın 29-da isə Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin yeni Əsasnaməsi qüvvəyə minmişdir.

İlk öncə onu qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətini həyata keçirən mərkəzi hakimiyyət orqanıdır. Nazirlik öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, habelə əsasnaməni rəhbər tutur. Nazirlik öz fəaliyyətini bilavasitə və Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlikləri və konsulluqları, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlar yanında nümayəndəlikləri, habelə tabeliyində olan təşkilat və qurumlar vasitəsilə həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi haqqında 2004-cü il Əsasnaməsi nazirliyin əsasən aşağıdakı vəzifələrini müəyyən etmişdir:

- 1) Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin konsepsiyası və əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanması və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilməsi (7.1);
- 2) Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi (7.2);
- 3) Beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasına diplomatik üsul və vasitələrlə kömək göstərilməsi (7.3);
- 4) Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin, təhlükəsizliyinin, ərazi bütövlüyünün və sərhədlərinin toxunulmazlığının, onun siyasi, iqtisadi və digər maraqlarının diplomatik üsul və vasitələrlə təmin edilməsi (7.5);

- 5) Azərbaycan Respublikasının, onun vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin xaricdə hüquq və maraqlarının müdafiə edilməsi (7.6);
- 6) Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik və konsul əlaqələrinin təmin edilməsi və s. (7.7).

Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi əsasnamə ilə müəyyən edilmiş vəzifələrə uyğun olaraq aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- 1) Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə təmsil edir (8.1);
- 2) Azərbaycan Respublikasının diplomatik xidmət orqanlarının vahid sistemində rəhbərlik edir (8.2);
- 3) Azərbaycan Respublikasının xarici və daxili siyasəti ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni həyatı haqqında informasiyanın Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlikləri vasitəsilə xaricdə yayılmasını təmin edir (8.3);
- 4) Azərbaycanın beynəlxalq müqavilələrinin layihələrini hazırlayır, müqavilələrin bağlanması, icrası, ləğv edilməsi və qüvvəsinin dayandırılması barədə təkliflər hazırlayır və müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə baxılmaq üçün təqdim edir (8.5);
- 5) Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla danışıqların aparılmasını təşkil edir (8.6);
- 6) Azərbaycan Respublikasında xarici dövlətin diplomatik nümayəndəliklərinin və konsulluqlarının fəaliyyətinə kömək göstərir, öz səlahiyyətləri çərçivəsində onlara xidmət göstərən təşkilatların fəaliyyətinə nəzarət edir (8.14);
- 7) Diplomatik və konsul imtiyaz və immunitetlərinə riayət olunması üzərində nəzarəti həyata keçirir (8.17);
- 8) Öz səlahiyyətləri daxilində diplomatik rütbələrin verilməsi qaydalarını müəyyən edir (8.31) və s.

Azərbaycan Respublikasının “Diplomatik xidmət haqqında” qanununda da qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının diplomatik xidmət orqanlarının vahid sistemində rəhbərlik edir (maddə 2.2), fəvqəladə və səlahiyyətli səfir, birinci və ikinci dərəcəli fəvqəladə və

səlahiyyətli elçi diplomatik rütbələri istisna olmaqla, digər diplomatik rütbələrin verilməsi qaydalarını müəyyən edir (maddə 9.2).

Bunlarla yanaşı, Xarici İşlər Nazirliyi hökumətimizi və dövlətimizi digər dövlətlərlə xarici əlaqələrində, o cümlədən ölkəyə akkreditə olunmuş səfirliklərə münasibətdə gündəlik təmsil edir. Xarici İşlər Nazirliyi xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərə rəhbərlik edir, diplomatik kadrları hazırlayır, xarici əlaqələr sahəsində arxiv materiallarının hazırlanmasına rəhbərlik edir və s.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin icrası üzərində ümumi müşahidəni həyata keçirmək, milli qanunvericiliyin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquq öhdəliklərinə uyğunlaşdırılması haqqında təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək də XİN-in birbaşa funksiyalarına aiddir.

XİN həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının xarici siyasi fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətləri barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinə məlumat verir, xarici siyasət və beynəlxalq münasibətlər, habelə diplomatik xidmət haqqında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə dair təklifləri müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim edir, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin parlamentlərarası və digər xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsinə kömək edir.

XİN öz səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığı məsələlərinin baxılmasında da iştirak edir.

Xarici İşlər Nazirliyi aparatının əməkdaşları xarici dövlət və hökumət nümayəndə heyətlərinin hazırlanmasında və qəbulunda, dövlət nümayəndələrinin xarici səfərlərinin təşkilində iştirak edir. Nazirliyin nümayəndələri müxtəlif beynəlxalq konfransların, müşavirələrin işində iştirak edir, müqavilə və razılaşmaların layihələrini işləyib hazırlayır [92, s.15].

Xarici İşlər Nazirliyinin mühüm funksiyalarından biri də onun depozitari funksiyasıdır. Nazirlik Azərbaycan Respublikasının bağladığı beynəlxalq müqavilələrin əsl nüsxələrinin (təsdiq edilmiş nüsxələrinin, rəsmi tərcümələrinin) saxlanmasını, nazirlikdə saxlanacaq olan sənədlərin uçotunu və istifadəsini təmin edir.

Fövqəladə və səlahiyyətli səfir, 1-ci və 2-ci dərəcəli fəvqəladə və səlahiyyətli elçi diplomatik rütbələrin verilməsinə olan təklifləri Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir.

Bütün sadalananlarla yanaşı, Xarici İşlər Nazirliyi haqqında Əsasnamənin 8.34-cü maddəsində deyilir ki, nazirlik Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə ona həvalə olunmuş digər funksiyaları da yerinə yetirir.

Göstərilən vəzifələrə və funksiyalara müvafiq olaraq Xarici İşlər Nazirliyi aparatının strukturu təşkil olunur.

Nazirliyin fəaliyyətinə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunan və vəzifədən azad edilən nazir rəhbərlik edir. Onun prezident tərəfindən vəzifəyə təyin olunan və vəzifədən azad edilən müavinləri vardır. Nazirliyin strukturunda xüsusi tapşırıqlar üzrə səfirlər, ümumi katiblik, ərazi şöbələri, funksional və inzibati şöbələr yer alır.

Nazir nazirliyin fəaliyyətini təşkil edir və ona rəhbərlik edir. Onun səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının XİN haqqında 29 yanvar 2004-cü il Əsasnaməsi ilə müəyyən olunmuşdur. O, nazirliyin mərkəzi aparatının strukturunu təsdiq edir, ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlarda Azərbaycan Respublikasını təmsil edir, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini imzalayır, xarici dövlətlərin dövlət hakimiyyəti orqanları, beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlərdə nazirliyi təmsil edir; müəyyən edilmiş qaydada nazirliyin mərkəzi aparatının və xaricdəki nümayəndəliklərin işçilərini öz səlahiyyətləri çərçivəsində vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, öz səlahiyyətləri daxilində diplomatik rütbələr verir; müəyyən edilmiş qaydada xaricdəki nümayəndəliklərin əməkdaşlarının rotasiyasını həyata keçirir və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

Xarici işlər nazirinin tapşırığı ilə yuxarıda sadalanan funksiyaların bəzilərinin həyata keçirilməsi onun müavinlərinə həvalə edilə bilər.

Nazirliyin növbəti struktur hissəsi - kollegiyadır. Kollegiya nazirdən (kollegiya sədri), onun müavinlərindən, habelə nazirliyin digər rəhbər işçilərindən

təşkil olunur. Kollegiya üzvlərinin sayı və şəxsi tərkibi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir. Kollegiya məşvəətçi orqan xarakteri daşıyır. Kollegiya hər hansı məsələni müzakirə edib müvafiq qərar qəbul etdikdən sonra onun qərarları nazirin əmrləri ilə həyata keçirilir.

Mərkəzi aparatın xarici əlaqələr sahəsində gündəlik praktiki fəaliyyətini həyata keçirən əsas işçi orqanları XİN - in şöbə və idarələridir. Bütün digər xarici işlər idarələrində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyində də iki qrup şöbə mövcuddur: operativ diplomatik şöbələr və inzibati - təsərrüfat şöbələri. Operativ diplomatik şöbələr isə, öz nöbətində, ərazi və funksional şöbə və idarələrə bölünür.

Ərazi idarələri müəyyən qrup ölkələrlə xarici əlaqə məsələlərinə baxır. Bu ölkələr bir qayda olaraq regional əlamətlərə əsasən təşkil olunur [62, s.107]. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyində ərazi idarələri aşağıdakı prinsiplə təşkil olunmuşdur: Birinci (Qərb) ərazi idarələri - buraya beş Avropa şöbələri və bir Amerika şöbəsi daxildir.

İkinci (Şərq) ərazi idarəsi: 1) Yaxın Şərq və Afrika şöbəsi; 2) Orta Şərq və Cənubi Asiya şöbəsi; 3) Şərqi Asiya şöbəsi; 4) Cənub-Şərqi Asiya şöbəsi; 5) Avstraliya və Okeaniya şöbəsi; 6) Mərkəzi Asiya şöbəsi.

Ərazi idarələrinin rəhbərləri XİN rəhbərliyinin göstərişinə əsasən bu ölkələrdəki Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinin işini istiqamətləndirir və əlaqələndirir və Azərbaycanda akkreditə olunmuş bu ölkələrin diplomatik nümayəndəlikləri ilə bilavasitə əlaqələr yaradır. Hər bir ərazi idarəsinin əsas vəzifələrindən biri də uyğun ikitərəfli müqavilələrin və razılaşmaların həyata keçirilməsinə nəzarət etməkdir. Bu idarələr həmçinin həmin ölkələrin siyasi və iqtisadi vəziyyətinin öyrənilməsi yönündə cari operativ fəaliyyəti həyata keçirir, xaricdəki nümayəndəliklərdən gələn hesabatları ümumiləşdirir və sistemləşdirir, rəhbərliyin adından xaricdəki nümayəndəliklər üçün təlimatlar hazırlayır, həmin ölkələrlə münasibətlərin bu və ya digər məsələlərinə dair nota tərtib olunması üçün nazirliyin rəhbərliyinə materiallar hazırlayır və s.

Funksional idarələr və şöbələr isə dövlətin maraqlı olduğu beynəlxalq münasibətlərin konkret məsələləri, xarici əlaqələrin xüsusi sahələri üzrə iş aparır. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyində əsasən aşağıdakı funksional şöbələr fəaliyyət göstərir: Dövlət Protokolu İdarəsi; Beynəlxalq Hüquq və Müqavilələr İdarəsi; Təhlükəsizlik Problemləri İdarəsi; İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsi; Xarici siyasətin planlaşdırılması və strateji araşdırmalar idarəsi; Konsulluq İdarəsi; Mətbuat və İnformasiya İdarəsi və s.

Bu idarənin bir neçəsinin əsas fəaliyyət istiqamətini nəzərdən keçirək.

Dövlət Protokolu İdarəsi xarici səfirliklərin Xarici İşlər Nazirliyi ilə diplomatik əlaqələrinin və nazirlik vasitəsilə yerləşmə dövlətinin dövlət və ictimai təşkilatları ilə əlaqələrinin təşkilini və həyata keçirilməsini təmin edir, diplomatların qəbulunu və yolasalma mərasimini həyata keçirir, diplomatik qəbulları, səfərləri və ölkənin protokol qaydalarına müvafiq olaraq digər tədbirləri təşkil edir.

Ölkəyə akkreditə olunmuş diplomatik nümayəndəliklərin başçıları ölkə ilə ilk əlaqələrini bu idarə vasitəsilə qurur və həmin dövlətin siyasətinin əsasları haqqında məlumat alır [104, s.34]. Bu şöbə vasitəsilə XİN-in rəhbərliyi hər bir ölkə ilə adi diplomatik formada münasibətləri tənzimləmək imkanı əldə edir.

Diplomatik korpusun üzvlərinin immunitet və imtiyazlarına riayət olunmasına da bu idarənin əməkdaşları nəzarət edir.

Diplomatiya hüququ baxımından Azərbaycan Respublikası XİN-in **Beynəlxalq Hüquq və Müqavilələr İdarəsi** xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu orqanın fəaliyyətində dövlətin bütövlükdə rəsmi beynəlxalq hüquqi mövqeyi əks olunur. O, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin hazırlanmasında iştirak edən onlarla müxtəlif nazirlik və komitələrin işini əlaqələndirir.

Beynəlxalq Hüquq və Müqavilələr İdarəsi bütün müqavilə və sazişləri lazımi şəkllə salır, onların mətnləri üzərində işləyir, bu müqavilə və sazişlərin beynəlxalq hüququn ümumtanınmış normalarına uyğunluğuna nəzarət edir və s.

Bu idarənin məşğul olduğu məsələlərə həmçinin dövlətlər arasında sərhədlərə, əraziyə aid məsələlər də daxildir. Beynəlxalq Hüquq və Müqavilələr İdarəsi beynəlxalq hüquqi məsələlərə dair notaların, bəyanatların və digər diplomatik

sənədlərin hazırlanmasında və baxılmasında iştirak edir. O, operativ - diplomatik şöbələrə hüquqi məsələlər üzrə məsləhətlər verir və beynəlxalq konfransların, görüşlərin hazırlanmasında və keçirilməsində iştirak edir.

Beynəlxalq Hüquq və Müqavilələr İdarəsinin şöbələri də sadalanan bu əsas fəaliyyət istiqamətlərinə görə təşkil olunmuşdur. Bu idarənin aşağıdakı şöbələri fəaliyyət göstərir:

1) İnsan hüquqları şöbəsi; 2) Sərhəd məsələləri şöbəsi; 3) Çoxtərəfli əməkdaşlıq şöbəsi; 4) İkitərəfli əməkdaşlıq şöbəsi; 5) Beynəlxalq müqavilələr şöbəsi.

Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin **Konsulluq İdarəsi** xüsusi binada yerləşir. İdarənin 1) Pasport - viza şöbəsi; 2) Viza -informasiya şöbəsi; 3) Konsulluq hüquqi məsələlər şöbəsi; 4) Konsulluq İdarəsinin Naxçıvan MR-dəki şöbəsi fəaliyyət göstərir. Konsulluq İdarəsinin fəaliyyəti əsasən iki istiqamətdə aparılır.

Azərbaycan Respublikasının xaricdəki konsulluqları və diplomatik nümayəndəliklərinin konsul şöbələri ilə əlaqəli iş və Azərbaycan Respublikasının ərazisində adi konsul funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyət.

Konsulluq idarəsi, bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün səfirliklərlə, onların konsul şöbələri ilə əlaqə saxlayır.

Azərbaycan Respublikasının XİN-in **Mətbuat və İnformasiya İdarəsi** Azərbaycanın xaricdəki səfirliklərinin uyğun şöbələrinin işinə rəhbərliyi həyata keçirir. Onların vacib informasiya ilə təmin olunmasını təşkil edir, onlardan gələn informasiyaları araşdırır və s.

Xarici İşlər Nazirliyinin strukturunda inzibati - təsərrüfat şöbələri və idarələri də yer alır. Bu şöbə və idarələr təkcə xarici işlər idarəsi üçün deyil, ümumiyyətlə istənilən nazirlik və idarə üçün xarakterikdir. Bu, əsasən kadrlar və ixtisaslaşdırma idarəsi, maliyyə-valyuta idarəsi, işlər idarəsi, informatika şöbələri və s. şöbə və idarələrdir.

2.2.2. Xüsusi sahələrdə xarici əlaqələri həyata keçirən digər dövlətdaxili qurumlar. Dövlətlərarası əlaqələrin spektrinin genişlənməsi və hər keçən gün daha

da intensivləşən inteqrasiya prosesləri, öz səlahiyyətləri çərçivəsində xarici əlaqələrdə iştirak edən idarə və qurumların sayının artmasına gətirib çıxarmışdır.

Bu orqanlar sırf diplomatik orqanlar olmasa da, aid olduqları sahə ilə bağlı xarici əlaqə məsələləri ilə məşğul olurlar. Həmin orqanların yaradılması bəzi hallarda dövlətin birbaşa konstitusiyası ilə nəzərdə tutulsa da, əksər hallarda onlar dövlətin digər normativ hüquqi aktları - fərman, hökumət qərarı və hətta idarədaxili sərəncamlar əsasında yaradılır və fəaliyyət göstərir. Lakin bu orqanların yaradılması konkret beynəlxalq müqavilə və ya sazişin (konvensiyanın) mövcud olmasından asılıdır ki, bu müqavilə əsasında da onun iştirakçısı olan dövlət hər hansı bir xüsusi sahədə xarici əlaqələrini həyata keçirir. Beynəlxalq konvensiyalar vasitəsilə bu xarici əlaqə orqanlarının digər dövlətlərin uyğun xarici əlaqə orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələri tənzimlənir. Məhz buna əsaslanaraq bir sıra müəlliflər həmin orqanları **konvension orqanlar** adlandırır [44, s.131-132; 42, s.12]. Zənnimizcə, bu orqanları konvension orqanlar deyil, V.A.Zorinin, K.K. Sandrovskinin qeyd etdiyi kimi, **"ixtisaslaşdırılmış orqanlar"** [62, s.92; 106, s.58-59] adlandırmaq daha düzgün olar. Belə ki, ayrı-ayrı nazirliklər və idarələrin xarici əlaqə şöbələrinin "dövlətdaxili konvension orqan" adlandırılmasının özündə ziddiyyət mövcuddur.

Düzdür, həmin orqanlar dövlətin konkret sahələrdə müqavilə öhdəliklərinin həyata keçirilməsi üçün yaradılrsa da, dövlət hansı orqanlar vasitəsilə və hansı qaydada bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məsələlərini müstəqil həll edir. Buna görə də xarici əlaqə şöbələrinin səlahiyyətləri dövlətin ratifikasiya etdiyi beynəlxalq müqavilələrdən deyil, həmin idarə və nazirliklərin fəaliyyət qaydalarını reqlamentləşdirən dövlətdaxili hüquq aktlarından irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikasının da xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsində onun dövlətdaxili ixtisaslaşdırılmış orqanları özünəməxsus yer tutur. Ayrı-ayrı idarə, nazirlik və komitələrin strukturunda yer almış bu xarici əlaqə şöbələri həmin qurumların fəaliyyət istiqamətlərinə müvafiq xarici siyasət məqsədlərinin həyata keçirilməsində iştirak edir. Onların fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının müxtəlif sferalarda ratifikasiya etdiyi beynəlxalq konvensiyaların tələblərinin əməl olunmasına və həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Labüd olaraq bu orqanların xarici əlaqələr

sahəsində səlahiyyətləri məhdud olub daxil olduqları qurumun fəaliyyət sferası ilə müəyyənləşir.

Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili ixtisaslaşdırılmış orqanlarına İqtisadi İnkişaf Nazirliyini, Nəqliyyat Nazirliyini, Mədəniyyət Nazirliyini, Səhiyyə Nazirliyini və s. misal göstərmək olar.

Onu da qeyd etmək ki, hal-hazırda respublikamız insan hüquqları sahəsində 50-dən artıq beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuşdur. Respublikamız Avropa Şurası qarşısında götürmüş olduğu öhdəliyə uyğun olaraq 28 dekabr 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında Azərbaycan Respublikasının konstitusiya qanununu qəbul etmişdir. Bu qanuna müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları üzrə müvəkkil - ombudsman institutu fəaliyyət göstərir. Bütün bu sadalanan qurumlar öz sferalarında beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirir və Azərbaycanın iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilələrin birbaşa icraçılarıdır.

Xarici əlaqə şöbələri ayrı-ayrı idarə və nazirliklərin struktur hissələrini təşkil etdiyinə görə dövlətdaxili ixtisaslaşdırılmış orqan kimi təkə şöbələrin deyil, bütövlükdə idarə və nazirliyin özünün götürülməsi doğru olardı. Elə nazirliyin struktur hissələri olduğuna görə də bu şöbələrin fəaliyyətinin hüquqi əsasını həmin idarə və nazirliyin əsasnamələri təşkil edir. Aşağıdakı konkret misallarla bunu nəzərdən keçirək.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi haqqında Əsasnaməyə müvafiq olaraq bu nazirlik Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı və beynəlxalq əməkdaşlığı sahəsində dövlət siyasətini formalaşdıran və həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır (3). Nazirlik öz fəaliyyətini əsasnamənin 4-cü maddəsinə müvafiq olaraq həmçinin xaricdəki ticarət-iqtisadi nümayəndəliklər vasitəsilə həyata keçirir. Əsasnaməyə görə, nazirliyin əsas vəzifələrindən biri xarici ölkələrlə, beynəlxalq və regional maliyyə təşkilatları ilə iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində dövlət siyasətini, habelə xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirməkdir (9.4). Nazirliyin

funksiyalarına xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi, bu sahədə vəziyyətin araşdırılması və inkişafın proqnoz göstəricilərinin hazırlanması (10.26), xarici ticarət daşımalarının hüquqi, tarif və digər tədbirləri sahəsində beynəlxalq müqavilələrin hazırlanması, razılaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak (10.27); xarici dövlətlərdə, eləcə də beynəlxalq iqtisadi və ticarət təşkilatları yanında Azərbaycan Respublikasının ticarət - iqtisadi nümayəndəliklərini qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada yaratmaq və onların operativ fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirmək (10.35); Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və digər beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığı təşkil etmək, onların keçirdiyi tədbirlərdə Azərbaycan Respublikasını təmsil etmək (10.36); Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatları ilə mütəmadi əsasda işgüzar əlaqələr yaratmaq (10.37); xarici dövlətlərin, beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatlarının keçirdiyi tədbirlərdə iştirak etmək (10.38); Azərbaycan Respublikasının investisiya fəaliyyətinin əhatə etdiyi bütün məsələlər üzrə ikitərəfli, çoxtərəfli və beynəlxalq müqavilələrin bağlanması üçün danışıqlar aparmaq və onların həyata keçirilməsini təmin etmək (10.51); bu beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirmək və s. bu kimi xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində geniş funksiyalar daxildir. Əsasnamədə bu funksiyalara müvafiq olaraq nazirliyin bir sıra geniş hüquqları da müəyyən olunmuşdur.

Xarici əlaqələrin digər dövlətdaxili ixtisaslaşdırılmış orqanının – Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinin Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 iyun 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bu fərmanda prezident dəniz gəmiçiliyi sahəsində aparılan siyasətin, habelə BMT-nin Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı və digər beynəlxalq dəniz təşkilatları ilə əməkdaşlığın, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq dəniz konvensiyalarının icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi səlahiyyətlərini birbaşa Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinə tapşırılmışdır.

Əsasnamədə nazirliyin uyğun sahənin xarici əlaqələri ilə də bağlı bir sıra funksiyaları müəyyən olunmuşdur. Bunlara əsasən nəqliyyat-yol kompleksinin inkişafı məsələləri ilə bağlı xarici ölkələrin müvafiq orqanları ilə əməkdaşlıq etmək

(19.20); müəyyən edilmiş qaydada BMT-nin Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı və digər dəniz təşkilatları ilə əməkdaşlıq, Azərbaycan Respublikasını nəqliyyat sahəsində beynəlxalq təşkilatlarda təmsil etmək (9.21); beynəlxalq nəqliyyat konvensiyalarına və sazişlərinə qoşulmaq barədə təkliflər vermək (9.22); nəqliyyat-yol kompleksi sahəsində beynəlxalq sazişlər üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edən tədbirlər görmək (9.23); Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırıqlarına uyğun olaraq beynəlxalq sazişlər üzrə danışıqlar aparmaq, onları müəyyən olunmuş qaydada imzalamaq və təsdiq olunmuş sazişlərin icrasına nəzarət etmək (9.33) və s. aiddir. Əsasnaməyə müvafiq olaraq nazirliyin xarici dövlətlərdə nümayəndəliklərin açılması və beynəlxalq təşkilatlarda təmsilçilərin təyin edilməsi məsələlərini qanunvericiliyə uyğun olaraq həll etmək hüququ vardır (10.6).

Azərbaycan Respublikasının 6 sentyabr 2001-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Yanacaq və Energetika Nazirliyi haqqında Əsasnamədə də qeyd olunur ki, nazirlik yanacaq - energetika kompleksi sahəsində əməkdaşlığa dair dövlətlərarası sazişlərin hazırlanmasında iştirak edir, səlahiyyətləri daxilində onlardan irəli gələn müvafiq öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təşkil edir və əlaqələndirir (17.33).

Azərbaycan Respublikası idarələrinin beynəlxalq münasibətlərdə iştirak etmək imkanı idarələrarası xarakter daşıyan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları ilə təsdiq edilmişdir. Burada qeyd olunur ki, idarələrarası müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə zidd olmamalı, onu bağlayan idarənin səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilməlidir (1.2). İdarələrarası müqavilələrin bağlanması haqqında təkliflərin verilməsi, imzalanması və icrası qaydaları bu sənəddə öz əksini tapmışdır.

Dövlətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin və asılılığının getdikcə artdığı bir dövrdə dövlətdaxili ixtisaslaşdırılmış orqanların rolu hər gün artır. Bu istiqamət müasir dünyada bütün dövlətlərin xarici əlaqələrində özünü göstərir. Nəticədə hökumət, demək olar ki, xarici əlaqələrin həyata keçirilməsi sahəsindəki hüquqlarını idarəetmənin müxtəlif sferalarına ötürür ki, bununla da beynəlxalq qarşılıqlı

müqavilələrin iştirakçılarının dairəsini genişləndirir. Və bütün bunların da nəticəsində Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq strukturlara inteqrasiyası daha da fəallaşır.

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ ƏLAQƏLƏRİNİ HƏYATA KEÇİRƏN XARİCİ ORQANLARIN SƏLAHİYYƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərdəki diplomatik nümayəndəlikləri

Öz xarici əlaqələrini həyata keçirmək məqsədilə dövlətlər hələ qədimdən digər ölkələrə səlahiyyətləndirilmiş nümayəndəliklərini və səfirlərini göndərir, müvəqqəti və daimi nümayəndəlik və ya missiyalarını təsis edir, ikitərəfli danışıqlar üçün və ya hər hansı çoxtərəfli konfranslarda, konqreslərdə və ya təntənəli mərasimlərdə iştirak üçün öz nümayəndə heyətlərini göndərirdilər [62, s.192].

Dövlətlərin əlaqələrinin hərtərəfli geniş xarakter aldığı bu günümüzdə bu əlaqələri həyata keçirmək üçün xarici əlaqə orqanlarının çox geniş spektrindən – daimi diplomatik nümayəndəliklər, konsulluqlar, ticarət və mədəniyyət nümayəndəliklərindən, beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəliklərdən və digər missiyalardan istifadə edirlər. Bütün bu xarici əlaqə orqanları daimi və ya müvəqqəti əsasda onları göndərən dövlətin bu orqanlar üçün müəyyən etdiyi və həmin dövlətin xarici siyasət maraqlarına cavab verən funksiya və vəzifələri həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqələrdə fəaliyyət göstərən xarici orqanları arasında onun başqa ölkələrə akkreditə etdiyi daimi diplomatik nümayəndəlikləri – səfirlikləri xüsusi yer tutur. Adi, normal şəraitdə ölkənin konstitusion orqanları vasitəsilə işlənilib hazırlanmış xarici siyasət kursu məhz səfirlik və missiyalar (sonunculardan dövlətlərarası praktikada, demək olar ki, istifadə olunur) vasitəsilə həyata keçirilir [106, s.80].

Xaricdə fəaliyyət göstərən belə daimi xarici əlaqə orqanlarının yaradılması üçün dövlətlər arasında diplomatik münasibətlərin mövcud olması əsas şərtidir.

Dövlətlər arasında diplomatik münasibətlərin qurulmasının əsas şərti isə dövlətlərin de-yure tanınmasıdır (Bəzən de-yure tanınmanın özü artıq qurulmuş diplomatik münasibətlərin nəticəsi kimi çıxış edir). 1961-ci il Vyana Konvensiyası dövlətlərin tanınması məsələsinə toxunmur və sadəcə olaraq qeyd edir ki, dövlətlər

arasında diplomatik münasibətlərin qurulması və diplomatik nümayəndəliklərin təsis edilməsi qarşılıqlı razılıq əsasında həyata keçirilir (maddə 2).

Azərbaycan Respublikası hazırda 156 ölkə ilə diplomatik münasibətlər qurmuşdur. 2004-cü il yanvar ayına olan məlumata görə, Azərbaycan Respublikasının 20 dövlətdə diplomatik nümayəndəliyi – səfirliyi təsis olunmuşdur [134]. Bu yaxınlarda Macarıstan, Hindistan, Küveyt və başqa ölkələrə səfirlər təyin olunmuşdur. Bir sıra səfirliklər Azərbaycanı diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasının 5-ci maddəsinə uyğun olaraq, həmçinin qonşu dövlətlərdə də eyni zamanda təmsil edir. Məsələn, Azərbaycanın Ukraynadakı səfirliyi eyni zamanda Azərbaycanı Belorus və Moldovada da təmsil edir, Azərbaycanın ABŞ-dakı səfirliyi onu, həmçinin, Kanada və Meksikada da təmsil edir, Səudiyyə Ərəbistanındakı səfirliyimiz Azərbaycanı eyni zamanda Bəhreyn, Qatar və Omanda da təmsil edir və s.

Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinin və onun personalının hüquqi statusu Diplomantik əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyası ilə və “Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunur. Belə ki, Diplomantik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasının 3-cü maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinin aşağıdakı əsas funksiyalarını ayırmaq olar.

Birincisi və ən mühümü təmsil etmək funksiyasıdır. Azərbaycan Respublikasının səfirliyi Azərbaycanı yerləşdiyi dövlətdə təmsil edir. Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliklərinin bütün fəaliyyəti – təmsil etmək, bütün məsələlər üzrə Azərbaycan dövlətinin adından çıxış etməkdən ibarətdir. Onun bütün digər funksiyaları, demək olar ki, bu əsas funksiyalardan yaranmışdır.

Digər funksiyalardan fərqli olaraq, dar mənada təmsilçilik funksiyası bütün diplomatik personal tərəfindən deyil, yalnız onun başçısı tərəfindən həyata keçirilir.

İkinci yerdə Vyana Konvensiyasının 3-cü maddəsində sadalanan sıraya əsasən, diplomatik müdafiə funksiyası gəlir. Burada Azərbaycan dövlətinin, onun vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin hüquqlarının və qanuni maraqlarının müdafiəsi nəzərdə tutulur. Diplomantik müdafiə əsasən səfirlik tərəfindən akkreditiv dövlətin və

onun vətəndaşlarının maraqlarının müdafiəsi üzrə sorğu-suallar aparılması, yeri gələndə yerli hökumətə etiraz etməklə və s. ifadə olunur.

Diplomatik müdafiə geniş mənada özündə həmçinin konsul müdafiəsini birləşdirir [62, s.372]. Bir qayda olaraq bu və ya digər dövlətdə xaricilərin hüquqları pozulursa, bununla diplomatik nümayəndəliklərin konsul şöbələri və ya müstəqil konsul nümayəndəlikləri məşğul olur. Xüsusi ciddi hallarda, əgər məsələ siyasi xarakter almağa başlayırsa, məsələyə artıq diplomatik nümayəndəliklər cəlb olunmağa başlayır. Bu zaman diplomatik müdafiə yer alır.

Diplomatik müdafiə beynəlxalq hüququn nəzəriyyədə və praktikada müxtəlif mübahisələr yaradan ən mürəkkəb institutudur. Çünki başqa dövlətin ərazisində olan əcnəbi həm öz dövlətinin, həm də olduğu dövlətin yurisdiksiyası altında olur. Belə şəraitdə diplomatik müdafiə elə həyata keçirilməlidir ki, bu iki yurisdiksiya arasında qarşıdurma yaranmasın.

Beynəlxalq hüquqi nöqteyi - nəzərdən diplomatik müdafiə müəyyən şərtlərlə həyata keçirilə bilər. Vyana Konvensiyasının 3-cü maddəsinin 1^{“b”} bəndində buna yalnız ümumi formada toxunulur. Burada deyilir ki, belə müdafiə “beynəlxalq hüquqla icazə verilən” hüdudlarda həyata keçirilməsidir. Bununla yanaşı, doktrinalarda diplomatik müdafiə ilə bağlı bir sıra şərtlər irəli sürülür və ya təkzib edilir. Məsələn, K.K.Sandrovski bu müdafiənin qanunauyğunluğunu təmin edən 4 şərti əsas göstərir:

1. Diplomatik müdafiəni həyata keçirərkən yerli dövlətin daxili kompetensiyasına aid olan işlərə qarışmağa yol vermək olmaz.
2. Diplomatik müdafiə yalnız səfirliyi akkreditə edən dövlətin vətəndaşlarına və orqanlarına göstərilə bilər. Xarici dövlətin vətəndaş və orqanlarının başqa dövlətin səfirliyinin himayədarlığından istifadə etməyə ixtiyarı yoxdur. Təbii ki, Vyana Konvensiyasının 45 və 46-cı maddələrinə uyğun olaraq maraqlı dövlətlər arasında bu barədə razılaşmalar və ya xüsusi çıxılmaz vəziyyətlər istisna təşkil edir.
3. Diplomatik müdafiə vasitələrinə əl atmazdan əvvəl səfirlik əmin olmalıdır ki, onun dövlətinin vətəndaşlarına və ya orqanlarına məhkəmə müdafiəsi və ya yerli qanunvericiliklə nəzərdə tutulan digər müdafiə formalarının təqdim edilməsindən

imtina edilmiş və ya pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün bu qanunvericilikdə nəzərdə tutulan bütün vasitələrdən istifadə edilmiş, lakin nəticə alınmamışdır.

4. Diplomatik müdafiə individlərinin deyil, öz səfirliklərinin timsalında Azərbaycan dövlətinin müstəsna hüququdur. Yəni yalnız və yalnız akkreditiv dövlət nümayəndəliyinin yerləşdiyi dövlətin hakimiyyəti qarşısında bu və ya digər aksiyanın qaldırılıb-qaldırılmaması məsələsini həll edə bilər [106, s.114-115].

Sandrovskinin irəli sürdüyü bu şərtlərlə bağlı bəzi mülahizələrimizi bildirmək istərdik.

Ümumi müddəaya əsasən dövlət, yalnız öz vətəndaşlarına və ya hüquqi şəxslərinə diplomatik müdafiə göstərə bilər. Lakin bu qaydadan istisnalar da mövcuddur. İstisnalardan birincisini Sandrovski özü də qeyd etmişdir ki, bu da dövlətlər arasında rəsmi münasibətlər olmadığı halda onun və onun vətəndaşlarının hüquqlarının müdafiəsinin 3-cü dövlətə həvalə olunmasıdır.

Bəzən elə hallara da rast gəlinir ki, dövlət onun vətəndaşlığına malik olan şəxslərə də kvazidiplomatik müdafiə təqdim edir. Bu, hər hansı bir dövlətin ərazisində siyasi sığınacaq tapmış şəxslərə aiddir. Onların üçüncü dövlətin ərazisində müvəqqəti olduğu zaman hüquqlarının pozulması hallarında bu şəxslərə siyasi sığınacaq vermiş dövlət diplomatik müdafiə təqdim edə bilər. Lakin bu müdafiənin dəqiq hüquqlarının müəyyən edilməsi çox çətindir.

Dövlət vətəndaşı olmayan şəxslərə diplomatik müdafiəni həmçinin bu şəxslər həmin dövlətin xidmətində olduğu hallarda da verir.

Onu da qeyd edək ki, bütün bu istisnalar diplomatik müdafiə üçün xarakterik olan hallar deyil. Onlar mütərəddid beynəlxalq adətə əsaslanır.

Çerņiçenko bununla bağlı qeyd edir ki, “ümumiyyətlə diplomatik müdafiə beynəlxalq adət hüququ sferasına aiddir ki, bu da onun tətbiqi zamanı yaranan problemlərin həllini çətinləşdirir” [62, s.374]. Bəzən isə əksinə, elə hallar olur ki, şəxsin dövlətin vətəndaşı olması diplomatik müdafiənin verilməsi üçün əsas götürülə bilinmir. Belə ki, şəxs eyni zamanda digər dövlətin də vətəndaşı olduqda, həmin dövlətə qarşı diplomatik müdafiənin təmin edilməsi qeyri-mümkündür. Bu cür halların yaranmasının qarşısını almaq üçün 1930-cu il aprelin 12-də Vətəndaşlıq

haqqında qanunların kolliziyasına aid olan bəzi məsələlər haqqında Haaqa Konvensiyası qəbul edilmişdir. Burada deyilir ki: “Dövlət öz vətəndaşına, əgər o, həmçinin digər dövlətin də vətəndaşdırsa, həmin dövlətə qarşı diplomatik müdafiə verə bilməz”.

Bu məsələ ilə bağlı yarana biləcək digər bir problemləli vəziyyət şəxsin vətəndaşı olduğu hər iki dövlət tərəfindən eyni zamanda 3-cü dövlətə qarşı diplomatik müdafiə edilməsidir. Bu zaman 3-cü dövlət hansı vətəndaşlığa üstünlük vermək seçimi qarşısında qalır. Belə hallarda praktikada effektiv vətəndaşlıq prinsipi istifadə olunur (Beynəlxalq arbitrajlarda dəfələrlə məsələyə məhz bu baxımdan yanaşılmışdır). Adı çəkilən Haaqa Konvensiyasında da məsələyə məhz bu baxımdan yanaşılmışdır. Lakin praktikada bu məsələnin həlli ziddiyyətlidir.

Bəzi hallarda effektiv vətəndaşlıq prinsipi ikili vətəndaşlığa aid olmayan hallarda da tətbiq olunmuşdur. Məsələn, Beynəlxalq Məhkəmənin baxdığı məşhur Nottebom işində məhkəmə diplomatik müdafiə təqdim edilmə hüququnu məhz ona görə tanımadı ki, maraqlı şəxslə onun vətəndaşı olduğu dövlət arasında gerçək əlaqə mövcud deyildi.

Bəzi hallarda vətəndaşın məcburi naturalizasiya edilməsi onun əvvəlcə vətəndaşı olduğu dövlətə əsas verir ki, şəxsin diplomatik müdafiəsini qəbul etməsin. Bütün bu deyilənlər ümumi qaydadan istisnalardır və təbii ki, onlar ümumi qaydanı pozmur.

Diplomatik müdafiə təqdim olunması üçün bütün yerli hüquqi müdafiə vasitələrinin tükənməli olması fikri də, bizə görə, kifayət qədər əsaslı deyil və bir çox müəlliflər tərəfindən şübhə ilə qarşılır [50, s.377-379].

Məsələn, Brounli doğru olaraq qeyd edir ki, şəxsin hüquqlarının pozulması ilə bağlı işin vəziyyəti barədə informasiyanın verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciət etmək – diplomatik müdafiənin ilkin mərhələsi kimi nəzərdən keçirilə bilər və yerli hüquqi müdafiə vasitələrinin tükənmiş olmamasına istinad edilməsi bu xahişin yerinə yetirilməsindən yayınmaq kimi nəzərdən keçirilir [50, s.378]. Hətta bu normanın mövcud olmasının tərəfdarları belə hesab edirlər ki, birbaşa dövlətə zərər vurulduğu və s. bu kimi hallarda onun tətbiqi qəbul edilməzdir.

Bu normanın mövcud olması imkanını şübhə altına qoyan məqamlardan biri də XIX əsrin sonunda Latin Amerikasını ölkələrinin xarici şirkətlərlə bağladığı müqavilələrə əlavə edilən kalvo qeyd-şərti idi. Bu qeyd-şərtə əsasən xaricilər müqavilə ilə əlaqədar yaranacaq mübahisələri yalnız yerli dövlətin milli məhkəmələrinə ötürəcəkləri haqda öhdəlik götürürdülər. Yəni əgər adı çəkilən norma mövcud olsa idi, kalvo qeyd-şərtinə ehtiyac qalmazdı.

Beləliklə, yerli hüquqi müdafiə vasitələrinin tükədilmiş olmamasına istinad edilməsi – bütövlükdə diplomatik müdafiənin verilməsinə əngəl deyil, sadəcə olaraq onun hüdudlarının məhdudlaşdırılmasıdır.

Yerli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqi müdafiə formalarının təqdim edilməsindən imtina olunmasına gəldikdə isə, bu, tam həcmdə diplomatik müdafiənin təqdim olunması üçün əsas şərt kimi götürülə bilər. Çerniçenko “ədalət mühakiməsindən imtina olunması” terminini iki mənada fərqləndirir: geniş mənada bu, dövlətin xarici vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə aid olan öz beynəlxalq öhdəliklərini pozması, dar mənada isə buna – məhkəmələrə müraciət olunmasını qadağan etmək, işin baxılmasını gecikdirmək, ədalətsiz qərarın qəbul edilməsi və s. aid edir” [120, s.380].

Nəhayət, sonuncu, dördüncü şərtlə bağlı qeyd etmək istərdik ki, diplomatik müdafiə hüququnun şəxslərə deyil, dövlətə məxsus olması fikri müasir insan hüquqlarının müdafiəsi konsepsiyasına uyğun gəlmir. İ.İ.Lukaşuk bu məsələ ilə bağlı yazır ki, “insanın geniş kompleks hüquqlarının tanınması, ona diplomatik müdafiə hüququnun verilməsindən imtina edilməsini izah etmək çətindir” [82].

Diplomatik müdafiə hüququ nəzəriyyə və praktikada dövlətin diskresion hüququ kimi nəzərdən keçirilir. Yəni, dövlət müəyyən konkret halda diplomatik müdafiə təqdim edib - etməmə məsələsini özü həll edə bilər. Bu konsepsiya bir sıra beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarlarında da öz təsdiqini tapmışdır. Məsələn, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin daimi palatasının Mavrommatis işi (1924-cü il) üzrə qərarında deyilirdi: “Öz vətəndaşlarından birinin hüquqlarını müdafiə edən dövlət mahiyyətcə özünə məxsus olan hüququ, onun vətəndaşlarına münasibətdə

beynəlxalq hüquq normalarına hörmət edilməsini təmin etmək hüququnu müdafiə edir”.

Beynəlxalq məhkəmənin Barselona şirkəti üzrə işinin qərarında da bu konsepsiya öz təsdiqini tapmışdır. Burada deyilirdi ki, dövlət diplomatik müdafiənin təqdim edilməsini, onun həcmi və həmçinin onun kəsilməsi halını müəyyən edən təkşəxsli hakim qismində nəzərdən keçirilməsidir. Bu planda o, həyata keçirilməsi siyasi və ya digər xarakterli mülahizələrlə müəyyən olunan öz diskresion səlahiyyətlərini saxlamış olur.

Lakin biz bu məsələdə Lukaşukun fikri ilə tamamilə razıyıq ki, bu cür konsepsiya insan hüquqlarının mərkəzi yer tutduğu müasir beynəlxalq hüquqa uyğun deyil. Bu baxımdan bir sıra dövlətlərin konstitusiyalarında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Aktında vətəndaşların diplomatik müdafiə hüququnun təsbit olunması (maddə 53) bu vəziyyətin dəyişdirilməsində vacib addımdır.

Səfirlik və missiyaların üçüncü funksiyası nümayəndəliyin yerləşdiyi dövlətin hökuməti ilə danışıqların aparılmasıdır (3-cü maddənin 1^{“a”} bəndi). Burada həm səfirliyin, yerli dövlətin xarici işlər nazirliyi ilə adi iş görüşləri, həm də ikitərəfli beynəlxalq müqavilənin işlənilib hazırlanması üçün danışıqların aparılması nəzərdə tutulur.

Birinci halda danışıqları səfirin özü deyil, onun tapşırığı ilə nümayəndəliyin diplomatik personalının məsul əməkdaşları aparır. İkinci halda isə, yəni müqavilənin bağlanması haqqında danışıqların aparılması hüququna səfir yalnız özü malikdir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətdəki diplomatik nümayəndəliklərinin başçısı xüsusi səlahiyyət olmadan müvafiq surətdə qəbulədiyi dövlətlə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması haqqında danışıqlar aparmaq hüququna malikdirlər.

Müqavilənin imzalanması üçün isə səfirə, artıq qeyd etdiyimiz kimi, xüsusi səlahiyyət tələb olunur (1969-cu il müqavilələr hüququ haqqında Vyana Konvensiyasının 7-ci maddəsi). Yeri gəlmişkən, bu səlahiyyət Azərbaycan Respublikasının

beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-cı maddəsinə əsasən yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən verilir.

Diplomatik nümayəndəliklərin daha bir funksiyası informasiya funksiyasıdır. Başqa dövlətdəki ictimai həyatın müxtəlif aspektlərinin öyrənilməsində səfirlik və missiyalar hər zaman mühüm yer tutmuşlar. Bu funksiyanın iki tərəfi vardır. Bir tərəfdən Azərbaycan Respublikasının xarici və daxili siyasəti, ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni həyatı haqqında informasiyanın diplomatik nümayəndəlik vasitəsilə xaricdə yayılmasının təmin edilməsidir. Informasiya funksiyasının ikinci tərəfi isə yerləşmə dövləti, buradakı ictimai-siyasi və s. həyat barəsindəki məlumatın alınması və onun Azərbaycan Respublikasına çatdırılmasıdır. Vyana Konvensiyasının 3-cü maddəsinin 1^{“d”} bəndində xüsusi olaraq qeyd edilir ki, bu cür nəzarət və informasiya toplanması yalnız qanuni yollarla həyata keçirilməlidir.

Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasının 3-cü maddəsi beşinci funksiya kimi – akkreditiv dövlət və nümayəndəliyin yerləşdiyi dövlət arasındakı dostluq münasibətlərinin təşviq edilməsini, iqtisadi, mədəni və elm sahələrində onların qarşılıqlı münasibətlərinin inkişaf etdirilməsini müəyyən edir.

Vyana Konvensiyasının 3-cü maddəsinin 2-ci bəndində diplomatik nümayəndəliklər tərəfindən konsul funksiyalarının həyata keçirilməsinin mümkünlüyü nəzərdə tutulur.

1961-ci il Vyana Konvensiyasının 3-cü maddəsi diplomatik funksiyaların qəti, tam siyahısı deyil. Dövlətlər arasında qarşılıqlı razılıq əsasında digər funksiyalar da həyata keçirilə bilər.

Yuxarıda adı çəkilən funksiyalar, lakin daha geniş şəkildə “Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun “Diplomatik xidmət orqanının funksiyaları” adlanan 4-cü maddəsində öz əksini tapmışdır.

Bütün bu sadalanan funksiyaları həyata keçirə bilməsi üçün diplomatik nümayəndəliklər uyğun personala, maddi-texniki bazaya malik olmalı və yerləşdikləri dövlətdə xüsusi şəraitlə təmin olunmalıdır.

İstənilən diplomatik nümayəndəliklər kimi, Azərbaycan Respublikasının səfirlikləri də nümayəndəliyin başçısından (səfirdən), əlavə diplomatik, inzibati-texniki və xidmətçi personaldan ibarətdir. Bundan başqa, burada xüsusi ev xidmətçiləri də yer alır (Bu terminlərin açıqlanmasını artıq I fəsildə vermişdik).

1961-ci il Konvensiyası diplomatik nümayəndəliklərin başçılarının 1815-ci il Vyana Reqlamenti ilə müəyyən olunmuş üç dərəcəsini təsdiq etmişdir:

1) səfirlər və nunslar (səfirliyə rəhbərlik edir), 2) elçilər və internunslar (missiyalara rəhbərlik edir), 3) işlər müvəkkili (həm səfirlik, həm də missiyalara rəhbərlik edir).

Diplomatik nümayəndəliyin başçılarının dərəcələri dövlətlər arasında qarşılıqlı razılıq əsasında müəyyən olunur (maddə 1). Səfirlər və elçilər akkreditiv dövlətin başçısı tərəfindən qəbul edən dövlətin başçısı yanına akkreditə olunurlar, işlər müvəkkili isə xarici işlər naziri yanına akkreditə olunur və ona öz dövlətinin xarici işlər nazirinin uyğun məktubunu təqdim edir.

Hal-hazırda dövlətlər öz diplomatik praktikalarında missiyalar təsis etmir və uyğun olaraq elçi dərəcəsindən istifadə etmirlər.

Bu diplomatik dərəcələr arasında diplomatik etiket və birincilik məsələləri istisna olmaqla, heç bir digər məsələdə fərq qoyulmur (Müqayisə üçün qeyd edək ki, 1815-ci il Vyana Reqlamentinə əsasən dövlət başçısı ilə ünsiyyətə yalnız birinci dərəcəli nümayəndə girə bilərdi) [37, s.158].

Bu gün əksər dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan Respublikası əsasən səfirlik səviyyəsində diplomatik nümayəndəliklərlə mübadilə edirlər.

Diplomatik nümayəndəliklərin mübadiləsi haqqında xüsusi razılıq əldə olunduqdan sonra növbəti mühüm mərhələ diplomatik nümayəndəliyin başçısının təyin olunması mərhələsidir. Azərbaycan Respublikasında diplomatik vəzifələrə təyinedilmə və vəzifədən azad edilmə qaydaları, habelə vəzifə tutan şəxslərə dair tələblər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və digər normativ hüquqi aktları ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir ("Diplomatik xidmət haqqında" qanunun 7-ci maddəsi).

K.K. Sandrovski diplomatik nümayəndəliyin başçısının bütün təyin olunma prosesinin aşağıdakı mərhələlərini ayırır: səfir və ya elçinin namizədliyinin seçilməsi; aqreman istənilməsi; təyin olunmanı qanuniləşdirən daxili hüquqi aktın nəşri; bu təyin olma haqqında rəsmi məlumatın eyni zamanda hər iki ölkə mətbuatında verilməsi; etimadnamənin verilməsi; səfir və ya elçinin gəldiyi dövlətin xarici işlər naziri tərəfindən ilkin qəbulu və etimadnamənin nüsxəsinin nazirə təqdim olunması; akkreditasiya prosesinin sonu kimi etimadnamənin rəsmi mərasim zamanı yerli dövlətin başçısına təqdim edilməsi [106, s.93].

Səfirin namizədliyinin seçilməsi, təyin olunmanı qanuniləşdirən daxili hüquqi aktın verilməsi kimi məsələlər Azərbaycan Respublikasının daxili hüquq normaları ilə tənzimlənsə də, diplomatik nümayəndəliyin başçısının vəzifəyə başlamasının beynəlxalq hüquqla müəyyən olunmuş ciddi qaydaları mövcuddur.

Öz diplomatik nümayəndəliyinin başçısını, məsələn, səfiri təyin etmək istəyən dövlət qəbul edən tərəfdən bu şəxsin namizədliyinə razılıq almalıdır. Dövlətin həmin şəxsin onun ərazisində səfir, elçi və ya işlər müvəkkili qismində fəaliyyət göstərməsinə verdiyi razılığın aqreman deyildir. 1961-ci il Vyana Konvensiyasında göstərilir ki, akkreditə edən dövlət əmin olmalıdır ki, yerli dövlət onun diplomatik nümayəndəliyin başçısı kimi akkreditə etməyi nəzərdə tutduğu şəxsə aqreman vermişdir (maddə 4). Qəbul edən dövlət aqreman verməkdən imtina etməsinin səbəblərini açıqlamaq məcburiyyətində deyil. Yalnız aqreman alındıqdan sonra şəxsin təyin olunması haqqında dövlət başçısı fərman verə bilər.

Praktikada aqreman sorğusuna bir ay ərzində cavab almaq qəbul olunmuşdur. Sorğu göndəriləndən aqreman alınana qədər keçən müddət dövlətlərarası münasibətlərin vəziyyətinin göstərilməsi kimi çıxış edir. Bəzən elə olur ki, nəzakətlə bunun yada salınmasına baxmayaraq, cavab eyni nəzakətlə gecikdirilir ki, bu da artıq digər namizədi görmək istəmələrinə dəlalət edir [110, s.110].

Aqreman alındıqdan sonra və səfirin təyin olunması haqqında prezident fərmanı dərc olunduqdan sonra səfirə vəzifə yerinə yola düşməzdən öncə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul edən dövlətin başçısının adına imzalanmış xüsusi sənəd – etimadnamə verilir. İşlər müvəkkilinə isə Azərbaycan

Respublikası xarici işlər naziri tərəfindən qəbul edən dövlətin xarici işlər nazirinə imzalanmış məktubu verilir. Bu qayda, artıq qeyd etdiyimiz kimi, 1815-ci il Vyana Reqlamenti ilə müəyyən olunmuş və 1961-ci il Vyana Konvensiyası ilə təsdiq edilmişdir.

Etimadnamə səfirin ümumi səlahiyyətləri xarakteri daşıyır və onun bu keyfiyyətdə fəaliyyətinin ümumi hüquqi bazasını təşkil edir. Etimadnamənin təqdim olunması bütün ölkələrin nümayəndəliklərinin başçıları üçün aşağıdakı hüquqi nəticələri yaradır:

1) Etimadnamə təqdim olunan andan nümayəndəliyin başçısının missiyası rəsmi olaraq başlanmış hesab olunur. Qeyd edək ki, Vyana Konvensiyası bəzi dövlətlərin praktikasını nəzərə alaraq missiyanın başlanma anının etimadnamənin nüsxəsinin gəldiyi dövlətin xarici işlər nazirinə təqdim olunduğu andan müəyyən olunmasını da nəzərdə tutmuşdur (maddə 13).

Etimadnamə təqdim olunan andan nümayəndəliyin başçısının bu keyfiyyətdə etdiyi bütün əməllərə görə akkreditiv dövlət beynəlxalq hüquqi məsuliyyət daşıyır.

2) Etimadnamə təqdim olunduqdan sonra səfirin bu keyfiyyətdə bütün sonrakı fəaliyyətini xüsusi sənədlə təsdiq etməyə ehtiyac qalmır. Lakin Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 7-ci maddəsi və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 7 və 8-ci maddələrinə uyğun olaraq yerli dövlətlə müqavilələrin imzalanması üçün səfirə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən xüsusi səlahiyyət verilməlidir.

3) Etimadnamənin təqdim olunmasının tarixi və saati səfirin diplomatik korpusdakı kolleqləri arasında birincilik məsələsindəki vəziyyətini müəyyən edir. Diplomatik korpusdakı duayen vəzifəsini tutması üçün əsas götürülən meyar, məhz etimadnamənin təqdim olunmasının tarixi və saatıdır (Bir sıra hallar istisna təşkil edə bilər) [97, s.159].

Diplomatik missiyanın bitməsi müxtəlif səbəblərdən ola bilər [51, s.66]. Bu halları nəzərdən keçirməzdən öncə isə qeyd edək ki, burada iki məqamdan söhbət gedir. Birincisi, akkreditiv dövlətin orqanı kimi bütövlükdə diplomatik

nümayəndəliyin fəaliyyətinin dayandırılması, ikincisi isə diplomatik agentlərin funksiyalarına son verilməsi. Diplomantik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasının 43-cü maddəsi yalnız diplomatik agentlərin funksiyalarının kəsilməsinə aid olan iki müddəni özündə əks etdirir: a) akkreditiv dövlətin və ya diplomatik agentin özünün təşəbbüsü ilə; b) yerli dövlətin təşəbbüsü ilə (Yerli dövlət konvensiyasının 9-cu maddəsinə uyğun olaraq diplomatik agenti persona non grata elan edərsə). Burada sadalananlardan başqa, diplomatik agentin funksiyaları dövlətlərdən asılı olmayan səbəblərdən də kəsilə bilər. Məsələn, monarxiyalarda səfiri göndərən və ya qəbul edən dövlətin başçısının ölümü ilə missiya kəsilir.

Fikrimizcə, diplomatik agentin şəxsi missiyasının bitməsi ilə dövlətin orqanı kimi diplomatik nümayəndəliyin bütövlükdə fəaliyyətinin bitməsini fərqləndirmək vacibdir.

Diplomatik nümayəndəliyin bir dövlət orqanı kimi fəaliyyətinin kəsilməsinə gəldikdə isə, bu, aşağıdakı hallarda yer ala bilər: həmin dövlətlər arasında diplomatik münasibətlərin kəsilməsi və ya müvəqqəti dayandırıldıqda; onlar arasında müharibə vəziyyəti yarandıqda; iki dövlətdən birinin beynəlxalq hüququn subyekti kimi fəaliyyəti dayandıqda; akkreditiv dövlətin və ya yerləşmə dövlətinin dövlət quruluşu köklü surətdə dəyişdikdə.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, dövlətlər arasında diplomatik münasibətlər kəsildikdə, hətta onlar arasında silahlı münaqişə vəziyyəti yaransa belə, dövlətin öz ərazisində olan diplomatik nümayəndəliyə və bu ölkəni hələ tərk etməmiş nümayəndəliyin personalına qarşı öhdəlikləri qüvvədə qalır. Yerləşmə dövləti diplomatik immunitet və üstünlükdən istifadə edən şəxslərin bu ölkədən təhlükəsiz çıxışı üçün lazım olan bütün şəraiti yaratmalı (maddə 44), həmçinin nümayəndəliyin binasını onun arxiv və sənədləri ilə bir yerdə qorumaq və hörmətlə yanaşmalıdır (maddə 45). Akkreditiv dövlət öz nümayəndəliyinin mühafizəsini, o cümlədən öz maraqlarının və vətəndaşlarının maraqlarının müdafiəsini 3-cü dövlətə də onun razılığı ilə həvalə edə bilər.

Diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana konvensiyasının 25-ci maddəsində deyilir ki, nümayəndəliyin yerləşdiyi dövlət öz funksiyalarını yerinə

yetirə bilmələri üçün onu bütün imkanlarla təmin etməlidir. Yəni, Azərbaycan Respublikasının diplomatik agentləri yerləşmə dövlətində Konvensiyanın 26-cı maddəsinə uyğun olaraq sərbəst hərəkət etmək hüququ ilə təmin olunmalı və 27-ci maddəyə uyğun olaraq həm ölkə daxilində, həm də ondan kənarında azad əlaqə saxlamaq hüququna malik olmalıdırlar. Bunun üçün nümayəndəlik 27-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulduğu kimi, “diplomatik kuryerlər və kodlaşdırılmış və ya şifrəli depeşlər də daxil olmaqla bütün uyğun vasitələrdən istifadə edə bilər”.

Diplomatik kuryerlər akkreditiv dövlətin xarici işlər idarələrində xidmətdə olsalar da, onlar diplomatik rütbəyə malik olmur və nümayəndəliyin personalına daxil olurlar. Buna görə də onların hüquqi statusu haqqında məsələ beynəlxalq hüquqi praktikada müəyyən problemlər yaradır. Bu problemə O.Pavlov, A.V.Kravets və başqa müəlliflər ətraflı toxunmuşlar [98, s.157-158; 68, s.194-203]. Hal-hazırda BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən diplomatik kuryerlərin statusu haqqında maddələr layihəsi hazırlanmışdır.

Rəsmi sənədlərin qəbul edilməsində və ötürülməsində istifadə olunan ən mühüm vasitələrdən biri də diplomatik poçtdur. Diplomantik poçt onun müəyyən diplomatik idarəyə mənsub olduğunu göstərən xarici əlamətlərə malik olmalıdır. Müasir diplomatiya hüququnda diplomatik poçtun tam toxunulmazlığı prinsipi təsdiq olunmuşdur. Vyana Konvensiyasının 27-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən diplomatik poçt tutulub saxlanılmamalı və açılmamalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində də bu prinsip öz əksini tapmışdır. Gömrük Məcəlləsinin 201-ci maddəsinə əsasən, xarici dövlətlərin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən diplomatik poçtunu və konsul valizini açmaq və gecikdurmək olmaz. Diplomantik poçt və konsul valizi olan bütün yerlərdə onların xarakterlərini əks edən görünən xarici nişanları olmalıdır. [12, s.111]»

Beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsipinə əsasən diplomatik nümayəndəliklər öz hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün diplomatik immunitet və imtiyazlardan istifadə edirlər. Diplomantik immunitet və imtiyazlar beynəlxalq hüququn ümumi qaydasından (hər bir suveren dövlət öz sərhədləri daxilində burada

olan insanlar və əşyalar üzərində yurisdiksiyasını həyata keçirir) istisnadır. Bu istisna olmasa, dövlətlərarası xarici əlaqələr zədələnmə bilər [126, s.246].

Diplomatik immunitet və üstünlük dedikdə xarici diplomatik nümayəndəliklərə, onların personalına və beynəlxalq hüquqa əsasən nümayəndəlik yerləşən dövlətin ərazisində müdafiədən istifadə edən digər şəxslərə verilən xüsusi imtiyaz, hüquq və güzəştlərin məcmusu başa düşülür.

İmmunitet və imtiyaz anlayışları arasında ehtimal olunan bütün fərqlər 1961-ci il Vyana Konvensiyası ilə hüquqi baxımdan aradan qaldırılsa da, doktrinalarda belə fərqləndirmələrə tez-tez rast gəlinir. Məsələn, M.İ.Lazarev yazır ki, “immunitet diplomatların öz funksiyalarını normal həyata keçirmələri üçün və öz hüquq və vəzifələrinin realizəsi üçün vacib təminatdır (buraya şəxsi toxunulmazlıq, xidməti və yaşayış binalarının, əmlaklarının toxunulmazlığı, yerli hakimiyyət orqanlarının toxunulmazlığı, yerli hakimiyyət orqanlarının yurisdiksiyasından çıxarılma və s. aiddir), diplomatik imtiyaz və üstünlüklər isə diplomatın öz xidməti funksiyalarını normal həyata keçirə bilmələrində belə həlledici əhəmiyyətə malik deyil və belə təminat rolunu oynamır. Diplomat təkcə immunitet əsasında da öz fəaliyyətini həyata keçirə bilər. Lakin diplomatik imtiyaz və üstünlüklər (rüsumlardan, müxtəlif yığımlardan azad olunma, bayraq hüququ, forma daşımaq və birincilik hüququ və s.), onun işini əhəmiyyətli dərəcədə yüngülləşdirir” [74, s.12].

K.K.Sandrovski də nəzəriyyə və məsələnin tarixi mövqeyi nəzərindən “diplomatik immunitet” və “diplomatik üstünlük” anlayışları arasında məlum fərqlərin olmasını qeyd edir. Onun fikrincə, bu fərq ilk növbədə onların mənşəyinə, mənbəyinə və dövlətlər üçün məcburiliyinin hüdudlarına aiddir. Tarixən diplomatik immunitet ilk öncə beynəlxalq hüququn adət, daha sonra müqavilə normalarında öz əksini tapmış hüquqi qayda kimi nəzərdən keçirilmişdir. Xarici dövlətin diplomatik agentlərinə immunitetlər verilməsinin, yəni onları yerli yurisdiksiyadan azad edən xüsusi hüquqların verilməsi, yerli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan məcburetmə tədbirlərinin, sanksiyaların onlara tətbiq olunmamasının hüquqi məcburiliyi də buradan yaranır. Diplomatik nümayəndəliklərin və onların personalının işinin yüngülləşdirilməsinə yönəldilən diplomatik üstünlüklərə gəldikdə isə, ilk öncə onlar

hüquqi xarakterə malik deyildilər və buna görə də dövlətlər üçün hüquqi məcburi hesab olunmurdular. Onların verilməsi beynəlxalq nəzakət normalarına əsaslanırdı və sabit xarakter daşıyırdı [106, s.128].

U.P.Blişenko da imtiyaz və immunitet anlayışlarını fərqləndirir. O, qeyd edir ki, imtiyaz dedikdə dövlət başçısı və onun nümayəndələri kimi bir sıra xaricilərin xüsusi hüquqi üstünlükləri başa düşülür (Məsələn, öz bayrağından istifadə etmək hüququ, xüsusi əlaqə vasitələrinə malik olmaq hüququ və s.). İmmunitet anlayışı altında isə xaricdəki dövlət başçısı və digər şəxslər, onların əmlaklarının məhkəmə, maliyyə aparatı və ölkənin təhlükəsizlik xidməti tərəfindən məcburetmə tədbirlərindən mühafizəsi prinsipi başa düşülür [41, s.77].

A.A.Kovalyov da özünün “Müasir beynəlxalq hüquqda üstünlük və immunitetlər” kitabında Blişenkonun yuxarıda göstərilən bölgüsü ilə tamamilə razılaşır [66, s.7]. Sonuncuların ikisi də qeyd edir ki, hüquqi qüvvəsi baxımından immunitet və üstünlüklər arasında fərq yoxdur. Onların verilməsi və mühafizə olunması beynəlxalq hüququn normasıdır.

K.K.Sandrovski həmçinin onları nəzərdə tutan normaların özlərini fərqləndirir. Onun fikrinə əsasən, burada söhbət beynəlxalq hüququn imperativ və dispozitiv normaları arasındakı fərqdən gedir. O, qeyd edir ki, bu sahədə normaların əksəriyyəti dispozitiv xarakter daşıyır ki, bu da dövlətlərə qarşılıqlı əsasda daha məhdud və ya daha geniş imtiyazlar müəyyən etməyə imkan verir. Lakin bütün bunlar həmin sahədə mövcud olan imperativ normalara (diplomatik binaların toxunulmazlığı, şəxsi toxunulmazlıq, yerli dövlətin yurisdiksiyasından immunitet) zidd olmamalıdır.

Deyilənləri ümumiləşdirərək son olaraq qeyd etmək istəyirik ki, fikrimizcə, burada əsas məqam ondan ibarətdir ki, hüquqi baxımdan bu iki anlayış arasında heç bir fərq yoxdur. Azərbaycan Respublikasının “Diplomatik xidmət haqqında qanunu” nun 16-cı maddəsində də imtiyaz və immunitet anlayışları fərqləndirilməmişdir. Və bu immunitet və imtiyazların əsas növləri ilə diplomatik nümayəndəlik və onun əməkdaşları avtomatik olaraq, yəni bu məsələ ilə bağlı hər hansı bir razılaşmanın olub-olmamasından asılı olmayaraq təmin olunurlar. Xüsusi razılaşmalar əsasında isə

diplomatiya hüququnun ümumi normalarına zidd olmayan məsələlər (məsələn, inzibati-texniki personalın immunitətləri) həll olunur.

Diplomatik immunitet və imtiyazlarla bağlı olan daha bir mürəkkəb məsələ onların təqdim olunması zəruriliyinin nəzəri cəhətdən əsaslandırılmasıdır. İmmunitet və imtiyazların hüquqi təbiətini açıqlaya biləcək nəzəriyyəyə tələbat bir sıra səbəblərlə izah olunur. İlk öncə diplomatiya hüququnun gələcək məcəllələşdirilməsi zəruriliyi baxımından bu, mühüm əhəmiyyət daşıyır. İkinci tərəfdən, nəzəriyyə mübahisəli məsələlərin həlli zamanı qüvvədə olan immunitet və imtiyazların şərh üçün xüsusi praktiki əhəmiyyət daşıyır. Onların nəzəri cəhətdən əsaslandırılması bu və ya digər ölkədə diplomatik nümayəndəliklərin statusunun müəyyən olunmasında da mühüm rol oynayır.

Diplomatiya hüququnun tarixi inkişafı mərhələlərinə uyğun olaraq, ayrı-ayrı hüquqşünaslar tərəfindən diplomatik immunitətlərin əsaslandırılması üçün 15-ə yaxın müxtəlif nəzəriyyə irəli sürülmüşdür. Onlardan əsasən üçü doktrinalarda geniş əks olunmuşdur.

Birincisi Hüqo Hrotsinin ideyaları əsasında yaranmış olan eksterritoriallıq (ərazidənkənarlıq) nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə əsasən səfirliyin yerləşdiyi ərazi akkreditiv dövlətin ərazisinin hissəsi hesab olunur və uyğun olaraq bu ərazidə olan səfir və nümayəndəliyin personalı, bir növ, akkreditiv dövlətin ərazisində qalmaqda hesab olunurdu ki, bu baxımdan da onlara yerli dövlətin qayda və qanunları şamil olunmur.

Hal-hazırda bu nəzəriyyə, demək olar ki, bütün doktrinalarda tənqiddə məruz qalsa belə, beynəlxalq hüququn nəzəriyyə və praktikasında silinməz iz buraxmışdır. İndi də əsasən dövrü mətbuatda və başqa mənbələrdə səfirliyin ərazisinin akkreditiv dövlətin ərazisinin hissəsi olması barədə yanlış fikirlər yer alır. Bu nəzəriyyəni təkzib edən alimlərin əksəriyyəti onun əsassızlığı və yanlış nəticələr ortaya çıxarmasını bir qayda olaraq 2 vəziyyətlə izah edir: a) səfirliyin binası hüquqi cəhətdən başqa dövlətin ərazisi sayılsaydı, burada nümayəndəliyin personalından olmayan şəxs tərəfindən cinayət törədilməsi halında bu şəxsin akkreditiv dövlətin orqanları tərəfindən dindirilməsi və məsuliyyətə cəlb edilməsi tələb olunardı ki, bu da belə

deyildir; b) səfirliyin binasında cinayətkarın sığınacaq tapması halında yerləşmə dövlətinin onun geri verilməsi üçün müraciət etmək öhdəliyi yaranardı ki, beynəlxalq hüquqa əsasən isə səfirin özü – əgər siyasi cinayət deyilsə – sığınacaq tapmış şəxsi ya təslim edir, ya da yerli hakimiyyət orqanlarının binaya girməsinə icazə verir [124, s.519].

Eksterritoriallıq nəzəriyyəsinin əsassızlığı bir də özünü onda göstərir ki, burada yerli dövlətin qanun və qaydalarından azad olma müddəası 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasının 41-ci maddəsinin 1-ci bəndinə ziddir. Burada əks olunmuş normaya əsasən immunitet və imtiyazlardan istifadə edən şəxslər yerləşmə dövlətinin qanun və qaydalarına hörmət etməlidir.

İkinci- funksional zərurət nəzəriyyəsi immunitet və imtiyazlar verilməsini diplomatik nümayəndəliyin funksiyalarının effekt həyata keçirilməsini təmin etmək zəruriliyi ilə izah edir. Bu nəzəriyyə 1961-ci il Vyana Konvensiyasının preambulasında da öz əksini tapmış və bu gün də, demək olar ki, hamı tərəfindən qəbul edilir. Lakin bu nəzəriyyə də tamamilə mükəmməl hesab oluna bilməz və bu baxımdan doktrinalarda haqlı tənqiddə məruz qalır. Belə ki, bu nəzəriyyə ilə heç də bütün immunitet və imtiyazları hüquqi cəhətdən əsaslandırmaq mümkün deyil. Məsələn, ölkəyə gəlmiş, yalnız funksiyalarının realizəsinə hələ başlamamış, həmçinin, funksiyalarına son verilmiş, lakin hələ də ölkəni tərk etməmiş diplomatik agentin immunitet və imtiyazlarını bu nəzəriyyə ilə əsaslandırmaq mümkün deyil. Funksional nəzəriyyə o cümlədən gömrük və vergi imtiyazlarını, diplomatik agentlərin ailə üzvlərinin immunitet və imtiyazlarını əsaslandırma bilmir.

Y.Q.Deminin bu problemlə bağlı fikri ilə tamamilə razıyıq ki, bütövlükdə funksional zərurət nəzəriyyəsi bu və ya digər immunitetin verilməsini müəyyən mənada izah edə bilər, lakin mahiyyətə immunitet və imtiyaz institutunun hüquqi əsasını təşkil edə bilməz [57, s.23].

Bu sahədə beynəlxalq hüququn 3-cü məşhur doktrinası təmsilçilik nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə də Hüqo Hrotsinin səfir toxunulmazlığı təlimindən irəli gəlmişdir. Nəzəriyyəyə əsasən səfirlər öz monarxlarını təmsil etdiklərinə görə və

monarxlar bir-birləri üzərində hakimiyyətə malik olmadıqlarına görə immunitədən istifadə edirdilər (par in parem non habet imperium).

Hal-hazırda isə səfirlər öz dövlətlərini təmsil edən şəxslər kimi dövlətlərin suveren bərabərlik prinsipinə əsasən immunitətlərdən istifadə edirlər.

Təmsilçilik nəzəriyyəsinin belə müasir forma almasına baxmayaraq bəzi müəlliflər onun anaxronizm olduğunu göstərirlər [57, s.23]. Belə ki, bu nəzəriyyə yalnız səfirin monarxın təmsilçisi olduğu dövrdə təşəkkül tapdığı üçün yalnız diplomatik nümayəndəliyin başçısının immunitet və imtiyazlarını əsaslandırmağa yetir. Bütün qalan personal, onların ailə üzvləri bu nəzəriyyəyə əsasən immunitet və imtiyazlardan istifadə etməməlidirlər ki, bu da mövcud praktikaya uyğun deyil. Bu nəzəriyyəyə əsasən, immunitet yalnız rəsmi fəaliyyətlə əlaqədar şamil olunur və digər heç bir hərəkətlə əlaqədar verilmir.

Göründüyü kimi, adı çəkilən nəzəriyyələrdən heç biri ayrı-ayrılıqda immunitet və imtiyazların nəzəri əsası kimi çıxış edə bilməz. Məhz buna görə də Sandrovski, Movçan, Uşakov və başqa müəlliflər funksional nəzəriyyənin və təmsilçilik nəzəriyyəsinin bir-birini tamamlamaq şərti ilə kompleks şəkildə istifadə edilməsinin tərəfdarı kimi çıxış edirlər. Konvensiyanın müzakirəsi zamanı Beynəlxalq Hüquq Komissiyası da eyni mövqedən çıxış etmişdir.

Belə yanaşma 1961-ci il Konvensiyanın preambulasında da öz əksini tapmışdır. Burada deyilir ki, immunitet və imtiyazlar dövləti təmsil edən orqan kimi diplomatik nümayəndəliklərin funksiyalarının effektiv şəkildə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün verilir.

Y.Q.Demin isə doktrina və normativ sənədlərdə iki nəzəriyyənin eyni zamanda istifadə olunmasının özünü doğrultmadığı fikri ilə çıxış edir [57, s.25]. Onunla razılaşmaq olar ki, kolliziya hallarında hansı nəzəriyyənin prioritet qüvvəyə malik olması bəlli deyil. Belə ki, bir sıra hallarda eyni vəziyyəti nəzəriyyələr bir-birinə zidd mövqelərdən şərh edir. Məsələn, funksional zərurət nəzəriyyəsinə görə, inzibati-texniki və xidmətçi heyət imtiyazlara malikdirlərsə, təmsilçilik nəzəriyyəsinə əsasən bu personala immunitet və imtiyazlar verilməməlidir.

Doğrudan da funksional zərurət və nümayəndəlik nəzəriyyələrinin eyni zamanda tətbiq edilməsi onların hər birinin çatışmayan cəhətlərini aradan qaldırmır və bu iki nəzəriyyə heç də bütün hallarda bir-birini tamamlamır. Məsələn, bu nəzəriyyələrdən heç biri diplomatik agentlərin vergi və gömrük imtiyazlarını və ya nümayəndəliyin əməkdaşlarının ailə üzvlərinin immunitetlərini izah etmir.

Bütün bunlar labüd olaraq diplomatik nümayəndəliyin və onun personalının immunitet və imtiyazlarının yeni doktrinal əsaslandırılmasını tələb edir.

Diplomatik immunitet və imtiyazlar institutuna yeni yanaşmanın meydana gəlməsi bir sıra hüquqşünasların əsərlərində artıq özünü göstərmişdir. Lakin bu fikir ayrı-ayrı mülahizələr şəklində qalmaqdadır və beynəlxalq hüquq doktrinasında hələ də vahid nəzəriyyə şəklini almamışdır. Bu mülahizələri aşağıdakı şəkildə cəmləşdirmək olar. Diplomatik immunitet və imtiyazların əsasında dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi durur və bu prinsipə əsasən diplomatik nümayəndəlik dövlətin orqanı kimi yerləşdiyi dövlətin yurisdiksiyasından çıxarılır [118, s.96]. Dövlət immuniteti də məhz bu prinsipə əsaslanır [49]. Dövlət immuniteti həm onun özünə, həm də onun mülkiyyətinə, dövlət orqanlarına şamil olunur. Diplomatik nümayəndəliklər dövlətin orqanıdır və dövlətin immunitetinə əsasən yerləşmə dövlətinin yurisdiksiyasından azad olunurlar.

Bunları nəzərə alaraq biz Deminin fikri ilə tamamilə razılaşıırıq ki, bütün diplomatik immunitet və imtiyazların verilməsi zəruriliyini məhz akkreditiv dövlətin immuniteti ilə izah etmək olar. Bu, diplomatik nümayəndəliyin, onun personalının, personalın ailə üzvlərinin bütün immunitet və imtiyazlarını nəinki izah edir, hətta bu immunitet və imtiyazların daha geniş həcmdə müəyyən olunmasını da nəzərdə tutur.

Dövlət immuniteti ilə həmçinin digər xarici əlaqə orqanlarının – konsul- luqların, beynəlxalq təşkilatlarda daimi nümayəndəliklərin, orqan və konfranslardakı nümayəndələrin və s. immunitet və imtiyazlarını da əsaslandırmaq mümkündür.

Bütün bu göstərilən müddəaları Y.Q.Demin **dövlətin suveren immuniteti** nəzəriyyəsinin əsası kimi müəyyən edir.

Hesab edirik ki, funksional zərurət və nümayəndəlik nəzəriyyələri ilə əsaslandırılması mümkün olmayan situasiyalarda, şərti olaraq dövlətlərin suveren

immuniteti adlandırılmış olan bu nəzəriyyədən istifadə etmək bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirmiş olardı. Lakin biz bir məsələdə Deminlə razılaşmırıq ki, dövlətlərin suveren immuniteti nəzəriyyəsi, bir növ, özündən öncəki nəzəriyyələri, məsələn, təmsilçilik nəzəriyyəsinə gərəksizləşdirir, zənnimizçə, dövlət immuniteti nəzəriyyəsi və digər nəzəriyyə kompleks şəkildə immunitet və imtiyazlar verilməsinin zəruriliyinin ümumi doktrinial əsası kimi çıxış etməlidir.

Əksər ədəbiyyatlarda bütün immunitet və imtiyazları iki qrupa bölürlər:

- 1) dövlətin orqanı kimi diplomatik nümayəndəliyin immunitet və imtiyazları;
- 2) şəxsi immunitet və imtiyazlar [78, s.129].

Diplomatik nümayəndəliklərə verilən immunitet və üstünlüklər arasında ən əsas norma nümayəndəliyin binasının xarici müdaxilədən qorunmasıdır [106, s.140]. Bu norma mütləq xarakter daşıyır və diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasının 22-ci maddəsində diplomatik nümayəndəliklərin binalarının toxunulmazlığı prinsipi kimi qeyd olunur. Toxunulmazlıq prinsipi yerləşmə dövlətinin xarici diplomatik nümayəndəliklərin binalarına münasibətdə iki cür öhdəliyini müəyyən edir. Bir tərəfdən 22-ci maddəyə uyğun olaraq onun vəzifəli şəxsləri bu toxunulmazlığı pozan hər hansı istənilən hərəkətdən çəkindirməlidirlər (Nümayəndəliyin başçısının icazəsi olmadan bu binaya daxil ola bilməz, burada axtarış, həbs və s. icra tədbirləri həyata keçirə bilməzlər). Digər tərəfdən isə yerləşmə dövləti həmin nümayəndəliyin fiziki şəxslərin müxtəlif qeyri-qanuni əməllərindən də mühafizə etməlidir [38, s.159]. K.K.Sandrovski bunları yerləşmə dövlətinin uyğun olaraq passiv və aktiv öhdəlikləri şəklində müəyyən etmişdir. Nümayəndəliyin binasının və onun həyətyanı sahəsinin mülki-hüquqi statusu onun immunitet və imtiyazlarına təsir etmir [88, s.167].

Diplomatik nümayəndəliyin toxunulmazlığı nümayəndəliyin özü və ya onun personalının ayrı-ayrı üzvləri tərəfindən bu prinsipdən sui-istifadə edilməsi hallarına yol açır ki, bu da yerləşmə dövlətinin maraqlarına və onun təhlükəsizliyinə ciddi ziyan vurur. Bu cür sui-istifadə hallarının qarşısını alan norma konvensiyanın 41-ci maddəsinin 3-cü bəndində təsbit olunmuşdur. Burada deyilir ki, nümayəndəliyin binasından onun funksiyaları ilə uyğun olmayan məqsədlərdə istifadə olunmamalıdır.

Nümayəndəliyin funksiyaları ilə uyğun olmayan məqsədlər dedikdə, müxtəlif məsələlər nəzərdə tutula bilər. Bunlara, əsasən, nümayəndəliyin binasında silah, kəşfiyyat texnikasının saxlanması, bu binada hər hansı bir şəxsin zorla tutulub saxlanması, diplomatik sığınacaq verilməsi və s. aiddir.

Praktikada nümayəndəliyin binasından yuxarıda sadalanan məqsədlərlə istifadə edilməsi hallarına rast gəlinəndiyinə görə belə vəziyyətdə onun toxunulmazlığının həddlərinin müəyyən olunması məsələsi maraq kəsb edir. Yəni bu binalardan nümayəndəliyin funksiyalarına uyğun olmayan şəkildə istifadə olunduqda, onun toxunulmazlığı məhdudlaşdırıla bilərmi?

Müasir diplomatiya praktikasında bu suala birmənalı cavab verilmir. Bu məsələ diplomatik sığınacaq institutu ilə əlaqədar olaraq D.B.Levinin “Diplomatik immunitet” kitabında ətraflı araşdırılmışdır [76, s.382-388]. Levin bir sıra məşhur beynəlxalq hüquqşünasların fikirlərinin icmalını verərək bu məsələ ilə bağlı iki ayrı yanaşmanın mövcud olduğunu müəyyən etmişdir. Bir qrup müəllif (Kamarovski, Ulyaniski, Foşil, Martens, Oppenqeym, Xaykinq və b.) hesab edirlər ki, yerləşmə dövləti nümayəndəliyin toxunulmazlığını pozaraq burada gizlənmiş cinayətkarı zorla ələ keçirə bilər. Digər müəlliflərin (Korovin, Durdenevski, Kırlov, Satou) fikrinə əsasən, yerləşmə dövləti binanı mühasirəyə ala, diplomatik nümayəndənin geri çağırılmasını tələb edə bilər, lakin zorla bu binaya daxil ola bilməz. Levin hesab edir ki, müəyyən xüsusi hallarda və müəyyən şərtlərlə binanın toxunulmazlığının pozulması qanuni özünümüdafiə tədbiridir.

Beynəlxalq hüququn müasir doktrinasında da belə ikili yanaşma mövcuddur. Doktrinalarda hüquqşünaslardan bir qismi (əsasən keçmiş sovet hüquq ədəbiyyatında) diplomatik nümayəndəliyin mütləq toxunulmazlığının, digər qismi isə onun müəyyən vəziyyətlərdə məhdudlaşdırılmasının tərəfdarı kimi çıxış edir və bu zaman özünümüdafiə və ya repressali institutuna istinad edirlər.

Hesab edirik ki, 22-ci maddədə “yanğın qeyd-şərtinin” yer almaması nümayəndəliyin toxunulmazlığının, məsələn, V.Q.Blyablinin qeyd etdiyi şəkildə çox geniş şərh olunmasına əsas vermir. Belə ki, Blyablinə görə, konvensiyanın 22-ci maddəsi binanın istənilən şəraitdə toxunulmazlıqla təmin olunması şəklində şərh

olunmalıdır ki, bu da nümayəndəlik tərəfindən onun toxunulmazlığından sui-istifadə edilməsi hallarında hər hansı bir represalliləri qeyri-mümkün edir [46, s.213-216].

Diplomatiya hüququnda represallinin tətbiq olunmasının mümkünlüyü konvensiyanın 47-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Akkreditiv dövlət tərəfindən konvensiyanın pozulması halında represallilər qanunauyğun hesab olunduğuna görə Y.Q.Deminin fikri ilə tamamilə razıyıq ki, akkreditiv dövlətin orqanı olan diplomatik nümayəndəliklər tərəfindən də bu müddəalar pozularsa, uyğun represallilər tətbiq olunmalıdır. Diplomatik praktikada bu məsələ ilə bağlı çoxsaylı presedentlər mövcuddur.

Nümayəndəliyin immunitet və imtiyazlarının ikinci əsas növü – onun arxiv və sənədlərinin toxunulmazlığıdır. Bu norma da mütləq xarakter daşıyır. Nümayəndəliyin arxiv və sənədləri istənilən zaman, yerindən asılı olmayaraq toxunulmazdır (maddə 24). Bu toxunulmazlıq diplomatik münasibətlərin kəsilməsi və hətta kontragent dövlətlər arasında silahlı münaqişə vaxtında belə qüvvədə qalır.

“Arxiv” anlayışına Konvensiyanın özündə açıqlıq gətirilmir. Yeri gəlmişkən, 1963-cü il Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasında “arxiv” anlayışını təşkil edən predmetlərin siyahısı verilmişdir. Lakin informasiya sahəsində müasir inkişaf sürətini nəzərə alaraq bu predmetlərin konkret siyahısını vermək onun məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxara bilər. Bu baxımdan arxiv dedikdə informasiyanın istənilən daşıyıcıları nəzərdə tutulmalıdır.

Nümayəndəliyin digər növ üstünlüyü vergi imtiyazlarıdır. Doktrinalarda o, adətən fiskal immunitet adlanır. 1961-ci il Konvensiyasının 23-cü maddəsinə əsasən, akkreditiv dövlət və nümayəndəliyin başçısı, konkret xidmət növlərinə görə vergi və rüsumlar istisna olmaqla, nümayəndəliyin bütün binaları, o cümlədən kirayə alınmış binalara münasibətdə hər cür vergi və rüsumlardan azad olunur.

Bu, missiyanın başçısı və ya onun hökuməti ilə müqavilə imzalamış şəxslərə şamil olunmur; bu səbəbdən müqavilədə qeyd olunur ki, iqamətgah və missiya ilə bağlı olan istənilən ödəmələr və yığımlara missiyanın başçısı və ya onun hökuməti cavabdehdir [119, s.65].

Xarici səfirlik və missiyalara verilən imtiyazlardan biri də gömrük imtiyazlarıdır. 1961-ci il Konvensiyasının 36-cı maddəsinin 1-ci bəndində qeyd olunur ki, nümayəndəliyin yerləşdiyi dövlət qəbul etdiyi norma və qanunlara uyğun olaraq, nümayəndəliyin rəsmi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan əşyaların gətirilməsinə icazə verir və onları bütün gömrük rüsumlarından azad edir. Gördüyümüz kimi, gömrük imtiyazlarından istifadə edən nümayəndəliklərin hüquq və vəzifələrinin konkret həcmi dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikasında xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri üçün gömrük güzəştləri Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 196-cı maddəsi ilə müəyyən olunur. Həmin maddəyə əsasən xarici dövlətlərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan diplomatik nümayəndəlikləri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsinin nəzərdə tutulmuş qaydasına riayət edilməsi şərti ilə, gömrük rüsumlarından, vergilərdən və digər gömrük ödənişlərindən azad edilməklə nümayəndəliyin rəsmi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan malları Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirə və Azərbaycan Respublikası ərazisindən apara bilərlər [12, s.108]. Bu malların təyinatı diplomatik nümayəndəlik başçısının rəsmi məktubu ilə müəyyən olunmuş qaydada təsdiq olunmalıdır. Malların təyinatı müqavilədə və ya başqa bir yolla da göstərilə bilər [27, s.81]. Saxlanca görə ödənişlər və Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının müəyyən edilmiş iş yerlərindən kənar və ya iş vaxtından kənar vaxtda malların gömrük rəsmiləşdirilməsi və buna bənzər digər xidmətlər göstərilməsinə görə ödənişlər istisna edilir. Diplomatik nümayəndəliklərin rəsmi istifadəsi üçün gətirilən mallar gömrük nəzarətindən azad edilmir. Gömrük güzəştləri yalnız gömrük ödəncələrinin ödənilməsindən azad etməkdən ibarət olur [27, s.81].

Şəxsi immunitet və imtiyazlar arasında əsas norma diplomatik agentin şəxsi toxunulmazlığı prinsipidir. Konvensiyanın 29-cu maddəsinə əsasən diplomatik agentin şəxsiyyəti toxunulmazdır. O, hər hansı bir formada tutulub saxlanıla və ya həbs oluna bilməz. Yerləşmə dövləti ona lazımı hörmətlə yanaşmalı və onun

şəxsiyyətinə, azadlığına və ləyaqətinə hər hansı bir hücumların qarşısının alınması üçün bütün lazımi tədbirləri görməlidir.

Şəxsi toxunulmazlıq ən əsas immunitetdir və diplomatın digər immunitet və imtiyazları buradan yaranır [57, s.98]. Şəxsi toxunulmazlıq prinsipinə əsasən diplomatik agentin tutulub saxlanılmasına və həbsə alınmasına yol verilmir və o, yerləşmə dövlətinin cinayət mühakimə aidiyyətindən tamamilə azad olunur. Diplomatik agentin hüquqazidd davranışı zamanı belə onun şəxsinə zərər gətirən müəyyən tədbirlər həyata keçirmək olmaz. Belə halda nümayəndəliyin yerləşdiyi dövlət konvensiyaya uyğun olaraq öz maraqlarının müdafiəsi məqsədilə müəyyən müdafiə vasitələrindən istifadə edə bilər. Belə müdafiə vasitələrinə diplomatik agentin geri çağırılmasını tələb etmək, onu persona non grata elan etmək və sair aiddir. Konvensiya digər məcburetmə tədbirlərini nəzərdə tutmur. Lakin diplomatik agent tərəfindən hüquqazidd əməl törədilən zaman onun müvəqqəti olaraq tutulub saxlanılmasının qanunauyğunluğu haqqında bir sıra müasir müəlliflərin fikirləri diskussiyalar yaradır [46, s.216]. BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası da diplomatik əlaqələr və immunitetlər haqqında Konvensiya layihəsini hazırlayarkən şəxsi toxunulmazlıq prinsipinin şərhində qeyd etmişdir ki, o, “diplomatik agentlərə münasibətdə nə özünümüdafiə tədbirlərini, nə də müstəsna şəraitdə, onun tərəfindən müəyyən cinayətin və əməllərin qarşısını alma tədbirlərini istisna etmir[45, s.190]” .

Bu məsələ ilə əlaqədar əksər hüquqşünasların (D.B.Levin [76], K.K.Sandrovskinin [106], L.Oppenqeymin [130], A.A.Kovalyovun [66], H.Pazarçinin [125], E.Denzanın [123] və s.) mülahizələrini cəmləşdirərək müəyyən edə bilərik ki, diplomatın şəxsi toxunulmazlığının məhdudlaşdırılması əsasən aşağıdakı hallarda yer ala bilər:

- 1) diplomat öz hərəkətləri ilə özünü təhlükə altında qoyursa;
- 2) diplomatın toxunulmazlığını pozan şəxslər onun rəsmi mövqeyindən xəbərsiz olduqda;
- 3) cinayət törədilməsinin qarşısını almaq məqsədilə;
- 4) diplomat tərəfindən müəyyən əməllərə qarşı özünümüdafiə məqsədilə.

Sonuncu hal praktikada tətbiq olunmur.

Son olaraq qeyd edək ki, bütün bu yuxarıda sadalanan və s. mümkün hallarda belə diplomatik agentin sadəcə olaraq müvəqqəti tutulub saxlanılmasından (həbs edilmədən) bəhs olunur. Real həyatda həbs edilməyə icazə verilməməsi müəyyən dərəcədə yerli dövlətdə qeyri-qanuni fəaliyyətlə məşğul olan diplomatların təhlükəsizliyini təmin edir. Bununla əlaqədar olaraq əksər dövlətlərin praktikasında diplomatik əməkdaşların qeyri-qanuni fəaliyyətinin qarşısını alan üsul kimi “cinayət başında yaxalanma”dan istifadə edilir [115, s.101].

Konvensiyanın özünə isə bu cür istisnalar ona görə daxil edilməmişdir ki, praktikada bu, şəxsi toxunulmazlıq prinsipinin effektivliyini heçə endirərdi. Diplomantik agentlərin şəxsi toxunulmazlığını təmin edən ən mühüm vasitələrdən biri dövlətlərin məsuliyyəti institutudur. Diplomantik agentlərin diplomatik toxunulmazlığının pozulması beynəlxalq deliktlərə aiddir. Bu cür deliktlər dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətini yaradır. Beynəlxalq hüquqi məsuliyyət qüvvədə olan beynəlxalq hüquq normalarını və beynəlxalq öhdəlikləri pozan beynəlxalq subyektlər üçün baş verən hüquqi nəticədir [31, s.9].

Diplomatik agentin yerli dövlətin yurisdiksiyasından immuniteti məsələsi 1961-ci il Vyana Konvensiyasının 31-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Konvensiya təsdiq edir ki, yerləşmə dövlətinin cinayət yurisdiksiyasından diplomatik agent tamamilə azad edilir. Diplomantik agentin mülki və inzibati yurisdiksiyasından kənar edilməsinə gəldikdə isə, burada istisnalar mövcuddur. Məsələn, öz rəsmi funksiyaları həddindən kənarında olduğu dövlətdə həyata keçirdiyi hər hansı peşəkar və ya kommersiya fəaliyyəti ilə əlaqədar diplomata iddia qaldırıla bilər.

Ümumiyyətlə, diplomatın öz rəsmi funksiyalarından kənar, professional və ya kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olması məsələsi mürəkkəb məsələdir. Əslində konvensiyanın bu maddəsi onun 42-ci maddəsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Çünki 42-ci maddəyə əsasən diplomatik agentə şəxsi mənfəət məqsədilə kommersiya və ya peşəkar fəaliyyətlə məşğul olmağa icazə verilmir.

Y.Q.Demin yazır ki, konvensiyada təsdiq olunmuş mülki-hüquqi yurisdiksiya immunitetindən istisnalar müasir diplomatiya praktikasının tələblərinə cavab vermir. Hal-hazırda əksər dövlətlər öz diplomatik agentlərinə yerləşmə dövlətində şəxsi

daşınmaz əmlaka malik olmağı, həmçinin şəxsi peşəkar və ya kommertiya fəaliyyəti ilə məşğul olmağı qadağan edirlər. Diplomatların varislik məsələləri ilə əlaqədar işlərdə iştirakına isə çox nadir hallarda rast gəlinir.

Doğrudan da diplomatik agent tərəfindən cinayət hadisəsi törədildikdə onun xidməti və ya qeyri-xidməti fəaliyyəti arasında fərq qoyulmur və o, istisnasız cinayət mühakimə aidiyyətindən azad olunur. Mülki hüquq pozuntusu törətdikdə isə, baxmayaraq ki, bu zaman diplomat yerləşmə dövlətinə 1-ci haldan fərqli olaraq daha az ziyan vurmuş olur, konvensiya yurisdiksiya immunitetindən onun xidməti fəaliyyəti ilə əlaqəli olmayan hallarda istisnalar nəzərdə tutur. Fikrimizcə, gələcəkdə, diplomatiya hüququnun sonrakı məcəllələşdirmə prosesində bütün bunlar nəzərə alınacaq və diplomatik agentlər mülki-hüquqi yurisdiksiya immunitetindən istisnasız istifadə edəcəklər.

Diplomatik agentlərə yerləşmə dövlətinin cinayət, mülki və inzibati hüquqi yurisdiksiyasından immunitetlər verilməsi o demək deyildir ki, onlara heç bir hüquq norması şamil edilmir və onların əməlləri cəzasız qalır. Onları hüquqazidd əməllərinə görə cəzalandırmağın iki real imkanı vardır: 1) Konvensiyanın 31-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən diplomatik agentin yerləşmə dövlətinin yurisdiksiyasından immuniteti onu akkreditiv dövlətin yurisdiksiyasından azad etmir. Azərbaycan Respublikasının “Diplomatik xidmət haqqında” qanununun “Diplomatik xidmət əməkdaşlarının məsuliyyətini müəyyən edən 19-cu maddəsinə əsasən diplomatik xidmət əməkdaşları... Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər”; 2) Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən diplomatik agentlərin yurisdiksiya İmmunitetindən akkreditiv dövlət imtina edə bilər (İmtina aydın ifadə edilməlidir). İmmunitətdən imtina qərarın çıxarılmasına qədər məhkəmə araşdırmasının istənilən mərhələsində edilə bilər.

Konvensiyaya əsasən diplomatik agentlər həmçinin immunitet və imtiyazlara ziyan vurmada yerli dövlətin qanun və qaydalarına hörmət etməli, onun daxili işlərinə qarışmamalıdırlar (maddə 41, bənd 1). Azərbaycan Respublikasının “Diplomatik xidmət haqqında” qanununda da müəyyən olunmuşdur ki, diplomatik xidmət

əməkdaşları xaricdə işlədikləri dövrdə olduqları dövlətin qanun və qaydalarına hörmət bəsləməyə borcludurlar (maddə 17).

Konvensiyanın 34-cü maddəsində nəzərdə tutulan vergi imtiyazları diplomatik agentlərin şəxsi və əmlak xarakterli bütün ümumdövlət, rayon və bələdiyyə vergi, rüsum və xərclərdən azad edilməsini nəzərdə tutur. Lakin burada da bir sıra istisnalar vardır. Belə ki, diplomat aşağıdakı vergilərdən azad olunmur: 1) adətən malın və ya xidmətin qiymətinə əlavə olunan vasitəli vergilərdən; 2) yerli dövlətin ərazisində yerləşən və nümayəndəliyin məqsədləri üçün istifadə olunmayan şəxsi daşınmaz əmlakın vergi və xərclərindən; 3) yerli dövlət tərəfindən toplanan miras vergilərindən və varislik rüsumlarından; 4) yerli dövlətdə yerləşən gəlir mənbələrindən qazanılan şəxsi gəlirə olan rüsum və vergilərdən və həmçinin yerli dövlətdəki kommərsiya müəssisələrinə kapital qoyuluşunun vergilərindən; 5) konkret xidmət növünə görə yığılan rüsumlardan;

6) qeyd, məhkəmə və reyestr (siyahıyaalınma) xərclərindən, ipoteka rüsumlarından və daşınmaz əmlaka münasibətdə gerb rüsumundan (sənədlərdən alınan dövlət rüsumu).

Diplomatik agentin digər mühüm imtiyazı gömrük imtiyazıdır. Vyana Konvensiyasının 36-cı maddəsi diplomatik agentin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan əşyaların gətirilməsini və onların gömrük rüsumlarından azad edilməsini (1^b bənd), həmçinin diplomatik agentin şəxsi baqajının gömrük nəzarətindən azad edilməsini (2-ci bənd) nəzərdə tutur.

Diplomatik agentin və onun ailəsinin şəxsi istifadəsi üçün ölkəyə gətirilən və həmçinin ölkədən çıxarılan əşyaların gömrük rüsumlarından azad edilməsi beynəlxalq hüququn adi ümumtanınmış normasıdır və bir çox dövlətlərin daxili qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 197-ci, 198-ci və 199-cu maddələri məhz bu məsələlərin tənzimlənməsinə xidmət edir [12, s.109-110].

Diplomatik agentin şəxsi baqajının gömrük nəzarətindən azad edilməsi isə mütləq xarakter daşımır. Belə ki, baqajda ölkəyə gətirilməsi və ya çıxarılması qanunla qadağan olunan ya da yerləşmə dövlətinin xüsusi qaydaları ilə tənzimlənən

mallar olması haqqında kifayət qədər əsas olduqda, gömrük baxışı diplomatik agentin və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsinin iştirakı ilə həyata keçirilə bilər. Bu maddə Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 197-ci maddəsində də öz əksini tapmışdır. Onu da qeyd etmək ki, konvensiyanın bu maddəsi onun 30-cu maddəsinin 2-ci bəndi ilə ziddiyyət təşkil edir. Həmin maddədə diplomatik agentin şəxsi mülkiyyətinin toxunulmazlığı təsbit olunmuşdur. Və bu toxunulmazlığa əsasən diplomatın baqajı onun şəxsi mülkiyyəti kimi nəzarətdən tamamilə azad edilməlidir. Bu uyğunsuzluq diplomatiya hüququnun sonrakı məcəllələşdirilməsində, zənnimizcə, aradan qaldırılmalıdır.

Diplomatın özünə gəldikdə isə, o, şəxsi nəzarətdən azaddır. Lakin son dövrlərdə, xüsusilə terror hadisələri ilə əlaqədar bəzi dövlətlər, hətta ayrı-ayrı aviaşirkətlər tərəfindən təhlükəsizlik məqsəd ilə gömrük keçidlərində nəzarət daha da gücləndirilmişdir ki, bununla da əlaqədar olaraq diplomatların şəxsi bagajlarına, hətta onların özlərinə nəzarət həyata keçirilir [34, s.146]. Baş vermiş hadisələri nəzərə alaraq buna müəyyən mənada haqq qazandırmaq mümkün olsa da, zənnimizcə, bu məsələni diplomatik agentlərin hava gəmilərinə buraxılmasının xüsusi prosedurlarını nəzərdə tutan beynəlxalq razılaşmaların imzalanması yolu ilə tənzimləmək daha düzgün olardı.

Bütün bu diplomatik immunitet və imtiyazlardan diplomatik agentlərdən başqa, onlarla bir yerdə yaşayan və yerli dövlətin vətəndaşları olmayan ailə üzvləri, müəyyən istisnalarla inzibati texniki heyət və onların ailə üzvləri, konkret həcmdə xidmətçi heyəti, xüsusi ev qulluqçuları və 3-cü dövlətin ərazisindən tranzitlə keçən diplomatlar istifadə edirlər. Son olaraq onu da qeyd etmək ki, bir çox dövlətlərdə diplomatik missiyanın işçilərinə digər – nəzarət normalarına əsaslanan imtiyazlar da verilir [111, s.24].

Azərbaycanın xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərinin strukturuna gəldikdə isə, “Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6.3-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərində işləyən diplomatik xidmət əməkdaşları üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilir:

1.3.1. Fövqəladə və səlahiyyətli səfir; Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlardakı daimi nümayəndəsi;

1.3.2. müşavir-elçi. Daimi nümayəndəliyin müavini;

1.3.3. müşavir;

1.3.4. birinci katib;

1.3.5. ikinci katib;

1.3.6. üçüncü katib;

1.3.7. attaşə.

Diplomatik xidmət əməkdaşlarının rotasiya prinsipi, məsuliyyət və digər məsələlər “Diplomatik xidmət haqqında qanun”da müəyyən olunmuşdur ki, bu haqda da öncəki fəsildə artıq ətraflı söz açmışıq.

3.2. Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarda daimi nümayəndəlikləri və digər diplomatik missiyaların hüquqi statusu

3.2.1. Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlar yanında nümayəndələri. Respublikamız hər keçən gün geniş vüsət alan xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsində ikitərəfli diplomatiya ilə yanaşı, çoxtərəfli diplomatiyadan da geniş istifadə edir. Sonuncusuna Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəlikləri, daimi müşahidəçi missiyaları, beynəlxalq təşkilatların orqan və konfranslarındakı nümayəndə heyəti və nəhayət, bu orqan və konfranslardakı müşahidəçi nümayəndələrin fəaliyyəti aiddir.

Bu gün beynəlxalq təşkilatların nəinki respublikamızın həyatında, ümumiyyətlə bütün dünyada rolu və yeri durmadan artmaqdadır. Bu, müasir beynəlxalq münasibətlərin mürəkkəbliyi və rəngarəngliyi, dünyada gedən inteqrasiya prosesləri və s. ilə izah oluna bilər.

1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycanın xarici siyasətində beynəlxalq – iqtisadi qurumların, ayrı-ayrı dövlətlərin aparıcı sahələrinin iri şirkətlərinin respublikamızda fəaliyyət göstərməsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Ardıcıl olaraq bağlanmış neft kontraktları, xarici investisiyaların respublika iqtisadiyyatına cəlb edilməsi sahəsində müqavilələr, yaradılan birgə müəssisələr və digər əməkdaşlıq formaları xüsusi

əhəmiyyət kəsb edir [35, s.3]. İqtisadi məsələlərin həlli ilə yanaşı, beynəlxalq strukturlar sosial və humanitar problemlərin həllinə də cəlb olunur.

Hal-hazırda 300-dən artıq beynəlxalq hökumətlərərası təşkilat mövcuddur. Geniş mənada beynəlxalq təşkilatların (qeyri-hökumət təşkilatları da daxil olmaqla) sayı isə 4 mindən də artıqdır [28 s.128].

Azərbaycan Respublikasının əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyi, həmçinin respublikamızın qarşılaşdığı kəskin problemlər dünyanın bir sıra beynəlxalq dövlətlərərası və qeyri-hökumət təşkilatlarının diqqətini ölkəmizə cəlb etmişdir. Təkcə sosial sahədə respublikamızda 100-ə yaxın dövlətlərərası və qeyri-hökumət beynəlxalq təşkilatları fəaliyyət göstərir. Qeyd edək ki, onların arasında Avropa dövlətlərinin sosialyönümlü qurumları üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Respublikamız da bu təşkilatların işində, öz növbəsində, fəal iştirak edir.

Azərbaycan Respublikası onlarla beynəlxalq dövlətlərərası, hökumətlərərası, universal və regional təşkilatın üzvüdür. Azərbaycanın ilk daimi diplomatik nümayəndəliyi BMT-də təsis olunmuşdur. Nyu-Yorkda BMT-nin mərkəzi müəssisələri yanında Azərbaycan Respublikasının daimi nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın Avstriya Respublikasındakı səfirliyi Azərbaycanı BMT-nin Vyana şöbəsində təmsil edir. İsveçrədə BMT-nin Cenevrə ofisi və buradakı digər beynəlxalq təşkilatlar yanında Azərbaycan Respublikası həmçinin daimi nümayəndəliyə malikdir [134]. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının BMT-nin Cenevrə ofisi və buradakı beynəlxalq təşkilatlar yanında diplomatik nümayəndəliyi vasitəsilə daha geniş əməkdaşlıq həyata keçirilir. Bu əməkdaşlıq siyasi, hüquqi, iqtisadi, hərbi sahələrdə və həmçinin elm və mədəniyyət sferasında həyata keçirilir.

İnsan hüquqları sahəsində həmin nümayəndəlik vasitəsilə Azərbaycan Respublikası BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası ilə, insan hüquqlarının müdafiəsi və təşfiq edilməsi üzrə BMT-nin Yarımkomissiyası ilə, insan hüquqları üzrə Ali Komissariatla, azlıqlar üzrə BMT Yarımkomissiyası ilə, o cümlədən, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi ilə əlaqədar yaradılmış digər müxtəlif komitələrlə əməkdaşlıq edir.

Həmin missiya vasitəsilə ölkəmiz, həmçinin, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı ilə əməkdaşlıq edir, ÜST-ün Baş Assambleyası və İcra Şurasının sessiyalarında iştirak edir (həmin təşkilat tərəfindən səhiyyə sahəsində vəziyyətin yaxşılaşdırılması üzrə və azadlıqdan məhrum etmə yerlərində vərəm probleminin həlli ilə əlaqədar müxtəlif proqramlar hazırlanmışdır), Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) ilə əməkdaşlıq edir (bu təşkilatla əsas iş Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyindən nümayəndəlik vasitəsilə aparılır; Azərbaycan BƏT-in bir sıra konvensiyalarının iştirakçısına çevrilmişdir və bu konvensiyalar üzrə hesabatlar hazırlanmışdır), Miqrasiya üzrə Beynəlxalq Təşkilatla (miqrasiya, o cümlədən qadın və uşaqların ticarəti probleminin həlli məqsədilə Azərbaycan bu təşkilatla fəal əməkdaşlıq edir, və o cümlədən insan ticarəti probleminin həlli məqsədilə bu təşkilatın nümayəndəliyi tərəfindən Azərbaycanda dəyirmi maslar təşkil olunmuşdur), Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə (hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının bu təşkilata üzvlüyünün mümkünlüyünə baxılması məqsədilə sıx əməkdaşlıq həyata keçirilir), Əqli Mülkiyyət üzrə Ümumdünya Təşkilatı ilə əməkdaşlıq edir və onların strukturlarının sessiyalarında iştirak edir.

Həmin missiya vasitəsilə həmçinin Azərbaycan Respublikası hökumətinin hazırladığı insan hüquqları sahəsində qətnamələrin layihələri də yayılır. Məsələn, 2002-ci ildə BMT-nin 47 üzv – dövlətinin sponsorluğu ilə “itkin düşmüş şəxslər” qətnaməsinin layihəsi hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikası həmçinin Avropa Şurası ilə də sıx əməkdaşlıq həyata keçirir. Respublikamız bu təşkilata üzv olduqdan sonra Strasburqda, təşkilat yanında öz daimi nümayəndəliyini təsis etmişdir. Bu daimi nümayəndəlik, həmçinin Avropa Şurası orqanlarının sessiyalarına göndərilən nümayəndə heyətləri demokratik cəmiyyət formalaşdırmaq məqsədilə, insan hüquqlarının müdafiəsi, qanunun aliliyi və Avropa dəyərlərinə nail olmaq məqsədilə, o cümlədən digər sahələrdə də əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədilə təşkilat çərçivəsində fəali iş aparırlar. Bu orqanların fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan həqiqəti bu mötəbər təşkilatın yüksək kürsüsündən bütün dünyaya çatdırılmaqdadır.

Respublikamız, həmçinin, Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatında daimi müşahidəçisinə (Azərbaycan Respublikasının Belçika Krallığındakı səfiri), Brüsseldə Avropa İttifaqı yanında daimi müşahidəçi missiyasına malikdir. Azərbaycanın Avstriya Respublikasındakı səfirliyi Azərbaycanı həmçinin ATƏT-də də təmsil edir. Respublikamız İslam Konfransı Təşkilatı və s. regional qurumlarda da öz daimi nümayəndəlikləri vasitəsilə təmsil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlardakı bu xarici əlaqə orqanları Azərbaycanı beynəlxalq qurumlarda təmsil etmək və təşkilat çərçivəsində yuxarıda sadalanan mühüm funksiyaları həyata keçirməklə yanaşı, təşkilat çərçivəsindən kənar da diplomatik fəaliyyətlə məşğul olurlar. Onlar digər dövlətlərin analoji nümayəndəlikləri ilə də əlaqə saxlayırlar.

Bütün deyilənlər beynəlxalq təşkilatlar yanında Azərbaycan Respublikasının daimi nümayəndəliklərinin və digər kateqoriya nümayəndəliklərinin xarici əlaqə orqanı kimi həyata keçirdikləri mühüm funksiyaların sadəcə bir hissəsidir. İndi də bu xarici əlaqə orqanlarının təşkili və hüquqi statusu problemlərini araşdıraq.

İlk öncə onu qeyd edək ki, beynəlxalq təşkilatlar yanında dövlətlərin təmsilçiliyi 4 kateqoriya nümayəndə vasitəsilə həyata keçirilir:

- 1) Beynəlxalq təşkilatlar yanında dövlətin daimi nümayəndəlikləri və daimi nümayəndəliyin əməkdaşları;
- 2) Təşkilatların üzvü olmayan dövlətlərin daimi müşahidəçiləri və daimi müşahidəçilər missiyasının personalı;
- 3) Beynəlxalq təşkilatların orqanlarının sessiyasında və bu təşkilatın keçirdiyi konfranslarda dövlətlərin nümayəndə heyətləri;
- 4) Beynəlxalq təşkilatların orqanlarının sessiyalarında və konfranslarındakı dövlətlərin müşahidəçiləri [53, s.8].

Dövlətin bu kateqoriya nümayəndələrinin hüquqi vəziyyəti beynəlxalq hüquq doktrinasında çox az öyrənilmişdir. Beynəlxalq təşkilatlar haqqında çoxsaylı ədəbiyyatların mövcud olmasına baxmayaraq, nəzəriyyədə bu məsələlər kifayət qədər işıqlandırılmamışdır. Bu sahədə mövcud olan keçmiş sovet ədəbiyyatlarının əksəriyyəti 1975-ci il Vyana Konvensiyasının qəbul olunmasından öncəki dövrə

dəlalat edir. Adı çəkilən institutun əksər dövlətlərin maraqları baxımından nə dərəcədə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, bu məsələlər hələ dəqiq tənzimlənməsini gözləyir.

Ümumiyyətlə, dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlardakı nümayəndələrinin hüquqi statusu dövlətlə beynəlxalq təşkilat arasında qarşılıqlı münasibətlərin əsasını təşkil edən beynəlxalq hüquqi normalarla tənzimlənir. Bu sahədə mövcud olan universal konvensiya – Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyası isə hələ də qüvvəyə minməmişdir.

Beynəlxalq təşkilatlarda dövlətlərin nümayəndələrinin hüquqi statusunun əsası diplomatik nümayəndəliklərin hüquqi statusunun əsası ilə eynidir. Onların hər ikisi öz dövlətini beynəlxalq arenada təmsil edir [71, s.13]. Onların aralarındakı fərqi isə S.A.Kuznetsov aşağıdakı kimi göstərmişdir. Diplomatik nümayəndəliyin başçısı öz dövlətini əsasən bir dövlətdə təmsil edir. Beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndələr isə xüsusi beynəlxalq qurum yanında dövlətinin təmsilçisi qismində çıxış edir. Onlar çoxtərəfli diplomatiya çərçivəsində fəaliyyət göstərir ki, bu da bizim artıq I fəsilə qeyd etdiyimiz mühüm beynəlxalq hüquqi nəticələr yaradır. Orqan və konfranslardakı nümayəndə heyətləri də çoxtərəfli forumlarda öz dövlətlərini təmsil edirlər. Lakin bu təmsilçilik müvəqqəti xarakter daşıyır. Təmsilçilik xarakteri eyni qaydada üzv olmayan dövlətlərin daimi müşahidəçi missiyalarına və təşkilatın orqan və konfranslarındakı müşahidəçi nümayəndələrə də xasdır [71, s.14].

Göründüyü kimi, həm diplomatik agentlərin, həm də beynəlxalq təşkilatlarda dövlətlərin nümayəndələrinin hüquqi statusunun, immunitet və imtiyazlarının əsasını dövlətlərin beynəlxalq aləmdə təmsil olunmaq hüququ təşkil edir.

BMT-nin immunitet və imtiyazları haqqında 1946-cı il Konvensiyası qəbul olunduqdan sonra müqavilə praktikasında belə bir fikir üstünlük təşkil etməyə başlamışdır ki, BMT yanında dövlətlərin daimi nümayəndələrinin, onun orqanlarındakı nümayəndələrin və həmçinin BMT-nin çağırdığı beynəlxalq konfranslardakı nümayəndələrin immunitet və üstünlükləri diplomatik immunitet və imtiyazlara bərabər olmalıdır.

BMT və ABŞ arasında imzalanan və imzalandığı anda BMT-nin immunitet və üstünlükləri haqqında 1946-cı il Konvensiyasına əlavə olunan, 1947-ci il BMT-nin mərkəzi müəssisələrinin yerləşməsi haqqında razılışmaya əsasən BMT yanında dövlətlərin daimi nümayəndələri və nümayəndəliklərin əməkdaşları “uyğun şərtlərə və öhdəliklərə əməl olunmaqla Birləşmiş Ştatlara akkreditə olunan diplomatik nümayəndəliklərə verilən eyni immunitet və imtiyazlara malikdirlər” (maddə V, 15-ci bölmə).

Lakin qeyd etdiyimiz kimi, dövlətin bu kateqoriya nümayəndəliklərinin hüquqi satatusu ikitərəfli münasibətlər formatında fəaliyyət göstərən diplomatik agentlərin hüquqi satatusu ilə tamamilə eyni ola bilməz. Bu nümayəndəliklərin hüquqi statusu üçün üçtərəfli hüquq münasibətləri xarakterikdir: göndərən dövlət – təşkilat (konfrans) – yerləşmə dövləti [48, s.135]. Göndərən dövlətlə qəbul edən dövlət arasında təşkilat əlaqələndirici kimi çıxış edir.

Beynəlxalq təşkilatlarda dövlətlərin nümayəndələrinin mürəkkəb hüquqi statusuna aid olan bütün məsələlər Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyası ilə tənzimlənir. Konvensiya ilə əlaqədar ümumi müddəaları I fəsildə qeyd etmişdik. İndi isə bu nümayəndəliklərin təsis olunması məsələlərinin hüquqi aspektlərini nəzərdən keçirək.

İlk öncə qeyd edək ki, dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəliyi institutunun hüquqi əsasları müharibədən sonrakı dövrün ilk beynəlxalq hüquqi aktlarında qoyulmuşdur [106, s.247]. BMT Nizamnaməsinin özündə nəzərdə tutulur ki, “təşkilat üzvlərinin nümayəndələri də həmçinin təşkilatın fəaliyyəti ilə bağlı öz funksiyalarını müstəqil yerinə yetirə bilməsi üçün vacib immunitet və üstünlüklərdən istifadə edirlər” (maddə 105) [70, s.235]. Daimi nümayəndəlik institutuna BMT-nin Baş Assambleyasının 1948-ci il dekabrın 3-də qəbul etdiyi 257(III)-ci qətnaməsi həsr olunmuşdur.

1975-ci il Konvensiyası “daimi nümayəndəliyi” beynəlxalq təşkilatın üzvü olan dövlət tərəfindən təşkilat yanında təsis edilən nümayəndəlik və daimi xarakterli missiya kimi müəyyən edir. B.V.Qanyuşkinin verdiyi tərifə əsasən, “daimi

nümayəndəlik – beynəlxalq təşkilatda üzv dövləti təmsil etmək üçün, onunla təşkilat arasında olan əlaqələri saxlamaq üçün yaradılan suveren dövlətin orqanıdır” [53, s.22]. Hər iki tərifdə bu orqanların əsas xüsusiyyəti – nümayəndəlik xarakteri əks olunmuşdur. Məhz bu xüsusiyyət həmin orqanları dövlətin xarici əlaqə orqanı kimi ayırmağa imkan verir.

Yalnız təşkilatın üzvü olan dövlət həmin təşkilat yanında belə nümayəndəliyi təsis edə bilər. Bu təşkilata daxil olmayan, lakin onun işinin gedişində maraqlı olan dövlətlər burada özlərinin daimi müşahidəçi missiyalarını yarada bilərlər.

1975-ci il Konvensiyasının 5-ci maddəsinin məzmununa əsasən, daimi nümayəndəliyin təsis edilməsi məcburi xarakter daşımır və bu, dövlətin öhdəliyi deyil, onun hüququdur. Eyni zamanda, konvensiyanın 5-ci maddəsində qeyd olunur ki, təşkilat yanında dövlətlərin daimi nümayəndəlikləri “təşkilatın qaydaları ilə icazə verildiyi” təqdirdə təsis oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası üzv olduğu beynəlxalq təşkilatların bir çoxu yanında öz daimi nümayəndəliklərini təsis etmişdir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə öz diplomatik praktikasında, əsasən 1975-ci il Konvensiyasının 8-ci maddəsinə uyğun olaraq çoxsaylı akkreditə üsulundan istifadə edir. Yəni, respublikamız 8-ci maddəni əsas götürərək öz diplomatik nümayəndəliyinin başçısını beynəlxalq təşkilat yanında daimi nümayəndə qismində də təyin edir. Bu, səmərəli üsuldur və diplomatiya praktikasında özünü doğrultmuşdur. Lakin hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının geniş maraqlar dairəsinə malik olduğu və çoxşahəli əməkdaşlıq tələb olunan təşkilatlarda Azərbaycan Respublikasının xüsusi daimi nümayəndəliyinin təsis olunması vacibdir. Məsələn, Azərbaycanın ATƏT-dəki təmsilçiliyi məhz belə yanaşmanı tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəlikləri konvensiyanın 6-cı maddəsində göstəriləyi kimi, aşağıdakı funksiyaları həyata keçirirlər: Azərbaycan dövlətini təşkilat yanında təmsil etmək, Azərbaycan dövləti ilə təşkilat arasında əlaqələrin təmin olunması; təşkilatla və onun çərçivəsində danışıqlar aparılması; təşkilatda aparılan fəaliyyətin araşdırılması və bu haqda

Azərbaycan dövlətinin hökumətinə məlumat vermək; Azərbaycanın təşkilatın fəaliyyətində iştirakını təmin etmək; təşkilata münasibətdə Azərbaycanın maraqlarının müdafiəsi; təşkilatla və onun çərçivəsində əməkdaşlıq yolu ilə təşkilatın məqsəd və prinsiplərinin həyata keçirilməsinə yardım etmək.

Daimi nümayəndəliyin başçısının və onun personalının təyin olunması məsələsinə gəldikdə isə, xüsusilə qeyd etmək vacibdir ki, ərazisində beynəlxalq təşkilat yerləşən dövlət bu və ya digər şəxsin daimi nümayəndə qismində təyin olunmasına təsir edə və ya onu qəbul etməyə etiraz edə bilməz, belə ki, daimi nümayəndəliklər beynəlxalq təşkilat yanına təsis olunurlar, onlar yerləşmə dövlətinə akkreditə olunurlar.

Beynəlxalq Hüquq Komissiyası onun XXI sessiyasının işi haqqında hesabatında bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilmişdir. “Beynəlxalq təşkilat yanında dövlətin nümayəndəsi, həmin ölkəyə akkreditə olunmuş diplomatdan fərqli olaraq, öz dövlətinin yerləşmə dövlətindəki nümayəndəsi deyildir. Beynəlxalq təşkilat yanında dövlətin nümayəndəsi dövləti təşkilat yanında təmsil edir” .Buna görə də daimi nümayəndəliklərə dövlətlər arasında diplomatik münasibətlər üçün xarakterik olan aqreman sorğusu, akkreditasiya, etimadnamə kimi anlayışlar tətbiq edilə bilməz. Bununla əlaqədar olaraq daimi nümayəndəliklərə münasibətdə “akkreditə edilmə” və “etimadnamə” kimi anlayışları “təyin edilmə” və “səlahiyyətlər” kimi anlayışlarla əvəz etmək məqsədəuyğun olardı.

Ümumqəbul edilmiş haldır ki, daimi nümayəndənin təyin olunması üçün yerləşmə dövlətindən aqreman alınmır.

Beynəlxalq təşkilatın baş katibi və ya digər vəzifəli şəxsləri də həmçinin göndərən dövlətin öz daimi nümayəndələrini və onun personalını sərbəst müəyyən etmək hüququnu məhdudlaşdıra bilməz. L.Qross bununla əlaqədar yazır ki, “daimi nümayəndələr öz səlahiyyətlərini baş katibə təqdim etsələr də, onun yanına akkreditə olunurlar, belə ki, bu, üzv-dövlətlərin təyin etdikləri nümayəndələri qəbul etməmək və ya onlar üzərində nəzarət həyata keçirmək hüququ demək olardı. Baş katibin heç bir belə hüququ suveren dövlətlər tərəfindən tanınmır”.

Təqdirəlayiq haldır ki, daimi nümayəndəliyin personalının sayını müəyyən edən 14-cü maddədə 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasından fərqli olaraq, yerləşmə dövlətinin personalın sayını birtərəfli qaydada məhdudlaşdırmaq hüququ təsbit olunmamışdır. Bu maddədə qeyd olunan “normal və ağlabatan” həddin kim tərəfindən müəyyən olunması məsələsinə gəldikdə isə, BHK mübahisəli hallarda danışıqların labüdlüyünü xüsusi vurğulamışdır. Danışıqlarda hər üç tərəf göndərən dövlət – beynəlxalq təşkilat- qəbul edən dövlət iştirak etməlidir.

Yerləşmə dövləti bu əməkdaşların ölkədə sərbəst yerləşməsinə təmin etməli və öz fəaliyyətlərini normal həyata keçirə bilmələri üçün onlara immunitet və imtiyazlar verməlidir. Yerləşmə dövləti ilə diplomatik münasibətləri olmayan üzv dövlətlərə münasibətdə də yerləşmə dövlətinin göstərilən öhdəliyi qüvvədə qalır.

Konvensiyanın müzakirəsi zamanı ortaya çıxan problemlə məsələlərdən biri də “persona non grata” haqqında müddəanın buraya daxil edilməsi ilə əlaqədar idi. Bu kateqoriya nümayəndələrin hüquqi statusunun yaratdığı mühüm beynəlxalq hüquqi nəticələri araşdırarkən qeyd etmişdik ki, onlar yerləşmə dövlətinə akkreditə olunmadıqlarına görə bu dövlət onları ikitərəfli diplomatiyadan fərqli olaraq persona non grata elan edə bilməz. Bu, 1975-ci il Vyana Konvensiyasının 77-ci maddəsindən irəli gəlir.

Həmin məsələ 1975-ci il diplomatiya hüququ üzrə Vyana konfransında kəskin diskussiyalara səbəb olmuşdur. Ərazilərində beynəlxalq təşkilatların qərargahları yerləşən dövlətlərdən çoxu onlara adı çəkilən nümayəndələri persona non grata elan etməyə icazə verən müddəanı konvensiyaya daxil etməyə çalışırdılar. Bu zaman onlar belə bir mövqedən çıxış edirdilər ki, əgər bu nümayəndələrə 1975-ci il Konvensiyası əsasında mahiyyətə diplomatik immunitet və üstünlüklər verilsə, uyğun olaraq onlara aqreman və persona non grata haqqında normalar tətbiq oluna bilər. Onlar bu kateqoriya nümayəndələrin hüquqi statuslarının fərqli xüsusiyyətlərinə məhəl qoymadan əsas kimi BMT və ABŞ arasında BMT-nin qərargahı haqqında 1947-ci il 26 iyun razılaşmasını misal gətirirdilər. Məhz bu razılaşmada nəzərdən keçirdiyimiz məsələ ikitərəfli diplomatiya mövqeyindən həll olunmuşdur. Həmin razılaşmanın IV

maddəsinin, 13-cü bölməsinin 3-cü bəndində daimi nümayəndəliyin istənilən əməkdaşının persona non grata elan edilməsinin mümkünlüyü əks olunmuşdur.

Lakin haqlı olaraq belə bir məsələ də ortaya çıxır ki, doğrudan da həmin nümayəndələr tərəfindən onlara verilən immunitet və üstünlüklərdən sui-istifadə edilməsi halları ilə qarşılaşanda və yaxud da yerləşmə dövləti belə sui-istifadənin yer aldığı iddia edəndə maraqlı tərəflərin mövqeyi və davranışı necə olmalıdır? Uzun müzakirələrdən sonra hər üç tərəfin – göndərən dövlətin, təşkilatın, onun qərargahının və ya şöbəsinin yerləşdiyi dövlətin hüquq və maraqlarını nəzərə alan razılaşıdırılmış qərar qəbul edilmişdir. Bu, 1975-ci il Konvensiyasının 77, 84 və 85-ci maddələrində əks olunmuşdur.

İlk əvvəl onu qeyd edək ki, 77-ci maddədə əks olunan diplomatiya hüququnda ümumi tələbə əsasən immunitet və üstünlüklərdən istifadə edən bütün şəxslər bu imiyazlara xələl gətirmədən yerli dövlətin qanun və qaydalarına hörmət etməlidirlər. Onlar həmçinin yerləşmə dövlətinin daxili işlərinə qarışmamalıdırlar. Yurisdiksiya immunitetindən istifadə edən şəxs tərəfindən yerləşmə dövlətinin cinayət qanunvericiliyinin “ciddi və aşkar” pozulması hallarında göndərən dövlət (əgər o, immunitətdən imtina etmirsə) həmin şəxsi geri çağırır, onun daimi nümayəndəlikdə və ya nümayəndə heyətində funksiyalarına son verir və ya onun geri yola düşməsi üçün bütün tədbirləri görür. Dövlətin daxili işlərinə “ciddi və aşkar” müdaxilə edilməsi hallarında da o, eyni tədbirləri həyata keçirməlidir (77, b.2).

Uyğun olaraq immunitet və üstünlükdən istifadə edən şəxs tərəfindən yuxarıda qeyd olunan öhdəliklərin “ciddi və aşkar” pozulmasının isbat olunması yerləşmə dövlətinin üzərinə düşür və yalnız belə sübut təqdim olunduqdan sonra göndərən dövlət həmin şəxsə münasibətdə konvensiyada nəzərdə tutulan tədbirləri həyata keçirir (funksiyalara son vermə, geri çağırma). Göründüyü kimi, bu normalar persona non grata haqqında norma ilə eyni deyil və hər cür sui-istifadəyə qarşı təminatdır.

Bununla yanaşı, konvensiyanın 77-ci maddəsinin 4-cü bəndindəki müddəaya əsasən, yerləşmə dövlətləri, həmçinin, “öz maraqlarının müdafiəsi üçün vacib olan tədbirləri həyata keçirmək” ixtiyarındadırlar. Təbii ki, hər bir dövlətin öz qanuni maraqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. Lakin bu müddəanın belə geniş formada

tərtib olunması yerləşmə dövləti tərəfindən sui- istifadələrə yer qoyur. Baxmayaraq ki, 77-ci maddənin 4-cü bəndində birbaşa nəzərdə tutulur ki, yerləşmə dövlətinin belə tədbirləri həyata keçirməsi məşvərtlər və barışdırıcı prosedurlar haqqında 84-cü və 85-ci maddələrə zidd olmamalıdır.

İndi isə daimi nümayəndəliyin başçısına səlahiyyətlərin verilməsi məsələsinə baxaq. Səlahiyyət həmin şəxsin uyğun dövlətin daimi nümayəndəsi qismində təyin olunmasını təsdiq edən sənəddir.

BMT yanında daimi nümayəndəliyin səlahiyyətlərinin müəyyən olunması qaydası Baş Assambleyanın 1948-ci il 3 dekabr tarixli 257 A (III) qətnaməsində müəyyən olunur. Qətnaməyə əsasən daimi nümayəndənin səlahiyyətləri dövlət başçısı, hökumət başçısı və ya xarici işlər naziri tərəfindən verilir və baş katibə ötürülür. BMT orqanlarında daimi əsasda təmsil olunmaq istəyən üzv-dövlətlər bu orqanları səlahiyyətin mətnində göstərməlidir.

Ümumiyyətlə isə, daimi nümayəndəyə kimin səlahiyyət verməsi məsələsi hər bir dövlətin daxili qanunvericiliyinə əsasən müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının prezidentin səlahiyyətlərinə aid olan 109-cu maddəsinin 15-ci bəndinə əsasən prezident Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır.

Baş Assambleyanın IV iclasında bu cür səlahiyyətlərin standart forması müəyyən olunmuşdur, onun nəticə hissəsi həmin daimi nümayəndənin BMT-nin bütün orqanlarında və ya onların bəzilərində öz dövlətini təmsil etməsindən asılı olaraq dəyişir.

Bütövlükdə BMT yanında daimi nümayəndələrin səlahiyyətlərinin qeyd olunması praktikasına indi də əməl olunur. Lakin həmin səlahiyyətdə daimi nümayəndənin məhz hansı orqanda onu göndərən dövləti təmsil etməsi məsələsi konkret müəyyən olunmazsa, belə fərz olunur ki, o, xüsusi tələblər irəli sürülməyən istənilən orqanda dövləti təmsil edə bilər. Bu müddəanın 1975-ci il Vyana Konvensiyasına daxil edilməsi, fikrimizcə, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Daimi nümayəndənin səlahiyyətləri ona heç bir vəkalət olmadan ex officio, onu göndərən dövlətlə yanında fəaliyyət göstərdiyi təşkilat arasında müqavilənin

hazırlanmasında və qəbulunda iştirak etmək hüququ verir. Belə qəbuletmənin formalarından biri, məsələn, müqavilənin mətnini təsdiq edən BMT-nin hər hansı bir orqanının qətnaməsinə səs verməsi ola bilər. Lakin bu müqavilənin son imzalanması üçün və hətta onun ad referendum imzalanması üçün daimi nümayəndəyə xüsusi vəkalət tələb olunur. Müqavilənin imzalanması üçün səlahiyyətlərin BMT katibinin hüquq bürosuna müqaviləni imzalamadan 24 saat öncə təqdim olunması tövsiyə olunur.

BMT-nin ixtisaslaşdırılmış qurumları və AEBA yanında daimi nümayəndəliklərin səlahiyyətlərinin təqdim olunması praktikası da, bəzi xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, analogidir. Məsələn, dövlət başçısı, hökumət başçısı və ya xarici işlər naziri tərəfindən verilən səlahiyyətlərlə yanaşı, bir sıra ixtisaslaşdırılmış qurumlarda səlahiyyətlər həmin qurumun fəaliyyət predmeti ilə əlaqəli olan nazirliklərin rəhbərləri tərəfindən verilir. İKAO-da, məsələn, daimi nümayəndəliklərin səlahiyyətləri aviasiya, nəqliyyat və ya yol əlaqələri naziri tərəfindən imzalanma bilər. BƏT-də daimi nümayəndənin təyin olunması barəsində baş direktora məlumat vermək kifayətdir, FAO-da uyğun dövlətin Romadakı diplomatik nümayəndəliyinin başçısı tərəfindən xəbərdarlıq edilir. Müqavilə və konvensiyanın imzalanması üçün YUNESKO və BƏT-dən başqa bütün ixtisaslaşdırılmış qurumlar tərəfindən xüsusi vəkalət tələb olunur.

Öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmələri üçün daimi nümayəndəliklərin uyğun əməkdaşlar ştatına ehtiyacı olur. Konvensiyanın 13-cü maddəsi nümayəndəliyin tərkibini müəyyən edir. Əməkdaşların kateqoriyalarının adlandırılması diplomatik nümayəndəliklərlə eynidir. Daimi nümayəndəlik nümayəndəliyin başçısından, başqa diplomatik personaldan, inzibati-texniki və xidmətçi personaldan ibarətdir. Daimi nümayəndəliyin tərkibində daimi nümayəndəliklərin rəsmi müavinlərinə də rast gəlinir. Daimi nümayəndəliyin diplomatik personalının üzvü, nümayəndəliyin personalının ekspert və müşavirlər də daxil olmaqla, diplomatik statusa malik olan üzvləridir (maddə 1). Verilmiş tərifdə daimi nümayəndəliyin diplomatik personalını səfirliklərin diplomatik personalından fərqləndirən əsas xüsusiyyət əks olunmuşdur. Bu xüsusiyyət BMT-nin ixtisaslaşmış qurumlarında, AEBA-da özünü daha qabarıq

göstərir. Belə ki, bu cür konkret profilli qurumlar onun fəaliyyətinə xüsusi mütəxəssislərin cəlb olunmasını tələb edir. Onların hamısı isə, təbii ki, kadrılı diplomat ola bilməz.

İndiyə kimi araşdırdığımız məsələlər Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəliklərilə əlaqəli olan məsələlər idi. Lakin qeyd etdiyimiz kimi, respublikamız hələ üzv olmadığı beynəlxalq təşkilatlarda öz daimi müşahidəçi missiyaları ilə təmsil olunmuşdur.

1975-ci il Konvensiyası daimi müşahidəçilər missiyasını beynəlxalq təşkilatın üzvü olmayan dövləti həmin təşkilatda təmsil etməsi üçün dövlət tərəfindən göndərən daimi xarakterli missiya kimi müəyyən etmişdir (maddə 1, bənd 8). Bu cür missiyaların təsis olunması qaydası daimi nümayəndəliklərlə eynidir.

Konvensiya hər iki xarici əlaqə orqanına aid olan məsələləri vahid bölmədə - konvensiyanın II hissəsində birləşdirmişdir. Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 6-cı bəndində deyilir ki, “nümayəndəlik” dedikdə, daimi nümayəndəlik və ya daimi müşahidəçi missiyası başa düşülür, uyğun olaraq araşdırılan məsələlər eyni qaydada daimi müşahidəçilər missiyalarına da şamil oluna bilər. Şübhəsiz ki, onlar arasında müəyyən mənada fərqlər də mövcuddur ki, bunlar da özünü əsasən müşahidəçilərin həyata keçirdikləri funksiyalarda göstərir. Müşahidəçilər institutunun xarakterinə əsasən onların funksiyaları daimi nümayəndələrin funksiyaları qədər geniş ola bilməz. Onların təşkilatın bu və ya digər orqanında qərar qəbul edilməsi üçün keçirilən müzakirələrdə səsvermə hüququ yoxdur. Lakin həmin məsələnin müzakirəsində iştirak etmək, bu məsələ ilə bağlı öz mövqeyini açıqlamaq və s. hüquqlara malikdirlər.

Azərbaycan Respublikası hal-hazırda iki beynəlxalq təşkilatda öz daimi müşahidəçi missiyasını təsis etmişdir.

- 1) Azərbaycan Respublikasının Avropa Birliyi yanında daimi missiyası
- 2) NATO yanında Azərbaycanın missiyası, respublikamızın Brüsseldəki səfirinə həvalə olunmuşdur.

Azərbaycanın Avropa Birliyindəki missiyası da Brüsseldə yerləşir.

Azərbaycanın bu missiyalarında diplomatik personalın əməkdaşları həmin qurumlarla sıx əlaqə saxlayır, imzalanmış müqavilələr əsasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi imkanlarını öyrənir. Məsələn, NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində hərtərəfli əməkdaşlıq imkanları mənimsənilir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatın orqan və konfranslardakı nümayəndə heyətləri, hökumət tərəfindən formalaşdırılan nümayəndə heyətləri keyfiyyətində fəaliyyət göstərir. Bir çox hallarda bu nümayəndə heyətlərinə dövlət başçısı – prezident rəhbərlik edir. Avropa Şurası Parlament Assambleyasında, ATƏT-in bir sıra sammitlərində Azərbaycan Respublikasını adətən məhz bu keyfiyyətdə nümayəndə heyətləri təmsil edir.

Nümayəndə heyəti – beynəlxalq konfransın işi gedişində adətən dəqiq müəyyən olunmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün yaradılan və missiyasının bitdiyi təqdirdə özünün də fəaliyyəti dayanan dövlətin xarici əlaqələrinin müvəqqəti xarici orqanıdır [71, s.51]. Deyilənlər beynəlxalq təşkilatların orqanlarının işi dövründə göndərilən nümayəndə heyətlərinə də aiddir. Beynəlxalq təşkilatın orqanlarına və konfranslarına göndərilən nümayəndə heyətlərinin əsas xüsusiyyətləri gördüyümüz kimi, xüsusi missiyalarla eynidir. Lakin onlar diplomatiyanın ayrı-ayrı formalarıdır ki, bu haqda və onların əsas fərqli xüsusiyyətləri haqqında I fəsildə bəhs etmişdik.

1975-ci il Konvensiyasının 42-ci maddəsinə əsasən, dövlət təşkilatın qaydalarına uyğun olaraq onun orqanlarına və ya konfransa nümayəndə göndərə bilər. Nümayəndə heyəti göndərən dövlətin bir və ya bir neçə nümayəndəsindən ibarət olur ki, onların da arasından dövlət heyətin başçısını təyin edə bilər. Böyük nümayəndə heyətlərinə həmçinin diplomatik, inzibati-texniki və xidmətçi personal da daxil ola bilər.

Daimi nümayəndəliklərdə olduğu kimi, nümayəndə heyətlərinin də hüquqi vəziyyəti onun təmsilçi orqan xarakteri ilə müəyyən olunur.

Deleqasiyaların hüquqi vəziyyətini müəyyən edən, xüsusilə də onları xüsusi missiyalardan fərqləndirən spesifik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, onlar beynəlxalq konfransın keçirildiyi dövlətə akkreditə olunurlar. Bu nümayəndə heyətləri

konfrans qarşısında öz dövlətinin nümayəndələri qismində çıxış edirlər. Bu baxımdan onların vəziyyəti daimi nümayəndələrə kifayət qədər yaxındır. Və zənnimizcə, nümayəndə heyətlərini xüsusi missiyanın bir növü kimi ayıran müəlliflər onun bu əsas xüsusiyyətini diqqətdən kənar qoyurlar.

1975-ci il Konvensiyası da xüsusi missiyalar haqqında 1969-cu il Konvensiyasında olduğu kimi, nümayəndə heyətlərinə rəhbərlik edən dövlət başçısı və digər yüksək rütbəli şəxslərin statusu haqqında xüsusi müddəanı özündə əks etdirir (maddə 50). Belə zərurət günümüzdə yüksək səviyyəli diplomatiyanın artan rolu ilə izah olunur.

1975-ci il Konvensiyası bir çox dövlətlərin etirazlarına baxmayaraq, üzv olmayan dövlətlərin orqan və konfranslardakı müşahidəçi nümayəndələrə aid olan normaları da özündə əks etdirmişdir. Bu kateqoriya nümayəndələrə aid olan normaların konvensiyaya daxil edilməsi beynəlxalq hüquqda yenilik hesab olunmur. konvensiyanın IV bölməsi “Orqan və konfranslardakı müşahidəçi nümayəndə heyətləri” adlanır. Burada cəmi iki maddə – 71 və 72-ci maddələr yer almışdır. 71-ci maddədə deyilir ki, dövlət təşkilatın qaydalarına uyğun olaraq müşahidəçi nümayəndələrini orqan və ya konfransa göndərə bilər. 72-ci maddəyə əsasən isə nümayəndə heyətlərinə aid olan normalar müşahidəçi nümayəndələrə də tətbiq olunur.

Dövlətin beynəlxalq təşkilatlardakı nümayəndələrinin immunitet və imtiyaz məsələlərinə gəldikdə isə, ilk öncə qeyd edək ki, 1975-ci il Konvensiyasının hazırlanması səbəblərindən biri də dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə və beynəlxalq konfranslarda iştirak edən nümayəndələrinin immunitet və imtiyazlarını səfirlik və missiyalarda çalışan diplomatik agentlərin istifadə etdikləri immunitet və imtiyazlara maksimum yaxınlaşdırmaq idi [106, s.271]. Bu baxımdan 1975-ci il Konvensiyası qüvvəyə mindikdən sonra dövlətin konvensiya ilə nəzərdə tutulan nümayəndələrinin immunitet və imtiyazları diplomatik immunitetə çox yaxın və analoji olacaqdır. Çünki hər iki halda söhbət beynəlxalq hüquq subyektlərinin xarici əlaqə orqanlarından gedir.

Araşdırılan məsələlər əsasında belə bir nəticəyə gəlirik ki, Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Konvensiyası bu sahədə mövcud olan bütün ikitərəfli müqavilələrin, diplomatiya hüququ sahəsində çoxtərəfli konvensiyaların ən mütərəqqi müddəalarını özündə əks etdirərək dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlardakı nümayəndələrinin hüquqi statusunu dəqiq müəyyən etmişdir.

Zənnimizcə, Azərbaycan Respublikasının çoxtərəfli diplomatiyasının daha da fəallaşması, onun beynəlxalq təşkilatlarda əməkdaşlığının daha da genişlənməsi məqsədilə respublikamızın Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəliyi haqqında 1975-ci il Vyana Konvensiyasına qoşulması məqsədəuyğun olardı.

Digər tərəfdən, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlar yanındakı nümayəndələrinin fəaliyyətinin, statusunun və s. tənzimlənməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliyi haqqında əsasnamənin də işlənib hazırlanmasına zərurət vardır.

3.2.2. Xüsusi missiyalar. Respublikamız öz xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsində konkret müəyyən olunmuş məsələlərin həlli üçün digər dövlətlərə göndərdiyi xüsusi missiyalardan da geniş istifadə edir. Bu, diplomatiyanın ad hoc formasıdır və yeri gəlmişkən, diplomatiyanın özü məhz bu formada meydana gəlmişdir. Xüsusi missiyalar fəaliyyət müddəti üçün müəyyən edilmiş xüsusi məqsədlərlə məhdudlaşan, faktik olaraq dövlətin müvəqqəti diplomatik nümayəndəlikləridir [86, s.245].

Xarici əlaqələrin bu müvəqqəti orqanına aid olan məsələlər xüsusi missiyalar haqqında 1969-cu il Konvensiyası ilə tənzimlənir.

Konvensiya xüsusi missiyanı bir dövlət tərəfindən digərinə müəyyən məsələlərin müzakirəsi üçün və ya ona münasibətdə konkret məsələnin həlli üçün onun razılığı ilə göndərilən nümayəndəlik və müvəqqəti xarakterli missiya kimi müəyyən etmişdir (maddə 1).

Xüsusi missiya anlayışında qeyd olunan nümayəndəlik xarakteri diplomatiyanın bütün formalarına xas olsa da, məhz bu xüsusiyyət xüsusi missiyaları müxtəlif növ qeyri-dövlət missiya və səfərlərindən fərqləndirir. Xüsusi missiyaların müvəqqəti xarakterinə gəldikdə, qeyd edək ki, bu heç də onun həmişə qısamüddətli olması demək deyildir. Xüsusi missiyaların əsas fərqləndirici xüsusiyyəti, zənnimizcə, onun qarşısında duran vəzifələrin konkret məqsədli xarakter daşmasıdır.

Respublikamız xüsusi missiyaların müxtəlif formalarından istifadə edir. Onun hal-hazırda ən geniş yayılmış forması dövlət başçısı, hökumət başçısı və xarici işlər naziri tərəfindən həyata keçirilən rəsmi görüşlərdir. Bu görüşdə qarşılıqlı maraq kəsb edən mühüm məsələlər müzakirə edilir, dövlətlər arasında münasibətlərin inkişaf perspektivləri müəyyən olunur. Bu üz-üzə görüşmələr xüsusilə böhran vəziyyətlərinin tənzimlənməsində daha verimli olur [133, s.304].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2004-cü ilin yanvarından indiyə qədər Fransaya, Rusiyaya, Türkiyəyə, Özbəkistana, Almaniyaya, Qazaxıstana, Rumıniyaya və digər ölkələrə rəsmi və işgüzar səfərlər etmişdir. Bu səfərlər çərçivəsində qarşılıqlı əməkdaşlığa dair bir çox mühüm sənədlər imzalanmışdır.

Azərbaycanın diplomatik praktikasında xüsusi missiyaların bir növü kimi prezidentin xüsusi nümayəndələri institutundan da istifadə olunur.

Bir çox hallarda xüsusi missiyanı Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin ştatında olan xüsusi məsələlər üzrə səfirləri həyata keçirir.

Digər dövlətlər arasında yaranmış mübahisəli məsələləri həll etmək üçün onların xahişi və ya razılığı əsasında vasitəçilik funksiyasını həyata keçirən şəxsləri də xüsusi missiyaların statusuna aid etmək olar [109, 64].

İndi də qısa olaraq xüsusi missiyanın göndərilməsi qaydaları, onun üzvlərinin təyin olunması qaydalarını, strukturunu və s. məsələləri araşdıraq.

1969-cu il Konvensiyasının 2-ci maddəsinə uyğun olaraq, dövlət digər dövlətə diplomatik və ya digər razılaşdırılmış və ya qarşılıqlı münasib kanallar vasitəsilə qabaqcadan alınmış razılıq əsasında xüsusi missiya göndərə bilər. Yeri gəlmişkən, bu razılığın ifadə forması diplomatik nümayəndəliyin təsis edilməsinə verilən razılığın ifadə formasından fərqlənir. Diplomantik nümayəndəliklər üçün razılıq yazılı formada

qeyd olunmalıdır, xüsusi missiyalar üçün isə razılıq həm rəsmi formada, həm də səssiz şəkildə ola bilər.

Xüsusi missiyanı daimi diplomatiyadan fərqləndirən əsas xüsusiyyət 1969-cu il Konvensiyasının 7-ci maddəsində əks olunmuşdur. Burada deyilir: “Diplomatik və ya konsul münasibətlərinin mövcud olması xüsusi missiyanın göndərilməsi və qəbulu üçün vacib deyil”. Bundan başqa, belə missiyanın göndərilməsi üçün dövlətin tanınması da şərt deyildir. Məhz buna görə də diplomatiyanın bu formasından müxtəlif şəraitlərdə istifadə etmək mümkündür.

Xüsusi missiyalar adətən dövlət başçısı, hökumət başçısı, xarici işlər naziri, bəzi hallarda isə göndərilən dövlətin ayrı-ayrı idarələrinin rəhbərləri tərəfindən səlahiyyətləndirilir.

Xüsusi missiyanın başçısının və onun üzvlərinin təyin olunması məsələsi konvensiyanın 8, 10 və 11-ci maddələri ilə tənzimlənir.

Qəbul edən dövlətin xüsusi razılığı olmadan dövlət xüsusi missiyanın başçısını və onun üzvlərini müstəqil olaraq müəyyən edir. Aralarında xüsusi razılaşma mövcud olmadıqda, qəbul edən dövlət bu şəxslərin təyin olunması üçün aqreman və ya qabaqcadan razılıq tələb edə bilməz. Qəbul edən dövlətin eyni zamanda konvensiyanın 8-ci maddəsinə müvafiq olaraq səbəb gətirmədən bu və ya digər şəxsin missiyasının üzvü kimi təyin olunmasına razılıq verməmə hüququ da möcuddür.

Xüsusi missiyanın üzvləri və onun başçısı akkreditiv dövlətin vətəndaşları olmalıdır. Akkreditiv dövlətin vətəndaşları olmayan şəxslər yalnız qəbul edən dövlətin razılığı ilə bu missiyaya daxil edilə bilərlər və bu razılıq istənilən zaman ləğv oluna bilər. Xüsusi missiyanın tərkibinə dövlətin diplomatik nümayəndəliyinin üzvləri də daxil edilə bilər.

Xüsusi missiya göndərən dövlətin bir və ya bir neçə nümayəndəsindən ibarət olur ki, onların da arasından missiyanın başçısı seçilir (maddə 9). Xüsusi missiyaya həmçinin diplomatik, inzibati-texniki və xidmətçi personal da daxil ola bilər.

Yerləşmə dövlətinin istənilən zaman xüsusi missiyanın başçısını və ya onun üzvünü persona non grata elan etmək hüququ vardır. Əgər bu zaman akkreditiv

dövlət həmin şəxsi geri çağırırsa və ya onun funksiyalarına son qoymursa, qəbul edən dövlət həmin şəxsi xüsusi missiyanın üzvü kimi qəbul etməkdən imtina edə bilər (maddə 12).

Xüsusi missiya yalnız ona verilmiş tapşırıqlar çərçivəsində fəaliyyət göstərə bilər. Və uyğun olaraq missiyalar yerinə yetirdikləri funksiyalar baxımından fərqlənir. Bu məsələ ilə əlaqədar İ.P.Blişenko və digərləri xüsusi missiyalara, onların funksiyalarına uyğun olaraq immunitet və imtiyazlar verilməsini təklif edirlər. Blişenko xüsusi missiyanın immunitet və imtiyazlarının hüquqi əsası kimi həm təmsilçilik, həm də funksional nəzəriyyələrin əleyhinə çıxış edir.

Beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq xüsusi missiyalar diplomatik nümayəndəliklərlə, demək olar ki, eyni immunitet və imtiyazlardan istifadə edirlər. Bu, diplomatiya hüququnda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən irəliləyişdir və dövlətlər arasındakı dostluq əlaqələrinin inkişafı üçün münasib şərait yaradır. Bununla yanaşı, xüsusi missiyaların immunitet və imtiyazlarının bəzi özünü doğrultmayan məhdudiyyətləri də konvensiyada təsbit edilmişdir [14, s.383]. Müasir dövrümüzdə, dövlətlərin diplomatiya praktikasında xüsusi missiyaların göndərilməsindən geniş istifadə olunur. Bu, bir çox ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq problemlərin həllində səmərəli üsula çevrilmişdir.

Respublikamız da xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsində, qeyd etdiyimiz kimi, bu institutdan istifadə edir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası xarici dövlətlərin çoxsaylı belə missiyalarını qəbul edən dövlət qismində də çıxış edir. Bunları nəzərə alaraq respublikamızın da Xüsusi Missiyalar haqqında 1969-cu il Konvensiyasına qoşulması zəruridir.

3.3.Konsulluqlar

Diplomatik münasibətlər dövlətlər arasında əlaqələrin bütün müxtəlifliyini əhatə etmir. Bu prosesdə dövlətlərin xaricdə təsis etdikləri spesifik müəssisələr kimi konsulluqlar özünəməxsus yer tutur [75. 5].

Konsulluqlar digər dövlətin razılığı ilə onun ərazisində fəaliyyət göstərən, öz dövlətinin, onun vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin hüquq və maraqlarını qoruyan dövlətin xarici əlaqələrinin daimi xarici orqanıdır [100. 12].

Konsul institutu daimi səfirliklərin yaranmasından çox daha əvvəllər yaranmışdır. Bu institutun yaranmasının ilkin xüsusiyyətləri hələ quldarlıq dövründə özünü göstərirdi. Onun yaranması beynəlxalq əlaqələrin, xüsusilə də ticarət və gəmiçiliyin inkişafı ilə bağlı idi [99.157].

Elmi ədəbiyyatlarda üstünlük təşkil edən fikrə əsasən, konsul institutları ilk dəfə Yunanıstan və Romada yaranmışdır. Yunanıstanda heç bir hüququ olmayan xaricilər himayədarlıq üçün şəhərin tanınmış adamlarına –proksenlərə müraciət edirdilər. E.ə. V əsrdə proksenlik artıq müqavilə ilə qanuni şəkil almağa başlamışdır. Qədim Romada isə proksenlərin funksiyalarını patronlar həyata keçirirdilər. Bir çox müəlliflər, o cümlədən Q.İ.Tunkin qeyd edirlər ki, bu qədim konsul müəssisələri, xüsusilə də Qədim Yunanıstandakı proksenlər müasir konsulluq hüququ üçün örnək olmuşdur [116.14].

Konsul nümayəndəlikləri hal-hazırda dövlətin mühüm daimi xarici əlaqə orqanlarıdır. Onlar dövlətlər arasında iqtisadi, mədəni, ticarət əlaqələrinin inkişafına yardım edir.

Azərbaycan Respublikasının suveren dövlət kimi beynəlxalq arenaya çıxması ilə onun digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələri sferası da olduqca genişlənməmişdir. Hal-hazırda dünyada gedən qloballaşma prosesi Azərbaycandan da yan keçməmişdir ki, bu da Azərbaycan vətəndaşının təşkilat və müəssisələrinin iqtisadi, ticarət, mədəni və s. sahələrdə xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri ilə münasibətlərinin genişləndirilməsinə və dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. Bütün bunlar da, öz növbəsində, bizim vətəndaşların xaricə, xaricilərin isə Azərbaycana səfərlərinin sayının artmasına gətirib çıxarır. Bu vətəndaşların təhlükəsizliyi, müdafiəsi və onların hüquqlarının riayət olunması məhz konsul münasibətlərindən asılıdır

Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasının konsul xidmətinin əhəmiyyəti obyektiv olaraq artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının konsul xidməti öz vəzifələri və funksiyaları çərçivəsində dövlətin, onun vətəndaşlarının və hüquqi

şəxslərinin qanuni maraqlarını müdafiə edir. 1994-cü il martın 1-dən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsinin 1-ci maddəsində deyilir ki, konsulluqlar xarici dövlətlərdə Azərbaycan Respublikasının, onun vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin hüququ və mənafeyini müdafiə edir. Konsulluqlar Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə dostluq münasibətlərinin inkişafına, iqtisadi, elmi-texniki, mədəniyyət, ticarət, idman, turizm və digər əlaqələrinin genişləndirilməsinə yardım göstərir [13].

Konsul xidmətinin mühüm vəzifələrindən biri də, əgər bu, yerləşdiyi dövlətin qanunvericiliyinə və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə zidd deyilsə, həmvətənlərin hüquqlarının müdafiəsi üzrə tədbirlər həyata keçirməkdir.

Azərbaycan Respublikasının konsul xidməti – Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin konsul şöbəsindən, xaricdəki konsulluqlardan, xaricdəki səfirliklərin konsul şöbələrindən, fəxri konsullardan ibarətdir. Bunların arasında Azərbaycan Respublikasının xaricdəki konsulluqları xüsusi yer tutur. Onlar öz səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikası adından konsul funksiyalarını həyata keçirirlər. Ümumilikdə konsul funksiyalarını şərti olaraq iki kateqoriyaya bölmək olar. Birinci kateqoriya məqsəd və vəzifələrinə görə diplomatik nümayəndəliyin funksiyalarına yaxın funksiyaları özündə birləşdirir. İkinci kateqoriyaya isə “sırf” konsul funksiyaları aid olunur [87.157].

Konsul münasibətləri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyasının 5-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası konsulluqlarının aşağıdakı əsas funksiyalarını ayırmaq olar:

- 1) Yerləşmə dövlətində Azərbaycanın və onun fiziki və hüquqi şəxslərinin maraqlarının beynəlxalq hüquqla müəyyən edilmiş hədudlarında müdafiəsi;
- 2) Azərbaycan Respublikası və yerləşmə dövləti arasında ticarət, iqtisadi, mədəni və elmi əlaqələrin inkişafına yardım göstərilməsi, habelə bu konvensiyada göstərilən digər yollarla dostluq münasibətlərinin inkişafına kömək göstərilməsi;
- 3) Bütün qanuni yollarla qəbul edilən dövlətin ticarət, iqtisadi, mədəni və elmi həyatındakı şərtlərin və hadisələrin aydınlaşdırılması, onlar haqqında Azərbaycan Respublikasının hökumətinə və maraqlı şəxslərə məlumat verilməsi;

- 4) Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pasportlarının və digər sənədlərinin verilməsi, ləğv edilməsi, düzəlişlər edilməsi, götürülməsi və ya saxlanması və Azərbaycan Respublikasına getmək arzusunda olan şəxslərin vizalarının və ya müvafiq sənədlərinin verilməsi, müddətinin uzadılması və ya ləğv edilməsi;
- 5) Azərbaycan dövlətinin vətəndaşlarına və hüquqi şəxslərinə kömək və yardım göstərilməsi;
- 6) Notarius, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatçısı vəzifələrinin icra edilməsi və s.

Sadalanən funksiyalar eyni qaydada Azərbaycan Respublikasının bağladığı ikitərəfli konsul konvensiyalarında da əks olunmuşdur. Məsələn, Rusiya Federasiyası ilə imzaladığı Konsul Konvensiyasının 37-ci maddəsi, Ukrayna ilə Konsul Konvensiyasının 37-ci maddəsi, Gürcüstan Respublikası ilə də həmçinin, konvensiyanın 37-ci maddəsi göstərilən funksiyaları, demək olar ki, olduğu kimi təkrar edir, bir sıra başqa funksiyaları da özündə əks etdirir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, bu gün Azərbaycan onlarla dövlətlə belə ikitərəfli konsul konvensiyalarına malikdir. Bu konvensiyalarda hər iki dövlət öz konsulluqlarının funksiyalarını daha ətraflı və geniş şəkildə təsbit edir. Məsələn, Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında Konsul Konvensiyasına əsasən bu funksiyaları nəzərdən keçirək. Həbs və məhkəmə araşdırmaları üzrə funksiyalar (maddə 39), vərəsəliklə əlaqədar funksiyalar (maddə 40), vətəndaşlıq məsələləri ilə əlaqədar funksiyalar (maddə 41), vətəndaşlıq vəziyyəti məsələlərinə aid funksiyalar (maddə 42), qəyyumluğa aid funksiyalar (maddə 43), gəmilərə kömək göstərilməsi (maddə 44), gəmi kapitanı və heyətinə kömək göstərilməsi (maddə 45), gəmidə istintaq aparılan zaman mənafeyin müdafiə edilməsi (maddə 46), gəminin zədələnməsi hallarına kömək (maddə 47), hava gəmiləri ilə əlaqədar funksiyalar (maddə 48) ətraflı şəkildə təsbit olunmuşdur [10.189].

Bundan başqa, funksiyaların belə geniş siyahısı Azərbaycan Respublikasının Konsul Nizamnaməsi ilə də nəzərdə tutulmuşdur ki, bu haqda artıq I fəsildə ətraflı söz açmışıq. Burada isə bu nizamnamədə göstərilmiş funksiyalardan biri- konsul leqallaşdırılması haqqında söz açmaq istərdik. Zənnimizcə, konsul leqallaşdırılması

konsulun ən vacib funksiyalarından biridir. Bu funksiyaya Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsinin VI fəslə həsr olunmuşdur. Konsul leqallaşdırılması yerləşmə dövləti orqanlarının iştirakı ilə hazırlanmış və ya bu orqanlardan daxil olan sənədlərdə və aktlardakı imzaların hüquqiliyini bu sənəd və aktların konsulluğun yerləşdiyi dövlətin qanunlarına uyğunluğunu müəyyənləşdirib təsdiq etməkdən ibarətdir. Konsulun şəxsi imzası və konsulluq idarəsinin möhürü, konsulluq dairəsinin hakimiyyət orqanlarına təqdim olunan sənədlərin həqiqiliyini, eləcə də təqdim olunan sənədləri qəbul edən dövlətin qanunlarının tələblərinə cavab verdiyinin təsdiqlənməsini nəzərdə tutur [3, s.88]. Azərbaycan Respublikasının belə sənədləri və aktları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və ya Azərbaycan Respublikasının və konsulluğun yerləşdiyi dövlətin iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilədə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, yalnız konsul tərəfindən leqallaşdırıldıqdan sonra qəbul edirlər.

Konsul leqallaşdırılması qaydasını Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi müəyyənləşdirir (maddə 54). Konsul leqallaşdırılması həm Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, həm də xarici vətəndaşlar üçün həyata keçirilə bilər. Azərbaycan Respublikasının ərazisində konsul leqallaşdırılmasını Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin konsulluq şöbəsi həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının konsulluqları öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının Konsul Nizamnaməsini, Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu haqqında Əsasnaməni və digər qanunları, həmçinin konsul münasibətləri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyasını, Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə ikitərəfli konsul konvensiyalarını, yerləşdiyi dövlətin qanunlarını və beynəlxalq adətləri əsas götürür.

Konsulluqlar Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin tabeliyində olaraq Azərbaycan Respublikasının xaricdəki diplomatik nümayəndəliyi başçısının ümumi siyasi rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir [63.15].

Dövlətlər arasında konsul münasibətləri yalnız onların qarşılıqlı razılığı əsasında qurulur. Diplomatik münasibətlər olmadan konsul münasibətləri qurula və saxlanıla bilər (Vyana Konvensiyasının 2-ci maddəsi).

Konsulluğun açılması, digər dövlətlə imzalanmış müqaviləyə əsasən konsulun təyin olunması və onun dərəcəsinin müəyyən olunması məsələləri akkreditiv dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Hal-hazırda beynəlxalq praktikada konsulluqların başçılarının dörd dərəcəsi mövcuddur. Baş konsul, konsul, vitse-konsul və konsul agenti. Onlar uyğun olaraq baş konsulluqlara, konsulluqlara, vitse-konsulluqlara və konsul agentliklərinə rəhbərlik edirlər. Konsullar və vitse-konsullar həmçinin baş konsulluğun da ştatına daxil ola bilərlər, vitse-konsullar isə konsulluğun da ştatına personalın üzvü kimi daxil ola bilərlər. Diplomatik nümayəndəliklərin konsul şöbələrinə isə şöbə müdirləri rəhbərlik edir, onlar baş konsul və konsul adlanırlar (Bu şəxslər diplomatik personalın adi üzvləri kimi təyin olunurlar).

Konsulluğun dərəcəsi Azərbaycan Respublikası ilə xarici dövlət arasında imzalanmış müqavilə ilə müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsinə əsasən bütün bu dərəcələrə malik konsul vəzifəli şəxslər yalnız Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasından seçilə bilər (maddə 14).

Konsul missiyasının başlanması konsulluğun vəzifəli şəxsinin öz vəzifəsinə başladığı andan müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikasının Konsul Nizamnaməsinin 12-ci maddəsinə uyğun olaraq “konsulluğun vəzifəli şəxsi”- konsulluğun başçısı da daxil olmaqla konsul funksiyalarını yerinə yetirmək tapşırığı almış hər bir şəxs (baş konsul, konsul, vitse-konsul, konsul agentləri və konsulluğun katibi), habelə konsulluqlarda işləməyə hazırlanmaq üçün ezam olunmuş şəxs (staj keçən) müəyyən olunmuşdur. Konsulluqda inzibati və ya texniki vəzifələri, yaxud konsulluğa xidmət etməklə bağlı vəzifələri yerinə yetirən hər hansı şəxs “konsulluğun əməkdaşı” kimi müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyalarında isə “konsulluq əməkdaşı” adı altında konsulluqda yalnız inzibati və texniki vəzifələri yerinə yetirən hər hansı şəxs nəzərdə tutulur. Konsulluqda xidmət işlərini yerinə yetirən şəxslər isə “xidmət personalının işçisi” kimi müəyyən olunur.

Nizamnaməyə əsasən “konsul” – konsulluğa başçılıq edən baş konsul, konsul, vitse-konsul və ya konsul agentidir.

Əksər dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının praktikasına əsasən konsul nümayəndəlikləri başçısının təyininə yerləşmə dövləti tərəfindən qabaqcadan razılıq alınmalıdır. Baxmayaraq ki, bu müddəa 1963-cü il Konvensiyasında ümumi norma kimi nəzərdə tutulmur. Konvensiyanın 10-cu maddəsində sadəcə olaraq göstərilir ki, konsul müəssisələrinin başçıları təmsil edilən dövlət tərəfindən təyin olunur və yerləşmə dövləti tərəfindən funksiyalarını yerinə yetirməyə buraxılırlar. Buradaca qeyd olunur ki, konsulların təyin olunmasının və vəzifəsinin icrasına başlamasına icazə verilməsinin təfərrüatı göndərən dövlətin və yerləşmə dövlətinin qanunlarına və adətlərinə uyğun olaraq müəyyən olunur [63.15].

Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyalarında diplomatik nümayəndəliklərin başçıları üçün alınan aqremana bənzəyən, qabaqcadan razılıq birbaşa nəzərdə tutulur. Məsələn, Rusiya Federasiyası ilə bağlanmış Konsul Konvensiyasının 3-cü maddəsi “Konsul başçısının təyin olunması” adlanır. Bu maddənin 1-ci bəndində deyilir ki, “konsulluq başçısı təyin edilməzdən əvvəl göndərən dövlət tərəfindən diplomatik və ya digər müvafiq kanallarla təklif olunan şəxs barədə qəbul edən dövlətin razılığı alınmalıdır. Burada həmçinin qeyd olunur ki, qəbul edən dövlət hər hansı bir şəxsin konsulluq başçısı sifətində təyin olunmasına razılıq verməzsə, o, göndərən dövlətə bu imtinanın səbəblərini açıqlamağa borclu deyil.

Mövcud ümumi qaydaya əsasən, konsul, konsul patentini adlanan sənəd olmalıdır. Adətən ikitərəfli konsul konvensiyalarında nəzərdə tutulan qaydaya əsasən təmsil olunan dövlət öz diplomatik nümayəndəliyi vasitəsilə yerləşmə dövlətinin Xarici İşlər Nazirliyinə konsul patentini və ya konsulluq başçısının təyin edilməsi barədə digər analoji sənədi göndərir. Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsinə əsasən, konsul patentini Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən verilir (maddə 15).

Qəbul edən dövlət konsulluq patentini və ya digər analoji sənədi aldıqdan sonra konsulun təyin edilməsi üçün ona formasından asılı olmayaraq ekzevatura adlanan

icazə sənədi verir. Ekzevatura – yerləşmə dövləti tərəfindən konsul müəssisəsi başçısının tanınması və ona müəyyən konsul dairəsində konsul funksiyalarını həyata keçirmək hüququnun verilməsidir [60.11]. Ekzevaturanı və ya digər icazəni verməkdən imtina edən qəbul edən dövlət göndərən dövlətə bu imtinanın səbəblərini açıqlamaq məcburiyyətində deyil. Ekzevaturanın verilməsinin forma və qaydası yerləşmə dövlətinin daxili hüququ ilə müəyyən olunur.

Konsul praktikasında bəzən elə hallara da rast gəlinir ki, konsulluğun başçısının funksiyasının müvəqqəti həyata keçirilməsi zərurəti ortaya çıxır. Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsinin 17-ci maddəsində deyilir ki, "əgər konsul hər hansı səbəbə görə öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmirsə və ya onun yeri boşdursa, yeni konsul təyin edilənədək konsul vəzifəsinin icrası bu konsulluğun və ya Azərbaycan Respublikasının həmin dövlətin ərazisindəki digər konsulluğun vəzifəli şəxsinə, yaxud Azərbaycan Respublikasının oradakı diplomatik nümayəndəliyinin diplomatik heyəti üzvlərindən birinə həvalə edilir". Bu zaman da yerləşmə dövlətindən xüsusi razılıq alınması tələb olunur.

Konsul personalı işçilərinin təyin olunmasına gəldikdə isə, akkreditiv dövlət onları sərbəst olaraq müəyyən edir. Burada bir neçə şərt irəli sürülür:

- 1) konsul vəzifəli şəxsi akkreditiv dövlətin vətəndaşı olmalıdır;
- 2) yerləşmə dövləti istənilən zaman – yəni şəxs təyin olunub hələ ölkəyə gəlməmişdən öncə və ya ölkədə öz funksiyalarını yerinə yetirdiyi zaman onu persona non grata elan edə bilər;
- 3) əgər bu zaman akkreditiv dövlət müəyyən müddət ərzində həmin şəxsi geri çağırmasa, yerləşmə dövləti ekzevaturanı və ya verilmiş digər razılığı ləğv edə və yaxud onu konsul personalının işçisi kimi qəbul etməkdən imtina edə bilər.

Bunları nəzərə alaraq göndərən dövlət qabaqcadan həmin şəxslərin adlarını və dərəcələrini yerləşmə dövlətinə bildirə bilər.

Konsul müəssisələri öz funksiyalarını konsul dairəsi hüduqlarında həyata keçirir. Konsul dairəsi – konsulluğun yerləşdiyi dövlətlə razılıq əsasında konsul vəzifələrini icra etmək üçün ona ayrılan ərazidir. Adətən belə dairə yerləşmə

dövlətinin bir neçə inzibati-ərazi vahidini əhatə edir. Konsul dairəsinin sərhədləri və konsulluğun yeri dövlətlər arasında razılaşma əsasında müəyyən olunur.

Konsulluğun başçısı yalnız konsul dairəsinə daxil olan yerli hakimiyyət orqanları ilə əlaqə yaradır. Yerləşmə dövlətinin mərkəzi hakimiyyət orqanları ilə isə o, yalnız öz dövlətinin diplomatik nümayəndəliyi vasitəsilə əlaqə saxlaya bilər.

İndi də konsul missiyasının bitməsi hallarını nəzərdən keçirək. Burada iki vəziyyət yer ala bilər: konsul vəzifəli şəxsinin funksiyalarının dayandırılması və dövlətin orqanı kimi bütövlükdə konsulluğun fəaliyyətinin dayandırılması.

a) Birinci vəziyyət 1963-cü il konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasının 25-ci maddəsinə əsasən aşağıdakı hallarda yaranır: a) göndərən dövlət tərəfindən onun funksiyalarının dayandırılması barədə qəbul edilən dövlət xəbərdar edildikdə; b) qəbul edilən dövlət tərəfindən verilmiş ekzevaturanın və ya digər icazənin ləğv edilməsi halında; c) qəbul edilən dövlət onu konsulluq personalı kimi hesab etmədiyini göndərən dövlətə bildirdiyi halda.

Konsulluqların dövlətin orqanı kimi fəaliyyətinin bitməsi halları isə diplomatik nümayəndəliklərlə eynidir.

İndiyə kimi araşdırdığımız məsələlər, bir qayda olaraq, Azərbaycan Respublikasının ştatlı konsullarına aid olan məsələlər idi. Ştatlı konsullar Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyində dövlət qulluğunda olurlar.

Lakin Azərbaycan Respublikası bir çox dövlətlər kimi, öz praktikasında ştatdankənar (fəxri) konsullardan da istifadə edir. Fəxri konsul institutundan uzun zamandan bəri istifadə olunmasına baxmayaraq, onlar haqqında məsələ ədəbiyyatlarda hələ tam öyrənilməmişdir. Ayr-ayrı ölkələrin qanunvericiliklərində və beynəlxalq hüquqda bu instituta aid olan normalar mövcuddur. Lakin fəxri konsulun ümumtanınmış tərifini hələ də müəyyən olunmamışdır [106.287].

1963-cü il Vyana Konvensiyasında bu cür konsul “fəxri konsul vəzifəli şəxsləri” kimi müəyyən olunmuşdur. Lakin bu cür təyinin özündə ziddiyyət mövcuddur. Belə ki, fəxri konsul vəzifəli şəxs ola bilməz. Çünki onlar dövlət qulluğunda olmurlar. Azərbaycan Respublikasının fəxri konsullarının fəaliyyətinin hüquqi əsası olan Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu haqqında Əsasnamədə

də deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu Azərbaycan Respublikasının dövlət qulluğunda deyildir (1.2).

K.K.Sandrovski fəxri konsul institutunun xarakterini araşdırarkən onu ştatlı konsullardan fərqləndirən dörd xüsusiyyəti göstərilmişdir:

- 1) artıq qeyd etdiyimiz kimi, ştatdankənar (fəxri) konsullar akkreditiv dövlətdə dövlət qulluğunda olmurlar;
- 2) ştatlı konsullardan fərqli olaraq, ştatdankənar (fəxri) konsullar başqa dövlətin vətəndaşı ola bilərlər (Azərbaycan Respublikası ştatdankənar (fəxri) konsulu haqqında Əsasnamənin 1.1-ci maddəsi);
- 3) ştatdankənar (fəxri) konsullar təmsil etdikləri dövlətdən əməkhaqqı almırlar (əsasnamənin 3.5-ci maddəsi);
- 4) ştatlı konsullardan fərqli olaraq ştatdankənar (fəxri) konsullar kommersiya və öz peşə fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər (əsasnamənin 3.5-ci maddəsi).

I fəsildə ştatdankənar (fəxri) konsullarla əlaqədar bir sıra məsələləri artıq qeyd etmişik.

Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu haqqında Əsasnamənin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu Azərbaycan Respublikasının qəbul edən dövlətdəki diplomatik nümayəndəliklərinin və konsulluğunun təklifi ilə həmin dövlətin müvafiq hakimiyyət orqanlarının razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad edilir. Ştatdankənar (fəxri) konsula patentin və ekzekvaturanın verilməsi qaydası ştatlı konsullarla eynidir (maddə 2.2 və 2.3). 1963-cü il Vyana Konvensiyası 5-ci maddədə konsul funksiyalarını müəyyən edərkən konsulluğa ştatlı və ştatdankənar konsulun rəhbərlik etməsi məsələsinə toxunmur. Bna görə də fəxri konsulun funksiya və səlahiyyətlərinin həcmi Vyana konvensiyasının 5-ci maddəsinin ümumi müddəaları və dövlətlərin daxili qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur [64, s.190]. Bu barədə I fəsildə ətraflı bəhs etmişdik.

Ştatdankənar (fəxri) konsullara aid olan məsələlər dövlətlərin uyğun ikitərəfli razılaşmaları ilə tənzimlənə bilər. Azərbaycan Respublikasının Rusiya Federasiyası,

Gürcüstan, Özbəkistan və s. dövlətlərlə bağladığı konsul konvensiyalarında göstərilmişdir ki, “razılaşan hər iki tərəf fəxri konsulluq vəzifəli şəxslərin təyin olunması barədə razılığa gələrlərsə, onlar fəxri konsul vəzifəli şəxslərinə tətbiq edilən rejimin müəyyən edilməsi məqsədilə bu konvensiyanın müddəaları və beynəlxalq ümumi hüququn normalarına əsasən müvafiq sazişlərin bağlanması məqsədləri ilə əlaqədar məsləhətləşmələr keçirəcəklər” (maddə 10).

Yeri gəlmişkən, konsul məsələləri ilə əlaqədar məsləhətləşmələr konsulluq sahəsində əməkdaşlığın yeni formalarındandır. Azərbaycan Respublikasının konsul münasibətlərinin hüquqi əsasının formalaşdırılmasında onun digər dövlətlərlə (əsasən MDB çərçivəsində) konsul məsləhətləşmələri mühüm rol oynayır. Bu məsləhətləşmələrdə Azərbaycan Respublikasının həmin dövlətlərlə konsul münasibətlərinə aid müxtəlif mövzular müzakirə oluna bilər (Məsələn, Konsul Konvensiyasının hüquqi yardım haqqında müqavilələrin həyata keçirilməsi məsələləri, mövcud razılaşmalar əsasında dövlətlərin vətəndaşlarının sərhədi keçmə məsələləri, onların viza alma məsələləri və s.).

Fəxri konsullarla əlaqədar isə son olaraq qeyd edək ki, baxmayaraq ki, fəxri konsul institutu ştatlı konsullara münasibətdə köməkçi, yardımçı funksiya daşıyır, bu institutdan istifadə olunmasının Azərbaycan Respublikası üçün də müsbət tərəfləri vardır. Ticarət bazarı, iqtisadi şəraiti kifayət qədər yaxşı öyrənilməmiş ölkələrdə belə şəxslər ticarət agenti rolu oynaya bilərlər [102.22]. Bu instituta müraciət edilməsinin respublikamız üçün maliyyə baxımından da böyük üstünlükləri vardır.

Konsul müəssisələrinin funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün yerləşmə dövləti Vyana Konvensiyasının 28-ci maddəsinə uyğun olaraq bütün lazımi şəraiti yaratmalıdırlar. Konsulluqların və onun vəzifəli şəxslərinin immunitet və imtiyaz məsələlərinə gəldikdə isə, onlara immunitet və imtiyazlar verilməsi funksional nəzəriyyəyə əsaslanır. 1963-cü il Vyana Konvensiyası məhz bu mövqedən hazırlanmışdır. Hesab olunur ki, konsul nümayəndəliyi siyasi nümayəndəlik xarakteri daşımır, o, sırf inzibati funksiyaları həyata keçirir. Sırf funksional nəzəriyyəyə istinad edilməsi siyasi təmsilçilik ideyasını sıxışdırıb çıxarır [129, s.738].

Həmçinin konsulluq məmuru göndərən dövlətin rəsmi təmsilçisi olmaqla yanaşı, diplomatik agent statusuna malik deyildir. Diplomantik agentlərdən fərqli olaraq, konsulların təmsilçilik səlahiyyətləri, istər yer etibarilə (nationeloci) və istər maddi baxımdan (ratione materiale) məhduddur. Buna görə hüquqi statusu da fərqlidir [131, s.416].

Dövlətlər öz praktikasında, o cümlədən Azərbaycan Respublikası ikitərəfli konsul müqavilələrində daha geniş imtiyazlar- yəni diplomatik agentlərin immunitet və imtiyazlarına yaxın hüquq və güzəştlər müəyyən edir. İndi isə müqayisəli şəkildə bu immunitet və imtiyazların araşdırılmasına keçək.

1963-cü il Vyana Konvensiyasında konsul immunitet və imtiyazları 2 qrupa bölünür. 1-ci kateqoriyaya aşağıdakılar aiddir: konsul müəssisələri binalarının toxunulmazlığı; əmlak və nəqliyyat vasitələrinin, rəsmi sənədlərinin və arxivlərinin immuniteti; fiskal immunitet; nümayəndəliyin öz mərkəzi ilə maneəsiz əlaqə saxlamaq hüququ; gömrük imtiyazları; protokol imtiyazları.

2-ci kateqoriyaya isə aşağıdakılar aiddir: şəxsi və yaşayış binalarının toxunulmazlığı; fiskal immunitet; əməkdaşlar üçün gömrük imtiyazları və şəxsi mükəlləfiyyətlərdən azad olunma.

1-ci kateqoriyada əsas norma konvensiyanın 31-ci maddəsində təsbit olunmuş konsul binalarının toxunulmazlığı prinsipidir. Bu prinsipin mahiyyəti və burada nəzərdə tutulan “yanğın qeyd-şərti”nə öz subyektiv münasibətimizi bildirmişik və bunu bir daha təkrarlamağa ehtiyac yoxdur. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının əksər ikitərəfli konsul konvensiyalarında “yanğın qeyd-şərti” saxlanılır. Lakin Azərbaycanın bu konvensiyalarında Vyana Konvensiyasından fərqli olaraq xüsusilə qeyd olunur ki, qəbul edən dövlətin orqanlarına konsulluq binalarının, arxivlərinin toxunulmazlıq prinsiplərini pozmaq, xüsusilə onu öyrənmək və müsadirə etmək icazəsi verilmir.

Azərbaycan Respublikası ilə Ukrayna arasında ikitərəfli Konsul Konvensiyası xüsusi maraq kəsb edir. Burada konsulluqlar və onun personalı üçün diplomatik nümayəndəliklərlə analoji immunitet və imtiyazlar müəyyən olunmuşdur. Bu konvensiyanın 30-cu maddəsində nəinki “yanğın qeyd-şərti” yer almır və konsulluq

binaları mütləq toxunulmazlıqla təmin olunur, burada həmçinin konsul vəzifəli şəxslərinin yaşayış binalarının da mütləq toxunulmazlığı təsbit olunur.

Vyana Konvensiyasının və həmçinin Azərbaycan Respublikasının bir çox ikitərəfli konsul konvensiyalarının, fikrimizcə, çatışmayan cəhətlərindən biri də onlarda konsul vəzifəli şəxslərinin şəxsi iqamətgahlarının hüquqi rejimi barədə müddəaların yer almamasıdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasının 30-cu maddəsində diplomatik agentlərin şəxsi iqamətgahlarının tam toxunulmazlığı prinsipi öz əksini tapmışdır.

1963-cü il Vyana Konvensiyasının 31-cı maddəsində nəzərdə tutulan yerləşmə dövlətinin daha bir öhdəliyinə əsasən o, konsulluq binalarına hər cür zorla daxil olma və ya zərər yetirə biləcək hərəkətlərdən müdafiə etmək, konsulluğun narahatlığına səbəb olan, ləyaqətinə xələl gətirən hər cür halların qarşısını almaq üçün lazımı tədbirlər görməlidir. Bu öhdəlik özündə 2 komponenti birləşdirir:

1) konsul müəssisələrinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; 2) onların normal fəaliyyətini təmin etmək.

Konsulluğun binası, onun avadanlığı, konsulluğun əmlakı, habelə nəqliyyat vasitələri də dövlət müdafiəsi və ya başqa ictimai ehtiyacı baxımından aparılan hər növ rekvizisiyaya qarşı immunitetlərdən istifadə edir.

Konsul nəqliyyat vasitəsi dedikdə konsul müəssisələrinin, konsul vəzifəli şəxsləri və onların ailə üzvlərinin müntəzəm istifadəsi üçün onlara aid olan, kirayə alınan və ya verilən istənilən nəqliyyat vasitələri (əsasən avtomobil, hava və su nəqliyyatı) başa düşülür [100.58]. Konsulluq praktikasında və beynəlxalq hüququn özündə birbaşa konsulluğun özünə aid olan və konsul vəzifəli şəxsləri və onların ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsində olan nəqliyyat vasitələri arasında fərq qoyulmur.

Konsul nəqliyyat vasitələri ilə bağlı mürəkkəb məsələlərdən biri yerləşmə dövləti tərəfindən onlara qarşı bu və ya digər məcburetmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinin hüquqi mümkünlüyü məsələsidir. Beynəlxalq hüquq doktrinası bu məsələyə birmənalı cavab vermir. Belə ki, hüquq ədəbiyyatlarında konsul nəqliyyat vasitələri haqqında məsələ dərindən araşdırılmamışdır və bu sahədə hüquqşünasların

fikirləri ziddiyyətlidir. Beynəlxalq hüquq doktrinasında daha sıx rast gəlinən fikrə əsasən, konsul nəqliyyat vasitələri toxunulmazdır. Bu, iki məqamla izah olunur:

1) onlar konsulun iqamətgahının bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər; 2) onlar konsulluğun daşınan əmlakıdır.

Bu baxımdan yanaşsaq, konsul nəqliyyat vasitələri toxunulmazdır, həmçinin konvensiyanın 49-cu maddəsinə əsasən bütün vergi və rüsumlardan, 50-ci maddəsinə əsasən gömrük rüsumlarından azad olunur. Gömrük nəzarətinə gəldikdə isə, 1963-cü il Konvensiyasına uyğun olaraq onlara gömrük nəzarəti həyata keçirilir.

Göründüyü kimi, konsul nəqliyyat vasitələrinin toxunulmazlığı prinsipinin konkretləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, diplomatik əlaqələr haqqında 1961- ci il Konvensiyasına əsasən, diplomatik nümayəndəliyin nəqliyyat vasitələri təkcə rekvizisiyaya qarşı deyil, həmçinin axtarış, həbs və digər icra əməllərinə münasibətdə də toxunulmazlıqdan istifadə edir. Onlar konsul nəqliyyat vasitələrindən fərqli olaraq gömrük nəzarətindən də azaddır.

Vyana Konvensiyasının 33- cü maddəsinə əsasən, konsulluğun arxivləri və konsulluq sənədləri yerindən asılı olmayaraq hər vaxt toxunulmazdır.

Konsulluqlar konvensiyanın 32-ci maddəsinə uyğun olaraq konkret xidmət növlərinə görə ödəniş istisna edilməklə dövlət, rayon və ya bələdiyyə vergilərindən, yığımlarından və rüsumlardan azad edilir.

Konsulluqlar yerləşdikləri dövlətin ərazisində sərbəst hərəkət etmək hüququndan və əlaqələr azadlığından istifadə edirlər. Qəbul edən dövlət bütün rəsmi məqsədlər üçün konsulluğun əlaqələr azadlığına icazə verməli və onu qorumalıdır. Burada mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri konsulluq valizinin hüquqi statusu məsələsidir. Konsulluq valizi əlaqələr azadlığının həyata keçirilməsində istifadə olunan mühüm vasitələrdəndir. Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü və 4-cü bəndlərinə uyğun olaraq konsulluq valizi toxunulmazdır, o, açıla və tutulub saxlanıla bilməz. Bu valizi təşkil edən bütün yerlər aydın görünən zahiri işarələrə malik olmalı və yalnız konsulluğun rəsmi istifadəsi üçün ayrılmış korrespondensiyalardan, sənədlərdən, əşyalardan ibarət ola bilər. Lakin konsulluq valizinin hüquqi statusu diplomatik poçtun statusundan fərqlənir. Qəbul edən dövlətin səlahiyyətli

orqanlarının valizdə korrespondensiyalar, sənədlər və ya rəsmi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş əşyalardan başqa, digər əşyaların güman edildiyi ciddi əsasları olduqda, o, göndərən dövlətin müvəkkil edilmiş nümayəndəsinin iştirakı ilə valizin açılmasını tələb edə bilər, tərəf bu tələbləri yerinə yetirməkdən imtina etdiyi halda onu göndərən yerə geri qaytarmalıdır.

Bu müddəa Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyalarında da, həmçinin Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 201-ci maddəsində də öz əksini tapmışdır.

Konsul valizinin açılmaması üçün praktikada dövlətlər onu çox vaxt diplomatik poçtun içərisində yerləşdirirlər.

Konsul valizi ilə, o cümlədən diplomatik poçtla əlaqəli olan daha bir problemli məsələ ondan ibarətdir ki, onların konkret ölçüləri və ağırlığı barədə konvensiyalarda söz açılmır. Bunun nəticəsində praktikada həmin məsələ ilə əlaqədar mürəkkəb situasiyalar yaranır.

2-ci kateqoriya immunitet və imtiyazlar arasında isə əsas norma konsul vəzifəli şəxslərinin şəxsi toxunulmazlığıdır.

Öz funksiyalarını həyata keçirə bilmələri üçün konsul vəzifəli şəxsləri 1963-cü il Vyana Konvensiyası və Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyaları əsasında şəxsi immunitet və imtiyazlarla təmin olunurlar. Vyana Konvensiyasının və Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyalarının müqayisəli analizi göstərir ki, xüsusilə şəxsi immunitet məsələlərində onlar arasında bir çox fərqlər mövcuddur. Bu problemi I fəsilə bir qədər araşdırmış və qeyd etmişdik ki, Vyana Konvensiyasının 41-ci maddəsində təsbit olunmuş konsul vəzifəli şəxslərinin şəxsi toxunulmazlığı prinsipinə əsasən konsul vəzifəli şəxsləri “ağır cinayət törədilməsi halında səlahiyyətli məhkəmə hakimiyyətinin qərarı” istisna olmaqla, həbs edilə, tutulub saxlanıla bilməz. Həmin maddənin sonuncu bəndində müəyyən olunmuş öhdəliyə əsasən konsul vəzifəli şəxsi, ona qarşı cinayət işi qaldırılan zaman səlahiyyətli orqanlara gəlməlidir. Lakin işə baxılması zamanı ona rəsmi mövqeyinə görə lazımı hörmətlə ynaşılmalıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə bağladığı ikitərəfli konsul

konvensiyaları praktikasında konsul vəzifəli şəxslərinin immunitet və imtiyazlarının genişləndirilməsi mövqeyindən çıxış edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının, məsələn, Gürcüstan, Özbəkistan, Rusiya Federasiyası ilə konsul konvensiyalarında konsul vəzifəli şəxslərinin şəxsi toxunulmazlığı aşağıdakı şəkildə təsbit olunmuşdur: “Konsulluğun vəzifəli şəxsi və onların ailə üzvləri şəxsi toxunulmazlıqdan istifadə edirlər. Onlar bu və ya digər formada həbs edilə və tutulub saxlanıla bilməzlər” (maddə 18). Göründüyü kimi, burada onların tam toxunulmazlığı ilə yanaşı, həmçinin ailə üzvlərinin də toxunulmazlığı nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyalarında, Vyana Konvensiyasından fərqli olaraq, konsul vəzifəli şəxsləri və onların ailə üzvləri yerləşmə dövlətinin yurisdiksiyasından, o cümlədən cinayət yurisdiksiyasından tamamilə kənar edirlər. Adı çəkilən konvensiyalarda yurisdiksiyaya qarşı immunitet aşağıdakı şəkildə müəyyən olunmuşdur: konsulluğun vəzifəli şəxsləri və onların ailə üzvləri qəbul edən dövlətdə aşağıdakı mülki iddialar istisna olunmaqla, cinayət, mülki və inzibati yurisdiksiyaya qarşı immunitədən istifadə edirlər:

- 1) konsulluğun vəzifəli şəxsləri tərəfindən göndərən dövlətin agentləri simasında bilavasitə və ya dolayısı ilə öz üzərinə öhdəlik götürmədən bağladığı müqavilələrdən irəli gələn hallarda;
- 2) yol, nəqliyyat vasitələri, gəmi və təyyarə ilə bağlı bədbəxt hadisələr nəticəsində üçüncü tərəfə vurulan zərərə görə (maddə 19).

Vyana Konvensiyasında isə konsul vəzifəli şəxslərinə yurisdiksiya immuniteti yalnız onların rəsmi funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar hallarda verilir. Yəni onlara yalnız xidməti immunitet verilir və xidməti funksiyalar ilə əlaqəli olmayan hallarda hüquqazidd əməl törədən zaman həmin şəxs yerləşmə dövlətində məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Məsələnin belə qoyuluşu praktikada mürəkkəb vəziyyətlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Belə ki, “konsul funksiyalarının həyata keçirilməsi zamanı törədilən əməllər” anlayışı kifayət qədər qeyri-müəyyəndir [65.138]. Bu problemə I fəsildə bir qədər toxunmuşduq.

Beynəlxalq hüquq doktrinasının, dövlətlərin praktikasının analizi göstərir ki, xidməti immunitet probleminin universal həlli mövcud deyildir. Məsələn, O.V.Plotnikova yazır ki, bu problemin universal həlli ümumiyyətlə ola bilməz. Çünki xidməti immunitətdən istifadə edən hər bir şəxsin bütün xidməti vəzifələrinin müfəssəl siyahısını vermək qeyri-mümkündür. Və xidməti vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli olan və ya olmayan əməllərin bir-birindən ayrılmasının dəqiq meyarları da mövcud deyildir. Plotnikova məhkəmə presedentlərinin qismən də olsa belə meyar kimi əsas götürülə biləcəyi fikrindədir.

Burada həll olunmamış digər bir məsələ də mövcuddur. Bu da törədilmiş əməlin şəxsin xidməti vəzifələri ilə əlaqəli olub-olmadığını hansı dövlətin – akkreditiv, yoxsa yerləşmə dövlətinin müəyyən etməsi problemidir. Xarici müəlliflərin əksəriyyəti hesab edir ki, bu səlahiyyət yerləşmə dövlətinin məhkəmələrinə verilməlidir. Keçmiş sovet müəlliflərinin əksəriyyəti isə akkreditiv dövlətin məhkəmələrinin belə səlahiyyətlərini müdafiə edirdilər.

Xarici dövlətlərdə bu məsələ əksər hallarda yerləşmə dövlətinin məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə daxildir. Məsələn, ABŞ-da bu məsələdə məhkəmənin səlahiyyətləri qanunla müəyyən olunmuşdur. Lakin aydındır ki, yerli məhkəmələrə bu cür immunitətlər haqqında məsələnin həll edilməsində müstəsna səlahiyyətlərin verilməsi yerləşmə dövləti tərəfindən bundan sui-istifadə edilməsi hallarını istisna etmir ki, bu da göndərən dövlətin maraqlarına uyğun deyil. Digər tərəfdən, belə səlahiyyətlərin birtərəfli qaydada akkreditiv dövlətə verilməsi də eyni sui-istifadələrə yer açar.

Bu məsələ ilə bağlı ingilis hüquqşünası A.Denzanın mövqeyi ilk baxışdan daha münasib görünür. Onun fikrincə, xidməti immunitet haqqında məsələnin həlli prinsipcə yerləşmə dövlətinin məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə daxildir. Əgər nümayəndəliyin başçısı və yaxud akkreditiv dövlətin hökuməti bildirsə ki hüquqazidd əməl xidməti vəzifələrinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar törədilmişdir, bunun əksini sübut etmək məhkəmə orqanlarına çətin olacaq və akkreditiv dövləti təhqir etməmək məqsədilə o bununla razılaşmalıdır [123. 231, 250]. Lakin fikrimizcə, bu variantı da tamamilə qənaətbəxş hesab etmək olmaz, belə ki, praktikada o, heç də həmişə

yararmış problemin obyektiv həllini təmin edə bilməz. Çünki öz vətəndaşlarının hüquqlarının müdafiəsində akkreditiv dövlət hər zaman maraqlıdır.

Problemdən çıxış yolu tapılması cəhdləri bir sıra beynəlxalq sənədlərin hazırlanmasında edilmişdir. Amerikalı hüquqşünas Li Harvard hüquq məktəbi layihəsinin 21-ci maddəsini misal çəkir ki, burada da deyilir: “Qəbul edən dövlət akkreditiv dövlətin diplomatik nümayəndəliyinin iştirakı ilə əməlin belə funksiyaların həyata keçirilməsi ilə əlaqəli törədilib- törədilməməsi məsələsini həll edir” [127.253-254]. Belə mövqe hər iki tərəfin maraqlarını nəzərə aldığına görə nisbətən daha əsaslandırılmışdır. Lakin bu da münaqişə situasiyalarının qarşısını almağa kifayət deyildir.

D.S.Nikiforov və A.F.Borunkov diplomatik nümayəndəliyin inzibati- texniki personalı ilə bağlı qeyd edirlər ki, “əməkdaşın öz xidməti vəzifələrinin icrası vəziyyətində olub-olmamasını müəyyən etmək çətin olduğuna görə, bu sualın cavabını hakimiyyət diplomatik nümayəndəliyin ixtiyarına buraxır” [92.51].

Hər iki yanaşmanın özünü doğrultmadığına aid çoxsaylı örnəklər araşdırdıqdan sonra fikrimizi fransız hüquqşünas F.Kayenin sözləri ilə ümumiləşdirmək istərdik. O, beynəlxalq təşkilatın əməkdaşları ilə əlaqədar yazırdı: “Hərəkətin rəsmi və ya xüsusi olduğunu kim həll etməlidir? Əgər bu, diplomatik nümayəndəlikdirsə, onun öz əməkdaşlarını müdafiə etmək riski, əgər bu, məhkəmə orqanıdırsa, sui-istifadə etmək riski yaranır. Bu məsələ ilə əlaqədar qeyd etmək olar ki, rəsmi hərəkətlər və xüsusi hərəkətlər arasında fərq yerləşmə dövləti və beynəlxalq təşkilat arasında daimi çətinlik və münaqişələrin mənbəyi olmuşdur”. Bu problemlə əlaqədar olaraq Y.Q.Deminin mülahizələrini də diqqətə çatdırmaq istərdik. Demin özünün “Beynəlxalq hüquqda xidməti immunitet problemi haqqında” adlı məqaləsində 2 qrup məsələləri araşdırmışdır: 1) şəxsin hüquq pozuntusu törədən zaman xidməti vəzifəsinin icrasında olub-olmamasını hansı yolla müəyyən etmək; 2) bu məsələni hansı dövlət və hansı prosedura uyğun olaraq müəyyən etməlidir.

Müxtəlif doktrinal fikirləri, beynəlxalq müqavilələri və dövlətlərin qanunvericiliklərini, praktikanı dərinlən analiz edərək o bu qərara gəlmişdir ki, xidməti immunitet probleminin universal həlli mövcud deyildir [58.203-215].

Öz araşdırmaları əsasında Demin son olaraq belə nəticəyə gəlmişdir ki, ən münasib çıxış yolu, nəinki hüquqi nöqteyi nəzərindən mükəmməl olmayan, həmçinin beynəlxalq münasibətlərdə münaqişəli situasiyaların meydana gəlməsinin potensial təhlükəsini özündə gizlədən xidməti immunitet institutundan istifadədən imtina etməkdir.

Bizim fikrimizcə dövlətlərin praktikası xidməti immunitet institutunun tətbiqindən getdikcə uzaqlaşır. Xidməti immunitetin diplomatik immunitetlə əvəz olunması tendensiyası diplomatiya və konsulluq hüququnda artıq indidən özünü göstərir.

Konsulluq hüququnda buna ən bariz nümunə kimi Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə imzaladığı ikitərəfli konsul konvensiyalarını göstərmək olar. Onların əksəriyyətində konsul vəzifəli şəxslərinə xidməti deyil, məhz diplomatik immunitet verilir.

Azərbaycan Respublikasının Ukrayna ilə imzaladığı konsul konvensiyasında isə birbaşa göstərilir ki, konsul vəzifəli şəxsləri diplomatik agentlər kimi 1961-ci il diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasına uyğun olaraq tam həcmdə diplomatik immunitet və imtyazlardan istifadə edirlər.

Xidməti immunitetin diplomatik immunitetlə əvəz olunması tendensiyası diplomatiya hüququnda da özünü göstərməkdədir. 1961-ci il Vyana Konvensiyası hazırlanan zaman bir çox inkişaf etmiş ölkələr inzibati-texniki heyətə tam həcmdə diplomatik immunitet verilməsinin lehinə çıxış edirdilər. Konvensiya qəbul olunduqdan sonra bir çox dövlətlərin ikitərəfli əsasda xidməti immuniteti diplomatik immunitetlə əvəz etmək praktikasını geniş tətbiq etməyə başladılar.

Bizə elə gəlir ki, qeyd olunan tendensiyalar gələcəkdə xidməti immunitet institutunun aradan qalxmasına səbəb olacaq.

Konsul vəzifəli şəxsləri diplomatik agentlərdən fərqli olaraq məhkəmə və inzibati işlərin baxılması zamanı şahid ifadəsi vermək üçün çağırıla bilərlər.

Konsulluq əməkdaşı və ya xidmət personalı işçisi müəyyən hallar istisna olmaqla, şahid ifadəsi verməkdən imtina edə bilməz, konsulluğun vəzifəli şəxsi şahid ifadəsi verməkdən imtina edərsə, ona qarşı heç bir məcburiyyət və cəza tədbirləri tətbiq edilə bilməz (Vyana Konvensiyasının 44-cü maddəsi).

Bu maddə bir tərəfdən konsulu müəyyən hallar istisna olmaqla şahid ifadəsi verməyə öhdələndirirsə, digər tərəfdən ona bundan imtina etməyə imkan yaradır. Fikrimizcə, bu maddədə mövcud ziddiyyət göz qabağındadır. Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyasında da vəziyyət eyni cürdür.

Həmin maddədə həmçinin qeyd olunur ki, konsulluğun vəzifəli şəxsindən şahid ifadəsi verməyi tələb edən orqan vəzifələrini yerinə yetirmək üçün ona maneə yaratmaqdan çəkinməlidir. Bu orqan imkan daxilində konsulluğun vəzifəli şəxsinin ifadəsini yaşadığı yerdə, konsulluqda dinləyə və ya yazılı qaydada qəbul edə bilər (2-ci bənd).

Konsulluq işçiləri öz vəzifələrini yerinə yetirilməsinə dair göndərən dövlətin milli qanunvericiliyini izah edən şahid ifadəsi verməkdən imtina etmək ixtiyarına da malikdirlər.

Konsul vəzifəli şəxslərinin vergi və gömrük imtiyazlarına gəldikdə isə, bu məsələlər Vyana Konvensiyasının 49-59-cu maddələri ilə tənzimlənir. Vergi imtiyazlarından istisnalara əsasən konsul vəzifəli şəxsləri xidməti funksiyalarından kənarında həyata keçirdikləri fəaliyyətlərinə münasibətdə vergilərdən azad olunurlar.

Gömrük imtiyazına əsasən, qəbul edən dövlətin qayda-qanunlarına uyğun olaraq konsulluğun rəsmi istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş əşyaların, ev avadanlığı da daxil olmaqla, konsulluğun vəzifəli şəxsinin və onunla birlikdə yaşayan ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan əşyaların ölkəyə gətirilməsinə və çıxarılmasına icazə verilir və onlar gömrük rüsumlarından azad olunurlar. Konsulluq əməkdaşları isə ilk dəfə ölkəyə gətirilmiş ev avadanlığı və əşyalarla bağlı yuxarıda göstərilən immunitətlərdən istifadə edirlər.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 200-cü maddəsinə əsasən uyğun olaraq xarici dövlətin konsul nümayəndəlikləri və onların heyət üzvləri

diplomatik nümayəndəlik və onun heyəti üçün nəzərdə tutulmuş gömrük güzəştlərindən istifadə edirlər [12.110].

Bütün bu göstərilən problemlərin araşdırılması nəticəsində biz aşağıdakı nəticəyə gəlirik ki, konsul immunitet və imtiyazlarını təkcə 1963-cü il Vyana Konvensiyası əsasında araşdırmaq düzgün deyil, həmçinin Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyaları da nəzərə alınmalıdır. Onları nəzərə almadan 1963-cü il Konvensiyasına əsaslanmaq olmaz. Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyalarında isə daha geniş imtiyazlar, yəni diplomatik agentin immunitet və imtiyazlarına yaxın hüquq və güzəştlər müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyasında müəyyən olunmuş bu immunitet və imtiyazlar, Azərbaycan Respublikasının konsul xidməti tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş mühüm və məsuliyyətli vəzifələrin normal həyata keçirilməsi üçün etibarlı hüquqi təminatdır.

NƏTİCƏ

Müstəqillik əldə etdikdən sonra demokratik dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoymuş gənc Azərbaycan Respublikasının üzləşdiyi sosial-iqtisadi və siyasi problemlərin müvəffəqiyyətli həlli onun beynəlxalq aləmdə qazana biləcəyi mövqeyi, milli dövlət mənafehinə cavab verən qarşılıqlı faydalı əlaqələri və dünya birliyinə inteqrasiya olunması ilə sıx bağlıdır [22.35].

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə müvəffəqiyyətlə təmsil olunması, onun uğurlu xarici siyasəti xarici əlaqə orqanlarının təşkili və fəaliyyəti ilə birbaşa əlaqəlidir. Dövlətin xarici siyasətinin konstitusiyaya və qanunvericiliyə uyğun olaraq ölkənin xarici siyasətinin həyata keçirilməsi sahəsində səlahiyyətlərlə təmin edilmiş dövlət orqanları əsas rol oynayır. Bu dövlət orqanları dövlətin digər ölkələrlə münasibətlərində onun siyasətinin konseptual əsasını işləyib hazırlayır, digər dövlətlər və xalqlarla siyasi münasibətlər yaratmaqla və saxlamaqla ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrində çoxtərəfli beynəlxalq əməkdaşlıq üçün əsas yaratmış olur [95]. Dünyada inteqrasiya prosesləri şəraitində xarici əlaqələr sahəsində xarici-siyasi səlahiyyətlərə malik dövlət orqanlarının fəaliyyətinin effektivliyi, bu orqanlar arasında dəqiq səlahiyyət bölgüsü, həmin sahədə hüquqi tənzimləmənin mükəmməlləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiya mövzusunun tədqiqi nəticəsində müəllif Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqə orqanlarının təşkili və fəaliyyəti məsələlərini tənzimləyən hüquq normalarının ətraflı həlli əsasında onların gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən edərək bu normaların daha da təkmilləşdirilməsinin konkret təklifləri ilə çıxış etmişdir.

İlk öncə dövlətlərin xarici əlaqə orqanlarının yaradılmasını və fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüquq norma və prinsipləri təhlil edilmiş, onların dövlətin xarici əlaqələrinin tənzimlənməsində rolu müəyyən olunmuşdur. Eyni zamanda, diplomatik nümayəndəliyin və onun personalının statusuna aid bir sıra məsələlərin bu sənədlərdə öz əksini tapmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Müəllif diplomatik sığınacaq institutuna aid əsas nəzəri və praktiki problemləri araşdırmış, bununla bağlı doktrinal mülahizələrin müqayisəli təhlilini vermiş və son olaraq belə nəticəyə gəlmişdir ki, hal-hazırda beynəlxalq hüquqda diplomatik sığınacaq hüququna aid olan normaların universal səviyyədə məcəllələşdirilməsi, bu sahədə münasibətlərin vahid prinsiplərinin müəyyən edilməsi zərurəti mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasının bu konvensiyalarda iştirakından irəli gələrək onun qanunvericiliyində müəyyən dəyişiklik və əlavələr edilməsi vacibliyi əsaslandırılmışdır. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyasına qoşulması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin bəzi maddələrində dəyişikliklər edilməsi təklif olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102-ci maddəsinə əsasən beynəlxalq müdafiədən istifadə edən xarici dövlət nümayəndəsinə və ya beynəlxalq təşkilatın əməkdaşına, habelə həmin şəxslərin xidməti və ya yaşayış sahələrinə, yaxud nəqliyyat vasitələrinə hücum etmə müharibəyə təhrikçilik və ya beynəlxalq münasibətlərin gərginləşdirilməsi məqsədilə törədildikdə 5 ildən 10 ilə qədər azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır. Fikrimizcə, diplomatlara qarşı müəyyən konkret məqsədlərlə deyil (müharibəyə təhrikçilik və s.), məqsədindən asılı olmayaraq bütün hücumlar ağır cəza ilə cəzalandırılmalıdır. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin kommentariyasında da deyilir ki, bu əməllər başqa məqsədlərlə törədilərsə, əməl Cinayət Məcəlləsinin 102-ci maddəsi ilə tövsif edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 277-ci maddəsində isə xarici dövlət nümayəndəsinin xidməti və ya siyasi fəaliyyətinə son qoymaq məqsədilə onun həyatına sui-qəsd etməyə (terror aktı) görə ağırlaşdırılmış sanksiyalar nəzərdə tutulur. Lakin bu şəxslərin həyatına sui-qəsd edilməsi yalnız o zaman terror aktı kimi

qiymətləndirilə bilər ki, bu həmin şəxslərin xidməti və ya siyasi fəaliyyətinə son qoymaq məqsədilə həyata keçirilmiş olsun. Buna görə də bu şəxslərin həyatına tamah, paxıllıq, qaçaqmalçılıq və s. məişət münasibətləri zəminində qəsd edilməsi bu cinayətin tərkibini yaratmır. Müəllifin fikrincə, bu maddədə də konkret məqsədlərin müəyyən edilməsi onun tətbiq dairəsini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıraraq onun effektivliyini azaltmış olur.

Bununla əlaqədar olaraq Y.İ.Deminin fikri ilə razılaşaraq müəllif qeyd edir ki, məqsədlərindən asılı olmayaraq beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə yönəldilmiş istənilən hüquq pozuntularına görə ağırlaşdırılmış sanksiyalar tətbiq olunmalıdır. Müəllifin fikrinə görə, yaranmış problemi iki yolla həll etmək mümkündür. Birincisi, AR Cinayət Məcəlləsinin bütün uyğun maddələrində (mad. 120, 149, 181 və s.) nəzərdə tutulan ağırlaşdırıcı hallara həmçinin beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı yönəldilən uyğun əməllər də daxil edilməlidir. İkinci üsul isə Cinayət Məcəlləsinin 62-ci maddəsində dəyişiklik etmək və beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı əməllərin törədilməsini bütün cinayətlərdə ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının hələ də iştirakçısı olmadığı xarici əlaqələr hüququ sahəsində bir sıra mühüm konvensiyalara və onların fakultativ protokollarına qoşulmasının vacibliyi də tərəfimizdən əsaslandırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının diplomatik və konsul fəaliyyətini tənzimləyən milli qanunvericiliyinin ətraflı təhlilindən sonra, onların təkmilləşdirilməsi və bu sahənin gələcək hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı müəllif konkret təkliflər irəli sürmüşdür:

– diplomatik xidmətin mühüm və vacib prinsipi olan rotasiya prinsipi "Diplomatik xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 13-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. Bu prinsipə əsasən Azərbaycan Respublikası diplomatik nümayəndəliyinin başçısının müvafiq dövlətdə və ya beynəlxalq təşkilatda fasiləsiz iş müddəti bir qayda olaraq beş ildir və bu müddət müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən uzadıla bilər. Zənnimizcə, Azərbaycanda rotasiya prinsipinin normal fəaliyyətinin təmin olunması zərurəti mövcuddur. Bununla

əlaqədar olaraq "Diplomatik xidmət haqqında" qanunda diplomatik nümayəndəliyin başçısının müvafiq dövlətdə və ya beynəlxalq təşkilatlarda fasiləsiz iş müddətinin konkret müəyyən olunmuş hər hansı bir müddətə qədər uzadıla bilmə imkanı təsbit olunmalıdır. Əks təqdirdə diplomatlarımızın uzun illər ərzində bu və ya digər xarici ölkədə qalması, onun dövlətimizlə birbaşa real əlaqələrinin qırulmasına, burada gedən ictimai-siyasi proseslərdən uzaq qalmasına səbəb olur.

Digər tərəfdən, diplomatik nümayəndəliklərin başçılarının Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi ilə sistemə, mütəmadi və birbaşa əlaqələrini təmin edən bir sistemin yaradılması da məqsədəuyğun olardı.

Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsi də bir sıra məsələləri özündə əks etdirməmişdir. Belə ki, Konsul Nizamnaməsində konsulun təyin olunmasını tənzimləyən müddəalar yer almamışdır. Məlum olduğu kimi, diplomatiya hüququndan fərqli olaraq konsulluq hüququnda konsulluğun başçısının təyin olunması məsələsi beynəlxalq hüquqla tənzimlənir. **Konsul əlaqələri** haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyasında deyilir ki, konsul müəssisələri başçılarının təyin olunması və vəzifəsinin icrasına buraxılması məsələləri akkreditiv və yerləşmə dövlətlərinin daxili normaları ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasında onun xarici dövlətlərdəki müstəqil konsul nümayəndəliklərinin başçısı kimi baş konsulları və konsulları AR Prezidenti təyin edir. Lakin bu məsələ nə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, nə də Konsul Nizamnaməsində öz hüquqi təsdiqini tapmışdır. Bu normanın həm Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 15-ci bəndinə, həm də Azərbaycan Respublikası Konsul Nizamnaməsinə əlavə edilməsi zəruridir.

Azərbaycan Respublikasının ştatdankənar (fəxri) konsulu haqqında Əsasnaməyə görə ştatdankənar (fəxri) konsullar da respublika Prezidenti tərəfindən təyin olunur. Konstitusiyanın 109-cu maddəsində bu müddəanın da əks olunması məqsədəmüvafiq olardı.

– Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, ölkəmizdə diplomatik fəaliyyətin təşkili üçün kifayət qədər dolğun hüquqi əsas, baza yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, diplomatiya hüququ

sahəsində qanunları və hökumət qərarları xarici siyasi fəaliyyətin və diplomatik xidmətin hüquqi təminatı üçün münasib şərait yaratmışdır. Lakin bu sahədə qəbul edilməsi zəruri olan bir sıra digər qanunvericilik aktlarına da ehtiyac vardır. Məsələn, respublikamızın ərazisində xarici dövlətlərin diplomatik və konsul nümayəndəlikləri haqqında heç bir normativ hüquqi akt mövcüd deyildir. Belə ki, bir sıra dövlətlərin praktikasında xarici dövlətlərin onların ərazisindəki diplomatik, konsul və s. nümayəndəlikləri tərəfindən funksiyalarının həyata keçirilməsi rejimini diplomatiya hüququnun əsas prinsip və normalarına uyğun olaraq müəyyən edən daxili qanunların qəbul edilməsi geniş yayılmışdır. Diplomatiya hüququnun ümumtanınmış prinsip və normalarına əsaslanan bu rejim, məsələn, qarşılıqlıq prinsipi əsasında daha da geniş immunitet və imtiyazlar müəyyən edə bilər.

Azərbaycan Respublikasında onun səfirliklərinin strukturu, fəaliyyətinin təşkili, əsas funksiya və vəzifələrini tənzimləyən səfirlik haqqında əsasnamənin, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarda nümayəndəlikləri haqqında Əsasnamənin və s. normativ hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi zərurəti də mövcuddur.

Xarici əlaqələrin həyata keçirilməsində dövlətdaxili orqanlar özünəməxsus yer tutur. Diplomatiya və xarici siyasət dövlət başçısının fəaliyyətinin mühüm sferalarından biridir. Xarici əlaqələrin həyata keçirilməsinin mühüm vasitələri – kəşfiyyat orqanları, böyük həcmli informasiyanın təhlili vasitələri; qəbul olunmuş qərarlar həyata keçirmək iqtidarında olan aparat və nəhayət, birbaşa diplomatik və xarici dövlətlərlə digər əlaqə kanalları məhz dövlət başçısının sərəncamındadır. Konstitusiyaya və Azərbaycan Respublikasının digər qanunverici aktları ilə prezidentə verilmiş xarici əlaqələr sahəsində səlahiyyətlər, təbii ki, beynəlxalq hüquqla dövlət başçısına verilmiş bütün imkanları əhatə etmir. Bununla yanaşı, təkcə ayrı-ayrı səlahiyyətləri və ya onların cəmini deyil, bütövlükdə prezidentin hakimiyyətindən irəli gələrək real imkanları nəzərə almaq vacibdir. Prezidentin səlahiyyətləri bir qayda olaraq onların realizəsi prosesində daha aydın ortaya çıxır.

Məlumdur ki, icra hakimiyyəti qanunverici hakimiyyətin ictimai-siyasi, mənəvi və maddi dəstəyinə hər zaman ehtiyac duyur. Ali qanunverici orqan tərəfindən xarici

əlaqələr sahəsində müəyyən funksiyaların həyata keçirilməsinin kökləri hələ qədim quldar dövlətlərin praktikasına dəlalət etsə də, nə, müasir beynəlxalq hüquq, nə də beynəlxalq praktika parlamentin xarici əlaqə orqanı statusunu tanıyır. Müəllifin fikrincə, parlamentin dövlət mexanizmindəki yeri onun xarici əlaqə orqanı kimi tanınmasını tələb edir. Xarici siyasətin müəyyən edilməsi və onun həyata keçirilməsində səlahiyyətlər qanunverici orqana icra hakimiyyəti başçısının çoxsahəli fəaliyyətinin müxtəlif sferalarına müəyyən dərəcədə nəzarət imkanı verir. Milli Məclisin xarici əlaqələr sahəsində xarici siyasət fəaliyyətinin analizi onun bu sahədə əsas beş fəaliyyət istiqamətini müəyyən etməyə imkan verir: 1) Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması; 2) xarici siyasət və diplomatiya sahəsində parlamentin qanunvericilik fəaliyyəti; 3) ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq konvensiya və müqavilələrin ratifikasiya və denonsasiyası; 4) xarici əlaqələr sahəsində Azərbaycan Respublikasının konvensiya və müqavilələrinin həyata keçirilməsi üzərində nəzarət; 5) beynəlxalq parlament təşkilatları və xarici dövlətlərin parlamentləri ilə əlaqələrin yaradılması və inkişafı.

Hökumətin xarici əlaqələr sahəsində funksiyalarına həm xarici təsəvvür siyasətinin əsas məqsədlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı təkliflər vermək, həm onları həyata keçirmək, həmçinin də onların həyata keçirilməsinə nəzarət etmək daxildir. Dövlətin xarici siyasət kursunun realizəsi və diplomatik fəaliyyətin təşkili Nazirlər Kabinetinin fəal iştirakı olamadan edilə bilməz. Nazirlər Kabineti dövlətin diplomatik fəaliyyətini təşkil edir, Azərbaycan Respublikasının xaricdə diplomatik nümayəndəliklərinin təsis olunması məsələsini həll edir, bütün dövlət müəssisələrinin beynəlxalq əlaqələrini əlaqələndirir və ümumiyyətlə, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə diplomatiya və xarici siyasətinə realizəsi üçün bütün lazımi tədbirləri görür.

Adı çəkilən konstitusion orqanlardan fərqli olaraq Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi dövlətlərin diplomatik fəaliyyətini birbaşa və gündəlik həyata keçirən xüsusi orqandır. Xarici İşlər Nazirliyinin əsas vəzifə funksiyaları Azərbaycan Respublikası XİN-in 29 yanvar 2004-cü il Əsasnaməsi ilə müəyyən olunmuşdur.

Dövlətlərarası əlaqələrin spektrinin genişlənməsi öz səlahiyyətləri çərçivəsində xarici əlaqələrdə iştirak edən idarə və qurumların sayının artmasına gətirib

çıxarmışdır. Bu orqanların yaradılması konkret beynəlxalq müqavilə və ya sazişin mövcud olmasından asılıdır ki, bu müqavilə əsasında da onun iştirakçısı olan dövlət hər hansı bir xüsusi sahədə xarici əlaqələrini həyata keçirir. Məhz buna əsaslanaraq bir sıra müəlliflər həmin orqanları konvension orqanlar adlandırırlar. Fikrimizcə, bu orqanları "ixtisaslaşdırılmış orqanlar" adlandırmaq daha düzgün olar. Belə ki, ayrı-ayrı nazirlik və idarələrin xarici əlaqə şöbələrinin "dövlətdaxili konvension" adlandırılmasının özündə ziddiyyət mövcuddur. Həmin orqanlar dövlətin konkret sahələrdə müqavilə öhdəliklərinin həyata keçirilməsi üçün yaradılsa da, dövlət hansı orqanlar vasitəsilə və hansı qaydada bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məsələlərini müstəqil həll edir. Bu xarici əlaqə şöbələrinin səlahiyyətləri dövlətin ratifikasiya etdiyi beynəlxalq müqavilələrdən deyil, həmin idarə və nazirliklərin fəaliyyət qaydalarını reqlamentləşdirən dövlət daxili hüquq aktlarından irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qorunmasında, onun xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsində xaricdəki nümayəndəliklərimiz xüsusi yer tutur.

Azərbaycan hazırda 156 ölkə ilə diplomatik əlaqələr qurmuşdur. Ölkəmizdə 60-dan çox xarici nümayəndəlik akkreditə olunmuşdur. Azərbaycanın xarici ölkələrdə 30-dan artıq səfirliyi, daimi nümayəndəliyi, baş konsulluğu fəaliyyət göstərir.

Müəllif Azərbaycan Respublikasının xaricdə fəaliyyət göstərən xarici əlaqə orqanları sistemini, onların əsas fəaliyyət istiqamətlərini, bu orqanların və onun personalının statusu problemlərini və bu məsələlərlə bağlı mövcud digər nəzəri və praktiki problemləri araşdırmış, mövzu ilə əlaqədar subyektiv mövqeyini ortaya qoymuşdur.

Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinin ən mühüm və mürəkkəb funksiyası olan diplomatik müdafiə 1961-ci il Konvensiyasının 3-cü maddəsinə müvafiq olaraq beynəlxalq hüquqla icazə verilən hüdudlarda həyata keçirilməlidir. Lakin məsələyə konvensiyada belə ümumi formada toxunulması diplomatik müdafiə mövzusu ətrafında bir çox mübahisələrin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, doktrinalarda diplomatik müdafiənin qanunauyğunluğunu təmin edən bir sıra şərtlər irəli sürülür və ya təkzib olunur. Məsələn, diplomatik müdafiə

yalnız səfirliyi akkreditə edən dövlətin vətəndaşlarına və orqanlarına göstərilə bilər fikri ilə razılaşmayıb qeyd edərdik ki, dövlət siyasi sığınacaq vermiş şəxsi və ya onun xidmətində olan xarici vətəndaşları da diplomatik müdafiə ilə təmin edə bilər (kvazidiplomatik müdafiə). Bəzən də əksinə, elə hallara da rast gəlinir ki, şəxsin dövlətin vətəndaşı olması diplomatik müdafiənin verilməsi üçün əsas kimi götürülə bilinmir (Şəxs eyni zamanda digər dövlətin də vətəndaşı olduqda və ya məcburi naturalizasiya edildikdə).

Digər tərəfdən, müasir insan hüquqları kontekstində diplomatik müdafiə hüququnun dövlətin diskresion hüququ kimi nəzərdən keçirilməsi nə dərəcədə doğrudur? İnsanın geniş kompleks hüquqlarının tanınıb, ona diplomatik müdafiə hüququnun verilməsindən imtina edilməsini izah etmək çətindir. Bir sıra beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarlarında da diplomatik müdafiə hüququnun dövlətin diskresion hüququ kimi təsdiq olunmasına baxmayaraq, bu cür konsepsiya insan hüquqlarının mərkəzi yer tutduğu müasir beynəlxalq hüquqa uyğun deyil.

Diplomatik müdafiə mövzusu 1996-cı ildə BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən beynəlxalq hüququn məcəllələşdirilməsi və progressiv inkişafı zəruri olan mövzusu kimi ayrılmışdır. Diplomatik müdafiə məsələləri beynəlxalq hüququn subyekti kimi dövlətlərin suveren hüquqlarına, o cümlədən dövlətlərin məsuliyyətinə toxunduğuna görə, fikrimizcə, BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının xüsusi məruzəçisi M.Bennininin "Diplomatik müdafiə" mövzusunun adının "Şəxslərin və mülkiyyətin diplomatik müdafiəsi" ilə əvəz edilməsi təklifi xüsusi diqqətə layiqdir [105.19].

Diplomatik nümayəndəliklərin və onun personalının normal fəaliyyət göstərməsini təmin edən mühüm vasitə diplomatik immunitet və imtiyaz institutudur. Diplomatik immunitet və diplomatik imtiyaz anlayışları arasında doktrinalarda müxtəlif baxımlardan fərq qoyulsa da, 1961-ci il Konvensiyasının qüvvəyə minməsi ilə bu iki anlayış arasında hüquqi baxımdan bütün fərqlər aradan qaldırılmışdır.

Diplomatiya hüququnu gələcək məcəllələşdirilməsi zəruriliyi baxımından diplomatik immunitet və imtiyazların nəzəri cəhətdən əsaslandırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İmmunitet və imtiyazların hüquqi tərəflərini açıqlaya biləcək

nəzəriyyə mübahisəli məsələlərin həlli zamanı qüvvədə olan immunitet və imtiyazların şərhı üçün xüsusi praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Diplomatik immunitet və imtiyazların əsaslandırılması üçün irəli sürülən eksterritoriallıq, funksional zərurət və təmsilçilik nəzəriyyələri istər ayrı-ayrılıqda istərsə də kompleks şəkildə onların verilməsi zəruriliyini tam izah edə bilmir. Digər tərəfdən, funksional və təmsilçilik nəzəriyyələrindən eyni zamanda istifadə olunması kolliziya hallarında hansı nəzəriyyənin prioritet qüvvəyə malik olması problemini ortaya çıxarır. Həmçinin onların birgə tətbiq edilməsi hər birinin çatışmayan cəhətlərini də aradan qaldırmır. Bu iki nəzəriyyə heç də bütün hallarda bir-birini tamamlamır. Məsələn, bu nəzəriyyələrdən heç biri diplomatik agentlərin vergi və gömrük imtiyazlarını və ya nümayəndəliyin əməkdaşlarının ailə üzvlərinin imtiyazlarını izah etmir. Bütün bunlar labüd olaraq diplomatik nümayəndəliyin və onun personalının immunitet və imtiyazlarının yeni doktrinal əsaslandırılmasını tələb edir. Fikrimizcə, immunitet və imtiyazların verilməsini akkreditiv dövlətin immuniteti ilə izah etmək nəinki onları əsaslandırır, hətta daha geniş həcmdə immunitet və imtiyaz müəyyən etməyə imkan yaradır.

Diplomatik immunitetin mühüm növü diplomatik nümayəndəliyin binasının toxunulmazlığıdır. Diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci il Konvensiyasında bu toxunulmazlığın mütləq formada təsbit edilməsi nümayəndəlik tərəfindən toxunulmazlıqdan sui-istifadə edilməsi hallarında hər hansı bir represalliləri, zənnimizcə, istisna etməməlidir.

Şəxsi immunitet və imtiyazlar arasında diplomatik agentlərin şəxsi toxunulmazlığı prinsipi əsas normadır. Bu prinsipə əsasən diplomatik agentin tutulub saxlanmasına və həbs edilməsinə yol verilmir və o, yerləşmə dövlətinin cinayət mühakimə aidiyyətindən tamamilə azad olunur. Lakin diplomatik agentin hüquqazidd əməl törətməsi zamanı onun müvəqqəti olaraq tutulub saxlanmasının qanunauyğunluğu haqqında bir sıra müasir müəlliflərin fikirləri diskussiyalar yaradır. Bu məsələ ilə əlaqədar əksər hüquqşünasların (D.B.Leoin, K.K.Sandrovski, A.A.Kovalyov, L.Oppenqeym və b. mülahizələrini cəmləşdirərək müəyyən edə

bilərik ki, diplomatın şəxsi toxunulmazlığının məhdudlaşdırılması əsasən aşağıdakı hallarda yer ala bilər:

- 1) diplomat öz hərəkəti ilə özünü təhlükə altına qoyduqda;
- 2) diplomatın toxunulmazlığını pozan şəxslər onun rəsmi mövqeyindən xəbərsiz olduqda;
- 3) cinayət törədilməsinin qarşısını almaq məqsədilə;
- 4) diplomat tərəfindən müəyyən əməllərə qarşı özünümüdafiə məqsədilə.

Bütün bu sadalanan hallarda belə diplomatik agentin sadəcə olaraq müvəqqəti tutulub saxlanılmasından (həbs edilmədən) bəhs olunur.

Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqələr sferası son dövrlərdə daha da genişlənmişdir. Nəticədə Azərbaycanın vətəndaşlarının, təşkilat və müəssisələrinin iqtisadi, ticarət, mədəni və s. sahələrdə xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri ilə münasibətləri daha da genişlənmiş və dərinləşmişdir. Bütün bunlar da, öz növbəsində, bizim vətəndaşların xaricə, xaricilərin isə Azərbaycana səfərlərinin sayının artmasına gətirib çıxarır. Bu vətəndaşların, təhlükəsizliyi, müdafiəsi və onların hüquqlarının realizəsi konsul münasibətlərindən asılıdır. Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikası konsul xidmətinin əhəmiyyəti obyektiv olaraq artmaqdadır.

Müəllif Azərbaycan Respublikası konsulluqlarının və onların personalının statusu problemlərini həm 1963-cü il Vyana Konvensiyası, həm də Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyaları əsasında müqayisəli araşdırdıqdan sonra aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir:

- Konsul əlaqələri haqqında 1963-cü il Konvensiyasında, konsulluğun xidməti binasının toxunulmazlığını müəyyən edən maddəyə “yanğın qeyd-şərti”nin daxil edilməsi, fikrimizcə, konsul binasının toxunulmazlığı prinsipinin effektivliyini azaltmışdır.

- 1963-cü il Konvensiyasının və həmçinin Azərbaycan Respublikasının bir çox ikitərəfli konvensiyalarının, fikrimizcə, çatışmayan cəhətlərindən biri onlarda konsul vəzifəli şəxslərinin şəxsi iqamətgahlarının hüquqi rejimi barədə müddəaların yer almamasıdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci

il Vyana Konvensiyasının 30-cu maddəsində diplomatik agentlərin şəxsi iqamətgahlarının tam toxunulmazlığı prinsipi öz əksini tapmışdır.

- Vyana Konvensiyasında konsul vəzifəli şəxslərinin yurisdiksiya immuniteti yalnız xidməti hallara şamil edilir. Bununla əlaqədar qeyd edək ki, xidməti immunitet institutu beynəlxalq münasibətlərdə münaqişəli situasiyaların meydana gəlməsinin potensial təhlükəsini özündə gizlədən və universal həlli mövcud olmayan problemə çevrildiyindən onun, diplomatik immunitetlə əvəz olunması daha sərfəli olardı. Bu tendensiya dövlətlərin praktikasında artıq özünü göstərməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli konsul konvensiyalarında 1963-cü il Konvensiyasından fərqli olaraq konsul vəzifəli şəxslərinin şəxsi immunitet və imtiyazları, xüsusilə də şəxsi toxunulmazlığı daha geniş həcmdə müəyyən olunmuşdur. Əksər ikitərəfli konsul konvensiyalarında konsul vəzifəli şəxsləri və onların **ailə üzvləri** yerləşmə dövlətinin yurisdiksiyasından, o cümlədən cinayət yurisdiksiyasından tamamilə kənar edirlər.

Öz xarici əlaqələrinin həyata keçirilməsində respublikamız ikitərəfli diplomatiya ilə yanaşı çoxtərəfli diplomatiyadan da geniş istifadə edir. Buraya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəlikləri, daimi müşahidəçi missiyaları, beynəlxalq təşkilatın orqan və konfranslarındakı nümayəndə heyəti və nəhayət, bu orqan və konfranslardakı müşahidəçi nümayəndə heyətlərinin fəaliyyəti aiddir. Dövlətin bu kateqoriya nümayəndələrinin hüquqi vəziyyəti doktrinalarda az öyrənilmişdir. Beynəlxalq təşkilatlar haqqında çoxsaylı ədəbiyyatların mövcud olmasına baxmayaraq, nəzəriyyədə bu məsələlər kifayət qədər işıqlandırılmamışdır. Bu institutun dövlətlərin maraqları baxımından nə dərəcədə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, bu məsələlər hələ dəqiq tənzimlənməsini gözləyir. Araşdırılan məsələlər əsasında belə bir nəticəyə gəlirik ki, Universal xarakterli beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə dövlətlərin nümayəndəlikləri haqqında 1975-ci il Konvensiyası bu sahədə mövcud olan bütün ikitərəfli müqavilələrin, diplomatiya hüququ sahəsində çoxtərəfli konvensiyaların ən mütərəqqi müddəalarını özündə əks etdirərək dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlardakı nümayəndələrinin hüquqi statusunu dəqiq müəyyən etmişdir.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq təşkilatlarla münasibətdə öz diplomatik praktikasında əsasən 1975-ci il Konvensiyasının 8-ci maddəsinə uyğun olaraq çoxsaylı akkreditə üsulundan istifadə edir. Fikrimizcə, respublikamızın geniş maraqlar dairəsinə malik olduğu və çoxsaylı əməkdaşlıq tələb olunan təşkilatlarda ayrıca daimi nümayəndəliklərinin təsis edilməsi vacibdir.

Konkret müəyyən olunmuş xarici siyasət vəzifələrinin həyata keçirilməsində respublikamız müxtəlif səviyyəli xüsusi missiya formalarından da istifadə edir.

Azərbaycan Respublikasının geniş mənada diplomatik fəaliyyətinin bütün bu nəzəri və praktiki problemlərinin öyrənilməsi onun beynəlxalq aləmdə layiqli təmsil olunması və xarici siyasət vəzifələrinin uğurla həyata keçirilməsinin ilkin və zəruri şərtidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abbasbəyli A. Azərbaycan müasir dövrdə. Bakı. «Hərbi nəşriyyat». 1998, 192 səh.
2. Abbasbəyli A., Cəfərov V. Diplomatik protokol. Dərslik. ADPU nəşriyyatı, Bakı, 2004 , 206 səh.
3. Abbasbəyli A., Cəfərov V., Qafarov Z. Diplomatiya terminləri lüğəti. Bakı, «Qismət». 2000 , 162 səh.
4. Aslanbəyli B.Ə. Səfir hüququnun kodifikasiyası. Bakı. «Gənclik». 1997, 96 səh.
5. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu. № 2 (68), 23 fevral 2003, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin nəşri, 438 səh.
6. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı. № 22, 23 noyabr 1995. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin nəşri. Bakı.
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı». 2001. 304 səh.
8. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. Elmi redaktor F.Səməndərov, «Digesta» nəşriyyatı, Bakı, 2004, 930 səh.
9. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. «Qanun». 1996, 180 səh.
10. Azərbaycan- Rusiya. Россия- Азербайджан. 1992-2002, sənədlər toplusu, сборник документов. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, Rusiya Federasiyasının Bakıdakı səfirliyi, «Cümə», QTSJ, 2002-590 s.
11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və sərəncamları. Aprel-iyun, Bakı, 1997, 204 səh.
12. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı», 2001, 376 s.
13. Azərbaycan Respublikasının Konsul Nizamnaməsi. 15 sentyabr 1994, «Azərbaycan» qəzeti.
14. Bakı Universitetinin xəbərləri. Sosial elmlər seriyası. Bakı Dövlət Universiteti. № 1, 1998, 156 səh.

15. «Beynəlxalq hüquq». Azərbaycan dilində, Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 2001. Məsul redaktor və tərcüməçi BDU-nun Beynəlxalq hüquq kafedrasının müdiri h.e.n., dos. R.Z.Məmmədov, 752 s.
16. Cəfərov L. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhı. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı». 2003, 552 səh.
17. Cəfərov V.B. Diplomatik nümayəndəlik başçılarının geri çağırılmasında “Lo-qotilis” prinsipi. Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq fakültəsinin 10 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. 18 dekabr, 2001, Bakı, 2000, 475 s.
18. Diplomatik xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2001, sentyabr. «Azərbaycan» qəzeti.
19. Əfəndiyev E. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin şərhı (xüsusi hissə), Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı», 2001, 920 səh.
20. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab, Bakı, 1997, 568 səh.
21. Əliyev Ə.İ. Beynəlxalq ümumi hüquq (metodik vəsait). Bakı, “Şirvan”, 2004, 208 s.
22. Ə. Həsənov «Azərbaycanın xarici siyasəti». Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996), Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı. Bakı, 1998, 315 səh.
23. Ələsgərov M. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyəti. Azərbaycan parlamenti və beynəlxalq təşkilatlar. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi. Bakı, 2004, 421 səh.
24. Əsgərov Ə. Beynəlxalq hüquq. Bakı, «Maarif», 1997, 444 səh.
25. Əsgərov Ə.İ. Beynəlxalq hüququn anlayışı, onun mahiyyəti və vəzifələri. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1987, 84 s.
26. Əsgərov Z. Konstitusiya hüququ. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı. 2002, 632 səh.
27. Heydərov K. Gömrük işinin əsasları. Birinci cild. Gömrük işinin təşkili və texnologiyası. «Azərnəşr», 1998, 496 səh.
28. Hüseynov L. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı hüquq ədəbiyyatı. 2000, 408 səh.

29. Hüquq ensiklopedik lüğəti. Bakı, Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş redaksiyası, 1991, 544 səh.
30. Xarici siyasət və İlham Əliyev faktoru. “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 16.12.2004.
31. İbayev V. Beynəlxalq humanitar hüquqda məsuliyyət məsələsi. Bakı, “Elm“, 2002, 266 s.
32. Qəndilov S.T. «Azərbaycan xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri». (iyun 1993-1997-ci illər). Bakı Universitetinin xəbərləri, sosial elmlər seriyası. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, №1, 1998, 156 s.
33. Mehdiyev R. İlham Əliyevin prezident seçilməsi Azərbaycan xalqının siyasi şüurunun yüksək olduğunu bir daha sübut etdi. “Azərbaycan” qəzeti, 26 oktyabr 2004.
34. Məmmədov A. Diplomatik lüğət. Bakı, «QAPP - POLİQRAF», politologiya korporasiyası, 2001, 366 səh.
35. Rəcəbov H., İbayev V. Avropa beynəlxalq təşkilatları. Bakı, «Qanun», 1999, 92 səh.

Rus dilində

36. Алексидзе Л.А. Некоторые вопросы теории международного права: Императивные нормы (jus cogens). Тбилиси, изд-во Тбилиского Университета, 1982, 406 с.
37. Андреев С. Дипломатические представительства // Международная жизнь. 1986, №3, общ. Знание. М., 160 с.
38. Андреев С. Дипломатические привилегии и иммунитеты // Международная жизнь. 1986, №6, общ-во Знание, М., 160 с.
39. Ашавский Б.М. Межправительственные конференции Международно-правовые вопросы. М., Международные отношения, 1980, 128 с.
40. Бирюков П.Н. Международное право: Учебное пособие. М., Юристъ, 1998, 416 с.
41. Блищенко И.П. Дипломатическое право 2-е издание. М., «Высшая школа», 1990, 287 с.

42. Блищенко И.П. Правовая организация внешних сношений государств. М., 1964, 38 с.
43. Блищенко И.П., Дорина Ж. Прецеденты в международном публичном и в частном праве, 2-е изд, доп. М., МНИМН, 1999, 472 с.
44. Блищенко И.П., Дурденевский В.Н. Дипломатическое и консульское право. М., ИМО, 1962, 480 с.
45. Блищенко И.П., Жданов Н.В. Принцип неприкосновенности дипломатического агента // СЕМП, 1973. Изд-во Наука, М. 1975, 404 с.
46. Бляблин В.Г. Некоторые вопросы толкования современной международно-правовой доктриной норм международного права, регулирующих дипломатические привилегии и иммунитеты // СЕМП, 1985, Наука М, 1986, 360 с.
47. Бовылев Г.В., Зубков Н.Г. Основы консульской службы. М., «Межд. отношения», 1986, 320 с.
48. Богданов О.В. Иммунитеты представителей государств при ООН // СЕМП, 1973. Изд-во Наука, М., 1975, 404 с.
49. Богуславский М.М. Иммунитет государства. М. Изд-во ИМО, 1962, 232 с.
50. Броунли Ян. Международное право. кн.1. М. «Прогресс», 1971, 535 с.
51. Вуд Дж., Сере Ж. Дипломатический церемониал и протокол. М., Наука, 2003, 415 с.
52. Галенская Л.Н. Право убежища. М., 1968, «Международные отношения», 128 с.
53. Ганюшкин Б.В. Дипломатическое право международных организаций. М., «Межд. отношения», 1972, 200 с.
54. Ганюшкин Б.В. Правовое положение консульств и их персонала (сравнительный анализ консульских конвенций, заключенных Россией с иностранными государствами) // Московский журнал международного права, №3, 1999, 180 с.

55. Гумматов Р. Правовые основы организации и деятельности исполнительной власти. // Bakı Universitetinin xəbərləri: Sosial-siyasi elmlər seriyası №1-2, 2002, 204s.
56. Действующее международное право в 3-х томах Москва, Изд-во Московского независимого института Межд.право, 1997-1999.
57. Демин Д.Г. Статус дипломатических представительств и их персонала. М., «Международные отношения», 1995, 208с.
58. Демин Ю.Г. О проблеме служебного иммунитета в международном праве // СЕМП, Наука .
59. Дурденевский Б.Н., Крылов С.Б. Организация объединенных наций (сборник документов) М., Изд-во. Наука, 1981, 647с.
60. Елисеев И.И., Жаров Ю.Ф. Консульская служба Российской Федерации. М. МГИМО (У) МИД России, 2001, 252с.
61. Ентин М.Л. Международные судебные органы; вклад в обеспечение международной стабильности, законности и сотрудничества. Автореферат диссертации. На соискание ученой степени доктора юридических наук. М. МГИМО, 1993, 27с.
62. Зорин В.А. Основы дипломатической службы. М., Международные отношения 1977, 368с.
63. Зубков Н.Г. Международно-правовое положение консульских представительств и их персонала. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Дипломатическая Академия МИД СССР. М., 1980, 21с.
64. Иваненко В.С. Институт почетного консула иностранного государства в правовой системе России. // Международное право, 2002, №1, 236 с.
65. Ильин Ю.Д. Основные тенденции в развитии консульского права. М. Юридическая литература ,1969, 152с.
66. Ковалев А.А. Привилегии и иммунитеты в современном праве Учебное пособие. М., Наука, 1986, 65с.

67. Константинов Ф.В. Философская энциклопедия. М., Советская Энциклопедия, Т.4, «Наука и логика», Сигети., 1967, 592с.
68. Кравец А.В. Становление и развитие института свободы сношений государства в официальных целях // СЕМП,1988, Наука, М., 1989, 357с.
69. Крылов Н.Б. Правотворческая деятельность международных организаций. М. Наука, 1988,174с.
70. Крылов С.Б. История создания ООН. М., изд-во ИМО. 1960, 344с.
71. Кузнецов С.А. Представители государств в международных организациях М., Международные отношения,1980,104с.
72. Курс международного права в семи томах. Том 4. Отрасли международного права, М., Наука, 1990, 272с.
73. Курс международного права в семи томах. Том 7. Основные принципы международного права. Г.В.Игнатенко, В.Н.Караташкин, Б.М.Клименко и др. М., Наука, 1989, 240 с. Том 3. Основные институты международного права. М., Наука, 1990, 260 с.
74. Лазарев М.И. Вступительная статья к кн. Вуд Дж., Сера Ж. Дипломатический церемониал и протокол 2-е изд. М., Прогресс, 1976, с.5-16
75. Лапин Г.Э. Консульская служба М. «Международные отношения», 2002, 224с.
76. Левин Д.Б. Дипломатический иммунитет М. –Л. Тип изд-ва Академия Наук СССР в Мск, 1949, 416с.
77. Левин Д.Б. Дипломатия, ее сущность, методы и формы. М., «Соцэкгиз»,1962,175с.
78. Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. М. «Международные отношения»,1981,144с.
79. Лихачев В.И. Установление пробелов в современном международном праве. Казань, Издательство Казанского Университета, 1989, 135с.
80. Лукашук И.И. Внешняя политика: президент и парламент // «Государство и право», 1996, №7, 180 с.
81. Лукашук И.И. Дипломатическая защита (Internet).

82. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник, М., БЕК, 1996, 371с.
83. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе. М., Спарк, 1997, 321 с.
84. Мамедализаде Ч. Основы дипломатической службы и дипломатического протокола. Баку, 2001, 400с.
85. Международное публичное право (учебник). Под ред. доктора юр. наук, проф. заслуженного юриста РФ К.А.Бекашева. М., 1998.
86. Международное право. Под ред. проф. М.Т.Блатовой. М., Юридическая литература, 1987, 544 с.
87. Международное право. Учебник для вузов. Под ред. Г.В.Игнатенко и Д.Д.Остапенко. М., Высшая школа, 1978, 400 с.
88. Международное право. Учебник. Отв. ред. Б.М.Колосов, В.И.Кузнецов – М., Межд. отношения, 1995, 608 с.
89. Молочков Ф.Ф. Дипломатический протокол и дипломатическая практика 2-е издание. М. «Международные отношения», 1979, 256с.
90. Моравицкий В. Функции международных организаций .М., Прогресс , 1976
91. Нещатаева Т.Н. Международные организации и правовые тенденции в международно-правовом регулировании .М. «Дело», 1998, 272с.
92. Никифоров Д.С., Борунков А.Ф. Дипломатический протокол в СССР. Принципы, нормы, практика М. МО, 1985, 301с.
93. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е. перераб. и доп. Отв. ред. М.Н.Марченко. Том III, М., ИКД «Зерцало-М», 2001, 528с; Том 2, М., ИКД «Зерцало-М», 2001, 528с.
94. Основные сведения об организации Объединенных Наций. М., Издательство «Юридическая литература», 1995, 312 с.
95. Павлов Е. Конституционно-правовой механизм внешней политики России. Теоретические основы (Интернет).
96. Павлов О. Дипломатические должности и ранги. Межд. жизнь, Общ-во Знание. М., 1986, №5, 160с.

97. Павлов О. Дипломатический корпус.//Международная жизнь, 1986, №4
Общ-во Знание. М., 160с.
98. Павлов О. Дипломатические курьеры //Международная жизнь № 4, М. Общ-
во Знание 1987,160с.
99. Павлов О. Консульская деятельность. Международная жизнь, №10, М.,
Знание, 1986, 160с.
100. Плотникова О.В. Консульские отношения и консульское право. М.,Норма
ИНФРА, 1998, 208с.
101. Попов В.И. Современная дипломатия. Теория и практика. М., Научная
книга, 2000, 575с.
102. Пустовалова Н.В. Международно-правовые и национально-правовые
аспекты консульской деятельности. Автореферат на соискание ученой
степени кандидата юридических наук МГИМО(У) МИД РФ М.2003-23с.
103. Работа комиссии международного права. Изд. 5-е Нью-Йорк, ООН, 1997.
104. Садыхов Ф. Дипломатическая практика и международный протокол. Баку,
БИСУП, изд-во Сийасят,1993, 160с.
105. Саидова Л.А. Дипломатическое право в Узбекистане: Проблемы теории и
практики. Автореферат на соискание ученой степени доктора юридических
наук ИА “Жахон” при МВД РУ, Ташкент, 2001, 50с.
106. Сандровский К.К. Право внешних сношений. Киев «Вища школа», 1986,
327с.
107. Сандровский К.К. Специальные дипломатические миссии.
Международные правовые вопросы,Киев. «Вища школа», 1977, 144с.
108. Сафронова Е.В. Концептуальное видение консульского института в науке
международного права. // Государство и право, 2003, №9 , 128с.
109. Селянинов О.П. Практика дипломатических сношений государств. М.,
1999 МГИМО(У)МИД России,145с.
110. Селянинов О.П. Тетради по дипломатической службе государств (история
и современность), И. МГИМО «Анкил»,1998,147с.
111. Сера Ж. Дипломатический протокол. Изд. ИМО М.,1961,112с.

112. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер., М., с 48. Рус.яз.,1989 ,624с.
113. Смирнов Ю.М. Консульское право: практика и применении. Курс лекций
Изд-во НИМП, 2001, 352с.
114. Танин О. Внешнеполитические органы государств//Международная
жизнь, №2, М., Общ-во Знание, 1986, 160с.
115. Торкунов Н.В. Дипломатическая служба. Учебное пособие РОССПЭН,
2002, 688с.
116. Тункин Г.И. Международное право. М. Юридическая литература, 1982,
568с.
117. Ушаков Н.А. Проблемы теории международного права. М., Наука, 1988,
191с.
118. Федоров Л. Дипломат и консул. Изд. «Международные отношения». М.,
1965,168с.
119. Фельтхем Р.Дж. Настольная книга дипломата. Минск «Новое знание»,
2002, 3-е издание, 304с.
120. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 2:
Старые и новые теоретические проблемы. М., Издательство НИМП, 1999,
531с.
121. Черняков Ю. Развитие дипломатических служб и современность//
Международная жизнь, 1986, №8, М., Общ-во Знание, 160с.
122. Шукуров И. Дипломатия мира. Об итогах визитов президента Азербай-
джанской Республики Гейдара Алиева в зарубежные страны (1993-1997 гг.).
Изд-во «Азербайджан», Баку, 1997, 392с.

Xarici dillərdə

123. Denza E. Diplomatic Law 2nd ed. Clarendon Press Oxford,1998
124. Edip Gelik. Milletlerarasi Hukuk. Cilt 1 (yenilenmiş Ucuncu Baski) Fakulteler
Matbaasi, Istanbul 1975, 658 p.
125. Hüseyin Pazarci. Uluslararası Hükuk dersleri. III kitab. Turhan kitabevi.
Ankara, 1994, 234s.

126. Jack C. Plano: Roy Olton “The international Relations Dictionary” Longman 1988, 447p.
127. Lee L.T. Consular law and practice (Oxford, Monographs in international law) Oxford University Press 2nd. Ed. 1991, 776p.
128. Mehmet Gönlübol. Uluslararası politika. İlkeler-kavramlar – kurumlar. Atille kitabevi. Ankara, 1993, 586 p.
129. Nguyen Quoc D., Dailler P., Pellet A Droit International Public L.G.D.J.E.J.A., Paris,1999 31 rue Falguiere, 75741, Paris cedex 15 I.S.B.N. i2.275.01588.4. s.1455
130. Oppenheim L. International Law London- New York-Toronto,1928,831p.
131. Sevin Toluner. Milletlerarası hukuk dersleri İstanbul, “Beta”, 1989, 454 s.
132. Sir Ernest Satow, Lord Core-Booth Guide to Diplomatic practice, Longman, 1979, 576 p.
133. Tayyar Ari. Uluslararası ilişkiler. “Aya”, 1997, 493 s.
134. The list of Azerbaijani Embassies, missions and consulates Abroad. Ministry of Foreign Affairs Republic of Azerbaijan Department of State Protocol. Baku – 2005, p.36.